

त्रिपुरासारसमुच्चयः ।

[तन्त्रशास्त्रम्]

श्रीनागभट्टविरचितः

श्रीगोविन्दाचार्यकृतव्याख्यया समलङ्कितः ।

पण्डितकुलपतिना,

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्येण

संस्कृतः प्रकाशितश्च ।

द्वितीयसंस्करणम् ।

कलिकातानगरे

कलिकाता यन्त्रे

मुद्रितः ।

इ १८६७

त्रिपुरासारसमुच्चयः ।

०१२३४५६
२३ जून १९६६, मंगलवार

[तन्त्रशास्त्रम्]

श्रीनागभट्टविरचितः ।

श्रीगोविन्दाचार्यकृतव्याख्यया समलङ्कितः ।

पण्डितकुलपतिना,

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्येण

संस्कृतः प्रकाशितश्च ।

द्वितीयसंस्करणम् ।

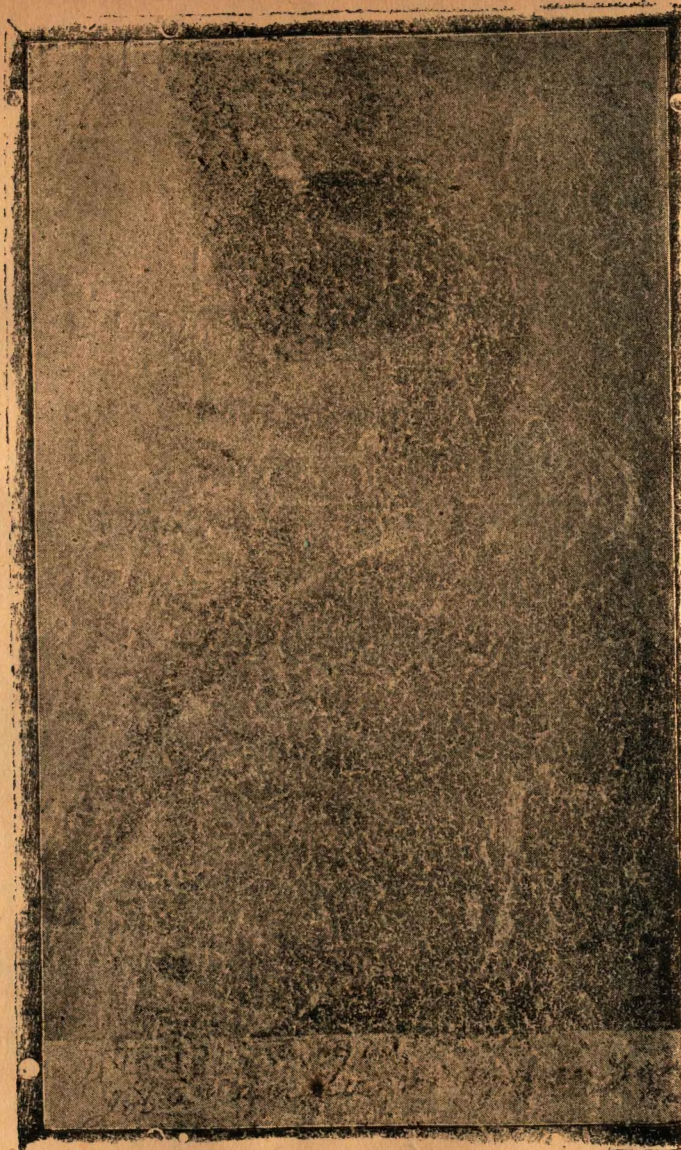

कलिकातानगरे

कलिकाता यन्त्रे

मुद्रितः ।

व १८९७ ।

पण्डितकुलपतिः
 श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए,
 PANDIT KULAPATI
 JIBANANDA VIDYASAGARA, B. A.
 Superintendent, Free Sanskrit College, Calcutta.

विपुरासारसमुच्चयः ।

प्रथमः पटलः ।

प्रह्वप्राचीनवर्हिः प्रमुखसुरवरानौककोटीरकोटि-
 श्लिष्टस्येन्द्रनीलामलमणिमधुपथेणुष्टं कषीष्ट ।
 श्रीपादाभोजयुग्मं नखमुंखविलसद्रश्मिकिञ्जल्कपुञ्जम्
 शिञ्जन्मञ्जीरहंसौमुखरितमनिशं मङ्गलं वो भवान्याः ॥१॥

नत्वा शङ्करचरणं श्रीमद्वीविन्दशर्मणा ।

विपुरासारटीकयं रच्यते सारदृशना ॥

तस्यै दिशि सततमञ्जलिरेष प्रीषः प्रचिप्यते सुखरितो मधुरैर्हिरेकैः ।
 जायति यत् भगवान् गुरुचक्रवर्त्ती विश्वोदयप्रणयनाटकपवधारः ॥
 श्रीमद्गुरुपरमेश्वरपदारविन्दप्रणिहितभक्तिभरावनम्रशिरसा परमाचार्यपरस्पर-
 प्रसादलब्धविज्ञानेन सर्वांगमपारावारपारगतेन विज्ञानदैशिकेनाचार्यं नागभट्टेन विर-
 चितस्य विपुरासारसमुच्चयस्य सम्यदाद्यदौपिका व्याख्या आरभ्यते । तत्र सदाचारा-
 नुमितश्रुतिवीधनं परदेवतास्मरणपूर्वकमाशीर्लचयं शिष्यशिष्यार्थं निबध्नाह
 प्रह्वप्राचीनवर्हिरित्यादि । भवान्याः श्रीपादाभोजयुग्मं वो युष्माकं मङ्गलं कषीष्ट
 करोतु । कौटुं प्रह्वप्राचीनवर्हिः प्रमुखसुरवरानौककोटीरकोटिश्लिष्टस्येन्द्र-
 नीलामलमणिमधुपथेणुष्टं प्राचीनवर्हिः प्राच्यधिपस्तत्प्रमुखास्तत्प्रधाना ये प्रह्वा
 नक्षीभूता ये देवश्रेष्ठास्तेषां यः समूहः तस्य सुकुटसम्बन्धौ व्यक्तीभूती यः इन्द्र-
 नीलामलमणिः स एव भमरः तस्य पंक्त्या श्रेण्या युक्तम् । अभोजयुतनमाह नख-
 मुखेत्यादि । नखानां मुखे विलसत् यद्रश्मि तदेव किञ्जल्कसमूहो यस्य तादृशम् ।
 पुनः कौटुं शिञ्जन्मञ्जीरहंसौमुखरितं शब्दायमानम् ॥१॥

भक्त्या गुरोर्भवपयोनिधिसेतुहेतून्
 श्रीपादपद्मयुगरेणुकणान् प्रणम्य ।
 लम्बोदरश्च कथयामि गुरूपदिष्ट-
 माराधनक्रममहं कुलनायिकायाः ॥ २ ॥
 स्नात्वा यथाविधि विधीतकराननाङ्घ्रिः
 आचम्य सम्यगमलाम्बरयज्ञसूत्रः ।
 प्रागाननो धनददिग्वदनोऽथ वापि
 बद्धासनी गणपतिञ्च गुरुञ्च नत्वा ॥ ३ ॥
 संयोज्य जीवमथ दुर्गममध्यानाङ्गी-
 मार्गेण पुष्करनिविष्टशिखे सुसूक्ष्मे ।
 हंसेन देहममरेन्द्रपुरोगतेन
 सार्द्धेन्दुना भसितसादु विदधौत मन्त्रो ॥ ४ ॥

इष्टदेवतां नमस्कृत्य गुरुनमस्कारमाह भक्त्या इति । गुरोः पादपद्मरेणुकणान् प्रणम्य लम्बोदरश्च प्रणम्य कुलनायिकाया आराधनविधिं कथयामि । कौटशान् तान् संसार एव पयोनिधिदुस्तरत्वात् तदुत्तरणे सेतुहेतून् लीलातरण-हेतून् । आराधनक्रमं कौटशं गुरुणीपदिष्टं विना आगमज्ञानानर्थक्यप्रसङ्गात् । तस्माद्गुरुदेवतयोरैक्यं कर्तव्यम् । तदुक्तं यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तत्रा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मन इति ॥ २ ॥

गुरुदेवतादि नमस्कृत्य उपासनाप्रकारमाह स्नात्वेति । नद्यादौ यथाविधि स्नात्वा सन्यावन्दनादिकं कृत्वा यथाविधि आचम्य प्रकटनिसंलयज्ञसूत्रः सन् पूर्वाभिसुखः यथाशीघ्रं बद्धासने स्वस्तिकासने वा उपविश्य वामे गुरुं दक्षिणे गणेशं मध्ये इष्टदेवतां नत्वा वक्ष्यमाणभूतशुद्धिं विद-धौत । दुर्गममध्यानाङ्गीमार्गेण सुषुक्लान्तर्वर्तिना चिदासार्गेण पुष्करनिविष्टशिखे सहस्रदलकमलकूटस्थपरमात्मनि जीवं जीवात्मानं संयोज्य अथ यस्यान्तरस्तरसव-श्राचतुर्विंशतितत्त्वान्यपि तत्र नयेत् । हंसेन हंस इति मन्त्रेण अमरेन्द्रपुरोगतेन

सास्यादिनाथ मरुताऽपनयन्नशेषम्
 तद्भस्मराशिमखिलं भुवनं सकेन ।
 संज्ञावयन् बलभिदा परिचिन्तयेत् स्व-
 मात्मानमश्वसि घटेन सविन्दुकेन ॥ ५ ॥

ततो वृहद्बुद्बुदमध्यवर्त्तिस्फुरत्कृष्णमण्डलमण्डभाजम् ।
 ध्यात्वा तदन्तर्भुवनान्यमूनि विचिन्तयेद्भूतलमेतदन्तः ॥ ६ ॥
 स्मितप्रसवशोभितं नवमनिन्द्यगन्धोत्कटम्
 कदम्बवनमुच्चकैरिह समन्ततश्चिन्तयेत् ।
 तदन्तरपि मण्डितं मणिगणैर्महामण्डपम्
 हिरण्यमयमुपाञ्चितं द्युमणिमण्डलाभप्रभम् ॥ ७ ॥
 चतुर्हारीपेतं मणिमयचतुस्तोरणयुतम्
 स्फुरत्तारानाथद्युतिसितवितानाङ्गमुपरि ।

सार्द्धेन्दुना अमरेन्द्री लकारः तत्पुरोगतीरफः अर्द्धेन्दुर्विन्दुस्तेन रमिति मन्त्रेण स्वकं स्वशरीरं भसितसात् भस्मसात् कुर्यात् भस्मीभूतं स्वशरीरमिति चिन्तयेदित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सास्यादिनाथ मरुतेति । सास्यं विसर्जनीयस्तस्यादिर्विन्दुः मरुत् यकारः तेन यमिति वायुवौजेन भस्मराशिं निराकुर्वन् सानुसारेण बलभिद्वीजेन लकारेण सकलं भुवनं प्रावितं कुर्वन् स्वमात्मानं अस्तमयाश्वसि सानुसारेण घटेन चिन्तयेत् । घटशब्देनाधिष्ठानलक्षणया जलं लक्षितम् । तेन च तद्वीजेन वकारेण सानुसारेण अस्तमयाश्वसि आत्मानं ध्यायेदित्यर्थः ॥ ५ ॥

तत इति । तदनन्तरं तज्जलवैगमध्यवर्त्तिस्फुरत्कृष्णमण्डलं ब्रह्माण्डं ध्यायेत् । तदन्तरं चतुर्दश भुवनानि तेषामभ्यन्तरे भूमितलं विचिन्त्य तन्मध्ये कदम्बवनं चिन्तयेत् । कौटशं कदम्बवनं प्रकाशकुसुमशोभितं नवं नूतनम् अनिन्द्यगन्धोत्कटं सहस्रशीयसौरभशालि सर्वतो महत्कदम्बवनं तदनाभ्यन्तरे मणिभिर्भूषितं सौवर्ण-महामण्डपं सूर्यमण्डलाभदीप्तं चिन्तयेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

कौटशं चतुर्हारीयुक्तं मणिमयैश्चतुर्भिस्तोरणैः सहितम् । स्फुरत्तौ या शशि-

स्थितौ द्वारे द्वारे रुचिरमणिमाख्याम्बरधरो
गणेशक्षेत्रेशो च सपरिकरौ यस्य महितौ ॥ ८ ॥

पूर्वद्वारि सवाहनं हरिहयं तस्यैव याम्ये यमम्
पाश्चात्ये वरुणं तथैव तदुदग्द्वारे कुबेरं स्थितम् ।
सङ्गीतादिरतैस्तदन्तरमरस्त्रीणां गणैराकुलम्
ध्यायेत् सम्यगनाकुलेन मनसा गन्धर्वमुख्यैरपि ॥ ९ ॥

तस्य मध्यगतसिंहविष्टरे पद्ममष्टदलशोभितं ततः ।
उद्यदुष्णकरमण्डलोज्ज्वलं चिन्तयेदरुणचारुकेशरम् ॥ १० ॥

तत्कर्णिकोपरि कपञ्चममम्बुतुर्थ-

युक्तं मनुस्वरतदन्त्युतं विधाय ।

प्रेतं धिया तदुपरि त्रिदशेन्द्रबन्ध्याम्

ध्यायेत्तिलोकजननीं दयितां पुरारिः ॥ ११ ॥

दोमिसद्वत् सितेन वितानेनीपरि चिह्नं यस्य मण्डपस्य तम् । प्रतिहारं सपरि-
वारौ गणेशक्षेत्रपालौ स्थिताविति चिन्तयेत् ॥ ८ ॥

पूर्वेति । तस्य मण्डपस्य पूर्वद्वारि ऐरावतसहितमिन्द्रं ध्यायेत् । दक्षिणद्वारि
महिषसहितं यमम् । पश्चिमद्वारि मकरसहितं वरुणम् । उत्तरद्वारि नरयामं
कुबेरं ध्यायेत् । सवाहनामुकर्षिं सकलान्वयि यदभ्यन्तरं नृत्यादिरतैः अमरस्त्री-
समूहैः व्याप्तं चिन्तयेत् । गन्धर्वकुलैरप्याकुलं चिन्तयेत् ॥ ९ ॥

तस्येति । तस्य मण्डपस्य मध्यस्थितसिंहासने अष्टदलपद्मं चिन्तयेत् । कीदृशं
पद्मं प्रातःकालीनसूर्यविम्बतुल्यम् अरुणमित्यर्थः । तथा अरुणं लोहितं मनी-
हारि च किञ्चलं यस्य ॥ १० ॥

तदिति । तस्याष्टदलकर्णिकाया उपरि हेसौ इत्यासनवीजं विधाय तदुद्धारण-
प्रकारमाह कं जलं तवीजं वकारः तपञ्चमी हकारः अम्बु रकारः सत्तुर्थः सकारः
तेन युक्तं मनवश्चतुर्दश तदुपलक्षितसंख्यकस्वर औकारः तदन्तः अङ्कारः ताभ्यां युक्तम्
एतावता हेसौ इति भवति । एतदेवासनवीजं देव्याः तदुपरि प्रेतं शिवरूपं विचिन्त्य
तस्योपरि विलीकमातरं हरवल्लभां ध्यायेत् ॥ ११ ॥

सुरुचिरनासिकां सुनयनां सुकपोलतला-
मरुणजटाकलापकलितामलचन्द्रकलाम् ।

विलसदष्टमीन्दुकमनोयललाटतटाम्

॥ परिणतशारदेन्दुरुचिराननपङ्ककहाम् ॥ १२ ॥

बन्धूकारुणकान्तदन्तवसनामुत्तुङ्गवृत्तस्तनीम्

युक्तां बालमृणालनालललितैर्भव्यैश्चतुर्भिर्भुजैः ।

तत्कालस्मितपद्मपत्रविलसन्नेत्रयोद्भासिताम्

ताराधोशदिनेशकुण्डलधरासुल्लासिचिल्लीलतीम् ॥ १३ ॥

वलितयोद्भासितदौनमध्यां प्रदक्षिणावर्त्तगभौरनाभीम् ।

कस्तूरिकाकर्दमलेखयेव विराजमानामपि रोमराज्या ॥ १४ ॥

स्मितनववन्धुजोवकुसुमारुणसद्वसनाम्

मणिमयरसनाकलापकलितोरुनितम्बतटाम् ।

करिकरपीवरोरुयुगलां वरहंसगतिम्

चरणतलप्रभाविजितपङ्कजगर्भदलाम् ॥ १५ ॥

ध्येयदेवीस्वरूपमाह सुरुचिरत्यादि । अरुणजटासमूहनिवत्तचन्द्रधीइशभागां तथा
प्रदक्षिणावर्त्तगभौरनाभीं प्रदक्षिणा आवर्त्तः भूमियंस्याः तादृश्या नाभ्या युक्तं कस्तूरि-
काकर्दमरेखातुल्या रोमराज्या युक्तं स्मितनववन्धुकुसुमारुणसद्वसनां विकसितवन्धू-
ककुसुमारुणवल्गां मणिमयरसनाकलापकलितोरुनितम्बतटो मणिमयचतुर्घण्टिकास-
म्बन्धकटिदेशां करिकरपीवरोरुहस्तयुगलां हस्तिस्थूलहस्तजघनां चरणतलप्रभाविजि-
तपङ्कजगर्भदलां गर्भोऽभ्यन्तरं प्रणतपुरन्दरप्रमुखलङ्घनिकायलसन्मणिसुकुटभापट-
लपाटलिताङ्गियुगां नन्वीभूतेन्द्रीपक्रमदेवसमूहदीप्यन्मणिसुकुटदीप्तिसमूहश्चेतरक्त-
पदद्वयां मणीनां नानाविधत्वाद्दीप्तेः पाटलत्वम् । सुरुचिरिति । अतिमनोहारि-
सम्याकालीनान्बुददीप्तिसमूहचुषा सेवितेन निजतनुतेजसा स्वशरीरतेजसा कवलि-
तं व्याप्तं दिग्बलयन्त्रं यथा ताम् । दिव्याम्बुवाहिति दिव्यमेषसमूहोदरनिर्गते-
मुक्ताफलैर्विरचितां रुचिरां मनीहारिणीं एकावलीम् । को मस्तकस्तस्यान्ते गले
बहलीं अथवा कान्ते कमनीये गले । पाश्चाद्गुहे ऊर्ध्वामदचहस्ताभ्यां वराभये अधः-
कराभ्यां इधानाम् । रत्नप्रकाण्डरचिताभरणाभिरासां रत्नप्रकाण्डं रत्नत्रेष्ठलेन

प्रणतपुरन्दरप्रमुखलेखनिकायलसन्-
 मणिमुकुटप्रभापटलपाटलिताड्डियुगाम् ।
 सुरुचिरसान्ध्यवारिधरकान्तिकलापजुषा
 निजतनुतेजसा कवलिताम्बरदिग्वलयाम् ॥ १६ ॥
 दिव्याम्बुवाहनिवहोदरमुक्तवृत्त-
 मुक्तामलैर्विरचितां रुचिरां वहन्तीम् ।
 एकावलीममलकोमलकान्तियुक्ताम्
 कान्ते गले च हरिचन्दनलिप्रगात्राम् ॥ १७ ॥
 पाशाङ्कुशभयवरोद्यतपाणिपद्माम्
 रत्नप्रकाण्डरचिताभरणाभिरामाम् ।
 स्मेराननां रुचिरदन्तमरीचिवीचि-
 धौतारुणाधरदलां सुरवृन्दवन्द्याम् ॥ १८ ॥
 खेक्येन त्रिभुवनमातरं मृडानीम्
 ध्यात्वैव निजकुलकामधेनुमेनाम् ।
 हृत्पद्मं पुनरपि जीवमानयेत् स्वम्
 आकाशाभोरुहकुटीरनिविष्टहंसात् ॥ १९ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

प्रथमः पटलः ।

रचितानि यान्ताभरणानि तैरभिरामां मनोहराम् । रुचिरदन्तमरीचिवीचिधौता-
 रुणाधरदलां रुचिरा मनोहरा ये दन्तानां मरीचयो रश्मयस्तेषां वीचिभिल्लरङ्गरूपे-
 र्धौतिं निर्मलौक्यतम् अरुणाधरपद्मं यस्याः ताम् । सुरवृन्दैर्देववृन्दैर्वन्द्यां सेवि-
 ताम् ॥ खेक्येनेति एनां त्रिभुवनजननीं भवानीं खेक्येन आलोक्येन विचित्र-
 पुनरपि जीवात्मानम् आकाशपद्मकुटीरनिविष्टपरमात्मनः सकाशात् स्वीयं हृत्कम-
 लम् ध्यायेत् । हंस इति मन्त्रेण चतुर्विंशतितत्त्वान्यपि खं खं स्थानं नयेत्
 इत्यन्यन्यस्वरसात् । इति भूतशुद्धिः ॥ १२-१९ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां प्रथमः पटलः ।

द्वितीयः पटलः ।

अङ्गुष्ठादिकनिष्ठिकावधिकरद्वन्दाङ्गुलीषु न्यसेत्
 वाणान् पञ्च गुरुपदिष्टविधिना ब्रूमो वयं तानिह ।
 अद्रीशो मुखवृत्तवर्जिसहितस्वाद्यं सदण्डस्त्रिमू-
 र्त्याक्रान्ताननवृत्तमेव खलु तद्वीजं द्वितीयं भवेत् ॥ १ ॥
 मुखान्तस्थितं देवराजाधिरूढं सवामेक्षणं वक्त्रपूर्वेण युक्तम् ।
 भूपूर्वं सववारिषष्ठस्वरार्द्धक्षपेशं कतुर्यं कपूर्वेण युक्तम् ॥ २ ॥
 न्यस्याङ्गान्यपि चाङ्गुलीषु करयोः स्थित्या कलान्यासकम्
 कुर्यात् साधकपुङ्गवो भगपंरं माया कुलान्तं क्रमात् ।
 वीजानां त्रयमर्द्धचन्द्रसहितं विन्यस्य मूर्ध्नि स्वके
 सानन्तं मुखवृत्तके कगतकं संवर्त्तकं विन्यसेत् ॥ ३ ॥

एवं भूतशुद्धिं विधाय परदेवतास्वरूपमात्मानं बुद्ध्वा वन्द्यमाणं न्यासजालं विद-
 धते इत्याह अङ्गुष्ठेत्यादिना । अङ्गुष्ठोपक्रमकं कनिष्ठान्तं हस्तद्वयाङ्गुलीषु वाणान्
 न्यसेत् । ते च द्वावणवीभणवशीकरणमारणमोहनाः पञ्च वाणाः तेषां वीजान्याह
 क्रमशः । अद्रीश इति । अद्रीशीदकारः मुखवृत्तः न्यस्यव्याकारः वक्त्रैरिषः ताभ्यां सहि-
 तीऽद्रीश आद्यं वीजं भवेत् सदण्डः सानुस्वारः तेन द्रामिति वीजं भवति तदेव वीजं
 विमूर्त्या ईकारेण आक्रान्तम् अनेन स्थानं यस्य तत् द्वितीयवीजं भवति एतावता
 द्रीमिति भवति ॥ १ ॥

द्वितीयवीजमुद्धरति मुखेति । मुखे न्यस्यत इति मुखं विसर्गः तदन्तः ककारः
 तदुद्धरेत् । कौटशं देवराज इन्द्रः तद्वीजं लकारः तदुपरि स्थितं वामचक्षुषि
 न्यस्यते इकारः तत्सहितं वक्त्रे न्यस्यते यी विसर्गः तत्पूर्वीं विन्दुः तेन युक्तम्
 एतावता क्लीमिति वीजं भवति । चतुर्थमुद्धरति भूपूर्वं वकारः ववारिणा लका-
 रेण षष्ठस्वर लकारस्तेन च सहितम् एतावता ब्रूमिति वीजं भवति । पञ्चमवीज-
 मुद्धरति कं जलं तद्वीजं वकारः तत्तुरीयः सकारः ककारपूर्वीं विसर्गः तेन सहि-
 तम् एतावता स इति भवति । सर्वं वीजं भवेदित्यनुषङ्गः ॥ २ ॥

न्यसेति । स्थितिन्यासीतिविधिना उभयकराङ्गुलीषु करतलयोरुच्च विन्यसेत् ।

सूक्ष्मादींश्चतुरो युगे नयनयो न्यस्येत्ततः श्रोत्रयोः
 सार्धेन्दून् स्वकपोलयोर्भृगुयुगं घ्राणद्वयेनान्वितम् ।
 चन्द्राक्षाङ्कितमस्तकञ्च चिबुके श्वेतद्वयं विन्यसेत्
 पञ्चाङ्गण्डयुगान्वितं शशिकुलोपेतोत्तमाङ्गं बुधः ॥ ४ ॥
 दन्तपंक्तियुगले वक्रद्वयं सेन्दुखण्डरदनच्छदद्वयम् ।
 श्रोष्ठयोर्घटयुगं ततो न्यसेदन्त्युगममुखपूर्वसंयुतम् ॥ ५ ॥
 रसं नाभावर्द्धोडुपयुतममुं न्यस्य पवनम्
 न्यसेन्मन्त्री सान्यस्वरमपि शिखायामवहितः ।

नाभौ हि ब्रह्मचारी गृही समुच्चुरित्यधिकारिमेदात् सृष्टिस्थितिसंहारात्मना
 विविधः । मध्यमादि कनिष्ठान् न्यसेत् प्राङ्मुखान् स्थितिम् । अङ्गुष्ठान् कनिष्ठादि
 सृष्टिन्यासोऽभिधीयते । अङ्गुष्ठादि कनिष्ठान् संहारन्यास ईरितः । नाभ्यादि-
 केशपादान् स्थित्वा देहे न्यसेत् सुधीः । केशादिपादपर्यन्तं सृष्टिन्यासोऽभिधीयते ।
 पादादि केशपर्यन्तं संहारन्यास ईरितः । एवं यथाधिकारं विन्यस्य वक्ष्यमाण-
 कलान्यासं कुर्यात् । तमेवाह भग एकारः तत्परम् ऐकारः माया भुवनेशीवीजं
 ज्ञौ । कुलान् कुलविद्यायाः अन्तं सौः इति । साम्प्रदायिकास्तु अकुलान्तम्
 अकुलोऽकारः तस्मान् चकार इति वदन्ति । एतद्वीजतयं स्वके मूर्ध्नि न्यसेत् ।
 सानन्तं मुखवृत्तके इति संवत्तकं चकारः सानन्तम् आकारयुक्तं चगतं के शिरसि
 गतं विन्दुरित्यर्थः । तेन चामिति मुखवृत्तके न्यसेत् ॥ ३ ॥

सूक्ष्मादीनि । सूक्ष्म ईकारः स एव आदिर्येषां ते सूक्ष्मादयः । सार्धेन्दून्
 सविन्दुकानित्यर्थः । तेन इं ईं उं ऊं इति नयनयोः श्रोत्रयोश्च न्यसेत् । स्वक-
 पोलयोर्भृगुयुगं सकारयुगं घ्राणद्वयेनान्वितं ऋ ऌ इत्यनेनान्वितं एं सूं इत्यर्ध-
 चन्द्रान्वितं स्वकपोलयोर्न्यसेत् । चिबुके श्वेतद्वयं श्वेतः पकारः गण्डयुगं लृ लृ
 शशिकुलं विन्दुः विन्दु शिरस्कं तेन हृं हृं इति वीजद्वयं चिबुकपाश्वर्योर्न्यसेत् ॥ ४ ॥
 दन्तपंक्तियुगले वक्रद्वयं शकारद्वयम् । इन्दुखण्डो विन्दुः सविन्दुकं वदनच्छद-
 द्वयम् ए ए विन्दुसहितमित्यर्थः ॥ तेन शं शं इति दन्तपङ्क्तयो न्यसेत् । श्रोष्ठयो-
 र्घटयुगं घटो वकारस्तद्वयं दन्त्युगम् ओ औ मुखं विसर्जनीयः तत्पूर्वं विन्दुः
 सविन्दुकमित्यर्थः । तेन रौ रौ इति वीजद्वयं श्रोष्ठयो न्यसेत् ॥ ५ ॥

कलान्यासं कुर्वन्सुमिह यथोक्तेन विधिना
 चिरं जीवत्यङ्गा विगतगदमृत्युः सुखमिह ॥ ६ ॥
 पश्चाद्देहे केवला मातृका वा विन्यस्तव्या रुद्रशक्त्यान्विता वा ।
 विद्यान्यासं साधकेन्द्रस्ततोऽङ्गन्यासं चास्य न्यासपूर्वं विदध्यात्
 ॥ ७ ॥
 विद्यान्यासं मूलमन्त्रस्य वर्णैः कुर्यान्मन्त्री वक्ष्यमाणक्रमेण ।
 आद्यं वीजं मूर्ध्नि गुह्ये द्वितीयं तार्त्तीयं वा विन्यसेत् हृत्पदेशे
 ॥ ८ ॥

सव्यापसव्येक्षणयोर्ललाटे वीजत्रयं श्रोत्रयुगे च वक्त्रे ।
 अंशद्वये चापि च पृष्ठवंशे वीजत्रयं कूर्परयोश्च नाभौ ॥ ९ ॥

रसं नाभाविति । रसीरिफः अर्द्धोडुपोविन्दुः तेन रमिति नाभौ न्यसेत् । पवनं
 यकारः अन्यस्वरो विसर्जनीयः । तेन यमिति शिरसि न्यसेत् । अवहितः साव-
 धानः इति षोडशकला न्यसेत् । न्यासफलमाह—असुं न्यासं कुर्वन् उक्तविधिना
 असौ साधकः रोगमृत्युरहितः सुखं यथा स्यात्तथा अध्यात्मतत्त्वेन जीवति ॥ ६ ॥

षोडशकलान्यासानन्तरं मातृकां केवलां रुद्रशक्त्यान्वितां वा यथास्थानं न्यसेत् ।
 रुद्राः श्रीकण्ठादयः शक्तयः पूर्णोदर्यादयः । न्यासस्थानानि शारदायाम् । ललाट-
 मुखवृत्ताक्षिशुतिघ्राणेषु गण्डयोः । श्रोष्ठदन्तोत्तमाङ्गास्यदोः पत्सम्यगक्षेषु च ।
 पाश्वर्योः पृष्ठतो नाभौ जठरे हृदयेऽशके । ककुब्धं च हृत्पूर्वं पाणिपादयुगे
 तथा । जठराननयोर्न्यसेन्मातृकां यथाक्रमात् । त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जा-
 यक्षात्मकान् विदुः । यादीन् हादीन् न्यसेदात्मपरमज्ञानपूर्वकान् । प्रधोगस्तु—
 अं श्रीकण्ठपूर्णादौर्ध्वा नभौ ललाटे इत्यादि । ततोऽनन्तरं विद्यान्यासं
 कुर्यात् ॥ ७ ॥

विद्यान्यासप्रकारमाह विद्येति । कथ्यमाणप्रकारेण मूलमन्त्राक्षरैर्विद्यान्यासं
 कुर्यात् । प्रथमं वीजं मस्तके द्वितीयं गुदे तृतीयं हृदये न्यसेत् । इत्येको
 न्यासः ॥ ८ ॥

सव्येति । वामदक्षिणेतयोराद्यं द्वयं तृतीयं ललाटे अन्यः । कर्णयुगे वक्त्रे
 चैकन्यासः । अंसद्वये पृष्ठे च एको न्यासः । जानुयुगे नाभौ च एको न्यासः ।

वीजत्रयेणैव षडाननानि प्रकल्पयेदूर्ध्वं मुखादि विद्वान् ।
अङ्गानि मूलेन च गुह्यनाभिहृदयमूर्ध्वं स्वपि पञ्च वाणान् ॥ १० ॥
ललाटेऽपि वदने हृदि स्वे नाभौ च गुह्येऽपि च विन्यसेत्तान् ।
त्रैलोक्यसंचोभणदृष्टशक्तौ पञ्चापि कामानपि वक्ष्यमाणान्
॥ ११ ॥

इह कामराजमन्मथकन्दर्पमकरकेतनाद्यापि ।
नामभिरतैर्गदिता मनोभवेनान्विताः क्रमशः ॥ १२ ॥

कपञ्चमं शुचिनयनान्तसंयुतम्
सवामट्कपवनगुणान्वितः करः ।
रविस्वरो हरिहयविष्णुषष्ठवद्
बलं ततस्तर उपरान्वितो भृगुः ॥ १३ ॥

ऊर्ध्वाधोदक्षिणवक्त्रे च एको न्वासः । तथा वांसापरमन्मथवक्त्रेषु एकः । एवं सप्तमूल-
विद्यां न्यसेदिति ॥ ८ ॥

वीजत्रयेणैव । मूलमन्त्रवीजैस्त्रिभिर्हिरुक्तैः षडङ्गानि प्रकल्पयेत् । यदुक्तं
त्रिपुरारणवे—ऊर्ध्वादि परवक्त्रान् विद्यान्यासं समाचरेत् । ऊर्ध्वं पूर्वं तथा वामे
पृष्ठे दक्षे तथा क्रमादिति । गुह्यनाभीति । गुह्यनाभिहृदयाननमूर्ध्वं पूर्वोक्त-
वाणपञ्चकं न्यसेदिति ॥ १० ॥

कामन्यासमाह ललाटेति । वक्ष्यमाणान् पञ्च कामान् ललाटादिषूक्तस्थानेषु
न्यसेत् ॥ ११ ॥

तान् कथयति इहेति । एते पञ्च कामाः नामभिः कथिताः ॥ १२ ॥

एषां बीजानि कथयति कपञ्चममिति । कं जलं तद्वीजं वकारः तत्पञ्चमी
हकारः शुचिना अग्निबीजेन रेफेण नयनान्तेन ईकारेण च युक्तं तेन त्रैमिति
भवति । इति प्रथमबीजम् । वामट्क् ईकारः पवनो यकारः तद्गुणाक्षरं
ढतीयाक्षरं लकारः करः ककारः । ककारलकारेकारैः कामाख्यं बीजं
द्वितीयम् । रविस्वरः द्वादशस्वरः ऐकारः ढतीयं बीजम् । हरिहयो लकारः विष्णुः
रकारः ततः षष्ठस्वर ऊकारः । बलं वकारः वकारलकारोकारैश्चतुर्थम् । एतावता

तेषां शिरःसु विदधीत बुधोऽर्धचन्द्रा-
नेवं मया निगदिताः खलु पञ्च कामाः ।
पुंसः स्मराननुदिनं न्यसतः स्वदेहे
लोकत्रयं भवति तस्य मनोऽनुवृत्तिः ॥ १४ ॥

अथ त्रिलोकार्चितशासनाया वक्ष्यामि वीजत्रयमम्बिकायाः ।
मोक्षमयेतत् कुलधर्मविद्भिरामुष्टहेतोर्निजसिद्ध्यै च ॥ १५ ॥

कान्तादिभूतपदगं कगतार्धचन्द्रम्
दन्तान्तपूर्वजलधिस्थितवर्णयुक्तम् ।
एतज्जपन्नरवरो भुवि वाग्भवाद्यम्
वाचां सुधारसमुचां लभते स सिद्धिम् ॥ १६ ॥

कान्तान्तं कुलपूर्वपञ्चमयुतं नेत्रान्तदन्तान्वितम्
कामाख्यं गदितं जपन्मनुवरं साक्षाज्जगत्क्षोभकम् ।

ब्रूमिति । तर इति स्वरूपं उपरः ईकारः भृगुः सकारः सकारतकाररेफेकारैः
पञ्चमं तेन स्त्रीमिति ॥ १३ ॥

तेषां शिरःसु विदधीत बुधोऽर्धचन्द्रानिति । एतानि बीजानि प्रत्येकं विन्दुभिः
कामराजमन्मथकन्दर्पमकरकेतनमनोभवनामभिः संयोज्य न्यसेदित्यर्थः ॥ १४ । १५ ॥

कान्तादिभूतपदगमिति । ककारोऽनुस्वारः स एवान्तो यस्यौकारस्य तस्यादि-
भूतपदगम् आदिचतुर्दशपदगम् अकारः यत्ताकान्तो विसर्गस्तस्यादिभूतपदगम् आदौ
स्थितं यत् स्वरूपमकारः तमुद्धरेत् । कगतार्धचन्द्रं के मस्तके गतोऽर्धचन्द्रो यस्य
तादृशं शिरीगतानुस्वारमित्यर्थः । दन्त औकारः तदन्त औकारः तत्पूर्वजलधिस्थित-
वर्णयुक्तं तत्प्रातिलोम्येन चतुर्थमक्षरं एकारः कगतार्धचन्द्रं सविन्दुकमित्यर्थः । एतैः
सहितायां षड्वी सत्यां ऐ इति वाग्भवाख्यो महान् मन्त्र उद्धृतः । एतद्वामवनामकं
बीजं जपन् अशेषाष्टतमयो वाक्सिद्धिं लभते । गद्यापद्या शिवानी अस्माद्भवतीति
वाग्भवमिति प्रथमं मूलमन्त्रबीजम् ॥ १६ ॥

द्वितीयं बीजमुद्धरति कान्तान्तमिति । के मस्तके न्यस्यत इति कं विन्दुः तस्यान्तो
विसर्जनीयः अः इति तदन्तः ककारः । कुलं सकारः तत्पूर्वपञ्चमं तत्प्रातिलोम्येन
प्रञ्चमी लकारः । तदन्त ईकारः दन्तो विन्दुः ककारलकारेकारेण एतवता स्त्रीमिति

दन्तान्तेन युतं सदन्ति सकलं सम्प्रोहनाख्यं कुलम्
सिध्यत्यस्य गुणाष्टकं स्वररता सिद्धिश्च नित्यं जपेत् ॥ १७ ॥

ऋषिर्दक्षिणामूर्तिसंज्ञो महात्मा
भवेच्छन्द एतस्य मन्त्रस्य पङ्क्तिः ।
सरस्वत्यचिन्त्यप्रभावा प्रदिष्टा
बुधैर्देवता देवहन्दार्चिताङ्घ्रिः ॥ १८ ॥
अमुष्य मन्त्रस्य रदान्तयुक्तजम्
बीजं सदन्तं नकुलीशपूर्वम् ।
शक्तिस्तु साखण्डलकर्णपूर्वम्
सहार्द्धजैवाढकमाननान्तम् ॥ १९ ॥

वर्णः शुक्लो मुनिभिस्त्रिभुवनसहितस्य मन्त्रराजस्य ।

आगमपारगमतिभिर्गान्धारोऽस्य स्वरो गदितः ॥ २० ॥

विद्यामूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता ज्ञातव्येयं सर्वथा सिद्धिकामैः ।

देव्या शप्ता येन विद्येयमाद्या पूर्वं तेन प्राणहोनाऽभवत् सा ॥ २१ ॥

कामराजाख्यबीजं गदितं उक्तम् । अयं मन्त्रो जपादेव जगत्क्षोभकत् भवति । तृतीयं
बीजमुद्धरति । दन्तान्तेन दन्तानामन्त्रपङ्क्तौ न्यस्यत इति दन्तान्त्र औकारः तेन युतं
कुलं सकारमुद्धरेत् । कौटुम्भं सदन्ति सानुखारं सकलं विसर्गसहितम् अस्य बीज-
व्यजपादणिमादिसिद्धिर्भवति खेचरीसिद्धिश्च भवति । अणिमा लघिमा गरिमा
प्राकास्यं वशितेशिता । प्राप्तिः कामावसायित्वं शम्भोरैश्वर्यमष्टधा । एतबीजव्या-
सकः त्रिपुरामन्त्रः ऋष्यादिः श्लोकः सुगमः ॥ १७ ॥ १८ ॥

अस्य मन्त्रस्य बीजशक्ती आह असुष्येति । रद औकारस्तस्यान्त्र औकारः नकुली-
शी हकारः तत्पूर्वं सकारः दन्तीविन्दुः एतेन सौ इति बीजं विद्यादित्यध्या-
हार्यम् । शक्तिस्तु साखण्डलेन कर्णपूर्वेण ईकारेण अर्द्धजैवाढकेण अर्द्धचन्द्रेण च
सहितम् आननान्त्रं ककारं जानीयात् । तथाचास्य मन्त्रस्य सौ बीजं क्लीं शक्तिः
शुक्लो वर्णः गान्धारः स्वर इति ॥ १८ ॥ २० ॥

विद्येति । विद्याया मूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता इयमुत्पत्तिर्विद्यासिद्धिस्तु भि-
न्नेष्वन्या । दिव्येति इयं विद्या देव्या शप्ता तेन प्राणशुद्ध्याऽभवत् ॥ २१ ॥

शिवशक्तिबीजमत एव शम्भुना

निहितं तयोरुपरि पूर्वबीजयोः ।

अकुलं कुलोपरि च मध्यमाधरे

दहनं ततः प्रभृति सोर्जिताऽभवत् ॥ २२ ॥

भैरवीयमुदिता कुलपूर्वा देशिकैर्यदि भवेत् कुलपूर्वा ।

सैव श्रीघ्नफलदा भुवि विद्येत्युच्यते पशुजनेष्वतिमोघ्या ॥ २३ ॥

शिवाष्टमं केवलमादिबीजं भगव्य पूर्वाष्टमबीजमन्यत् ।

परं शिरोऽन्तं गदिता त्रिवर्णा सङ्केतविद्या गुरुवक्त्रगत्या ॥ २४ ॥

कान्तान्तवान्ताकुलवामनेवान्वितं तथा दन्तिकुलं सनादम् ।

षट्कूटमेतच्चिपुरार्णवीक्ष्यन्तगुह्यं स्मर एव साक्षात् ॥ २५ ॥

शिवेति । यत इयं विद्या भवान्या शप्ता अतएव हेतोः तयोराद्यबीजयोरुपरि
शिवशक्तिबीजं हस इति बीजं निहितम् । उक्तं हि सङ्कीचः परमा शक्तिः विकाशः
परमः शिवः । सङ्कीचश्च विकाशश्च हसमित्युच्यते इयमिति ॥ परस्यान्त्रबीजस्यो-
परि अकुलं हकारी निहितः । मध्यबीजस्याधरे अकुलं हकारी निहितः । मध्य-
बीजस्याधरेऽधः रेफी निहितः । तदवधि सा विद्या तेजोवती जाता ॥ २२ ॥

भैरवीयमिति । इयं बाला विद्या अकुलपूर्वा हकारपूर्वा सती भैरवी उक्ता
सैव भैरवी यदि कुलपूर्वा सकारपूर्वा भवति तदा विद्येत्युच्यते । पशुजनेषु अल्प-
क्षेषु अप्रकाशा यदा पशुजनेषु अद्रीक्षितेषु । तथाच एतन्मन्त्रस्य भेदवयं भवति
वाग्भवायम् । बाला अकुलपूर्वा सती भैरवी कुलपूर्वा सती विद्येति ॥ २३ ॥

बीजवयोपलब्धितं स्वतन्त्राह शिवाष्टममिति । शिव उकारस्तस्याष्टम ऐकारः
भग ऐकारः तत्पूर्वाष्टमं ईकारः परं तृतीयम् । शिरोविन्दुः तदन्ती यस्य स
क्लीकारः स तृतीयबीजोपलब्धकः इयं त्र्यचरी । सङ्केतविद्या कथिता गुरुपदेशैः
परं बुध्यते ॥ २४ ॥

बीजान्तरमाह कान्तान्तेति । कं विन्दुस्तस्यान्तीविसर्जनीयः तदन्तः कः वान्तः
वकारोऽन्ती यस्य स लकारः अकुली हकारः सकारोऽन्ती यस्य स रेफः वामनेवम्
ईकारः दन्तीविन्दुः कुलं सकारः सानुखारं सनादम् एतच्चिपुरातन्त्रोक्तं षट्कूटं
षड्भिवर्णबीजम् अतिशयेन गीतव्यम् अयं मन्त्रः साक्षात् स्मर एव ॥ २५ ॥

आद्यं वीजं मध्यमे मध्यमादावन्त्यं चान्ते योजयित्वा जपेद्यः ।
त्रैलोक्यान्तःपातिनो भूतसङ्घावश्यास्तस्यैश्वर्यभाजो भवेयुः ॥२६॥

आद्यं कृत्वा चावसानेऽन्त्यवीजम्

मध्ये मध्यं चादिमे साधकेन्द्रः ।

कुर्यान्नित्यं यो जपेन्नान्वमेनम्

जीवन्मृतः सोऽश्नुते दिव्यसिद्धिम् ॥ २७ ॥

मन्त्रराजमसुं समस्तजगद्भिर्मोहनकारकम्

मातृकान्तरितं जपेदनुलोमतोऽपि विलोमतः ।

हंसदेवसमन्वितं सकलं बधः पर एव वा

सोऽपि दिव्यगुणान्वितो लभते सुसिद्धिमनुत्तमाम् ॥ २८ ॥

अथ कामनाभिदेन जतव्यसन्निधानाह आद्यमिति । आदिमं वीजं मध्य-
वीजस्थाने मध्यवीजञ्चादिवीजस्थाने अन्त्यं स्वस्थाने एवं योजयित्वा य एनं मन्त्रं
जपेत् । तस्य त्रैलोक्यवर्तिनः प्राणिनः वश्या भवन्ति ऐश्वर्यञ्च भवति इत्येकः
प्रकारः ॥ २६ ॥

अपरमाह आद्यमिति । आद्यं वीजं अन्त्ये अन्तिमञ्च मध्ये मध्यमञ्चाद्यं
कृत्वा प्रत्यहं य एनं मन्त्रं जपति स जीवन्नेव मुक्तो भवति दिव्यानाञ्च या सिद्धिस्तं
लभते ॥ २७ ॥

मन्त्रराजमिति । य एनं मन्त्रं योऽम् अमुक्तमेव व्युत्क्रमेण च मातृकान्तरितं
कृत्वा जपति स दिव्यगुणभाक् स तु अतुलां सिद्धिमाप्नोति । तत्र क्रमः मन्त्रमुच्चार्य
अन्ते अकारमुच्चेरत् पुनरपि मन्त्रमुच्चार्य आकारमुच्चेरत् एवं लकारपर्यन्तमक्षराणि ।
मन्त्रान्तरितं जपं कृत्वा पुनर्मन्त्ररहितं केवलं चकारमेव स्थानीयमुच्चार्य पुनः प्रति-
लीमकक्षेण लकारादि अकारपर्यन्तं प्रत्येकं मन्त्रान्तरितं जपेत् । एवं मातृका-
क्षरमाख्या जपं कुर्वतासिक्वारेण जपः शतसंख्यापरिमितो भवतीत्यर्थः । शारदा-
तिलके राघवभट्टेन एवं व्याख्यातम् । अकारादिहकारानां मातृकां पठित्वा मध्ये
मन्त्रं पठेत् । श्रीं नमः वर्षीयं ततः चकाराक्षकारानां मातृकां पठेत् ।
ततोऽनुलां सिद्धिं लभते । एतत् प्रकारान्तरम् । हंसदेवमित्यादि सूत्रमन्त्र-

व्यञ्जनहंससमन्वितमेतद्रञ्जनहृज्जगतो निखिलस्य ।

यो जपति स्थिरनिर्मलचित्तः शीघ्रमुपैति नरः स तु सिद्धिम् ॥२९॥

कमलं परिलुप्तमध्यमान्धस्वरमौशादियुतं सविन्दुनादम् ।

निगमादिनमोऽन्तरे विराजद्भवि देवो हृदयं प्रविष्टमेतत् ॥३०॥

विद्या कामदुघा त्रिलोकविनुता स्वर्गापवर्गप्रदा

गुह्यादगुह्यतरा महोदरकरी या योगिनीनामिह ।

सा सारस्वतजन्मभूर्निगदिता सौभाग्यसम्पत्करी

सद्यः प्रत्ययकारिणी सकृदपि प्रोच्चारिता भूतले ॥३१॥

यतः स्वप्नावस्थामियमुपगता विश्वविनुता

ततः सिद्धिं नैव प्रवितरति जप्तापि सततम् ।

प्रबुद्धा चेद्विद्या फलति सहसा दीपनकरीम्

ततो विद्यां वक्ष्याम्यहमिह रहस्यामतितराम् ॥ ३२ ॥

वीजवधं यकारसकाराभ्यां संयोज्य जपेत् । पर एवेति । श्रीमूलविद्यायाः प्रथम-
मध्यमे वीजे केवले उच्चार्य अन्तिमं वीजं हंकारसकाराभ्यां संयोज्य जपेदित्यर्थः ॥२८॥

व्यञ्जनहंसेति । हंकारसकारधीरन्तर्गताकारानुस्वारान्तिसविसर्जनौयमपि
लोपयित्वा केवलव्यञ्जनमात्रमेव विद्यायां संयोज्य जपेत् सोऽप्यनुत्तमां सिद्धिं प्राप्नोति
तदुक्तं प्रत्यक्षरार्थं हंसेन यथयित्वा जपेत् सुधीरिति ॥ २९ ॥

कमलमिति । कमलस्वरूपमेवोद्भरेत् कौटुभं परिलुप्तो मध्यमोऽन्धस्वरश्च यव
ताडनं मकारान्धस्वरश्च कृ एवंरूपः । ईशः शिव उकारस्तस्यादितौकारः सविन्दु-
नादं तद्युक्तं तेन ककारलकारेकारविन्दुनादैः क्लीमिति कामाख्यवीजम् । निगमादिः
प्रथमः । नम इति स्वरूपग्रहणं प्रथममसीमंध्यं कामवीजे निहितं चतुरक्षरात्मिका
देवो हृदयाख्या विद्या स्यात् । प्रासङ्गिकमुक्त्वा भैरवीं स्तौति ॥ ३० ॥

विद्येति । सा विद्या इह भूतले च या विद्या योगिनीनां महोदयकरी तत्त्व-
ज्ञानजनिता कामदुघा ईप्सितार्थप्रदायिनी अतिमीमा । वारैकमपि जप्ता सती
प्रत्ययदायिनौति ॥ ३१ ॥

यत इति । यतो हेतोः सुतावस्थां गता इयं विद्या अतो वारंवारमपि जप्ता सिद्धिं

पुष्पं वारिमुचां दवादिरपरस्तावेव वर्णौ ततो
दीर्घं वारिसखान्तमप्सपि तथा धान्तौ सलोकस्वरौ ।
विद्या वाग्भववीजदीपनकरी सारस्वतोत्पत्तये
साक्षात्काङ्क्षितपारिजातलतिका वस्त्रचरोक्ता मया ॥३३॥
ब्रह्मा शक्रदृगन्वितः सहभगा मेघान्विता नादिनी
कान्तान्तं सभगं सपूषणमतोधान्तं त्विमेषः सटक् ।
कालोऽनन्तयुतं वियत् सदशनः संवर्त्तको भीषणा
साक्रूरा कमलासनः सहशिवो वैश्वानरस्तादृशः ॥३४॥

न ददाति प्रबुद्धा यदि भवति तदा हठात् फलं ददाति अतो द्वितीदीपनीं विद्यामस्या
अहं कथयामि रहस्यां गोप्याम् । गोपनीये रहः स्मृतम् ॥ ३२ ॥

बवायवीजदीपनमाह पुष्पमिति । मेघानां पुष्पं जलं तद्दीजं वकारः तसुच-
रेत् । अपरी रवर्णः दवादिदं वशदस्यादिभूतोदकारः पुनस्तावेव वर्णौ रकारदकारौ
तदनन्तरं दीर्घम् आकारसहितं वारि जलवीजं सखा तस्यान्तेन गकारेण वर्त्तत इति
खान्तः शकारस्तमुद्धरेत् । असु, वकारः तथा दीर्घस्तेन वाग्वा इति भवति लोका-
स्वरयुतौ धान्तौ धोऽन्ते यस्य स दकारः धस्यान्तौ लकारः दकारलकारौ लोका-
शब्देन त्रिसंख्योपलक्षितः तत्संख्यक इकारः तेन युतौ एतावता वद वद वाग्वा-
दिनि इति भवति । इयमष्टाचरी विद्या वाग्भवोपलक्षितवीजसन्दीपनजनिका सार-
स्वतधर्मात्पत्तये आकाङ्क्षितार्थे कल्प्यतेव ॥ ३३ ॥

द्वितीयवीजदीपनमन्त्रमाह ब्रह्मेति । ब्रह्मा ककारः शक्रेण दृशा च युक्तः
शक्रः इन्द्रः तद्दीजं लकारः दृशि चक्षुषि न्यस्यत इति दृक् इकारः प्रथमोपात्तत्वात्
ऋक्षपरिग्रहः । नादिनी लकारः भगेन एकारेण मेघेण लकारेण चान्विता उद्धर्त्तव्या
कखान्तः खः सीऽन्ते यस्य सकः सभगम् एकारसहितं सपूषणं सलकारम् अनन्तरं
धान्तं दकारम् उद्धरेत् । इस्वरूपो मेघो लकारः सटक् इकारसहितः । कालो
मकारं समुद्धरेत् । अनन्तेन आकारेण युतं वियत् हकारमुद्धरेत् । सदशनः श्रीकार-
सहितः संवर्त्तकः लकार उद्धर्त्तव्यः । भीषणा भकारः साक्रूरा सानुसारा कम-
लासनः ककारः उकारसहितः वैश्वानरी रेफः तादृश उकारसहित उद्धर्त्तव्यः ।
एतावता क्लिप्ते क्लेदिनि महाक्षोभं कुरु इति भवति ॥ ३४ ॥

एकादशाक्षरीयं मन्मथवीजप्रबोधनकरी स्यात् ।
क्षीभयति नाक्रभूतलख्यानवासिनः सहसा ॥ ३५ ॥
सावित्री वदनयुता महादिकाली
व्योमान्तं शशधरखण्डमण्डितान्तम् ।
मोहिन्या सरसिजभूर्यु तस्तथाग्नि-
र्विद्येयं परवीजदीपनी सा ॥ ३६ ॥
या यस्य दीपनकरी गदितेह विद्या
वीजस्य तस्य पुर एव समुच्चरेत्ताम् ।
विद्याषडङ्गवदनेषु यथावदेव

न्यासेषु साधकवरो विदधीत शश्च ॥ ३७ ॥

विद्याङ्गमेवं न्यसतः स्वदेहे त्रैलोक्यमेतद्वशमेति पुंसः ।

पापानि सद्यः प्रशमं प्रयान्ति त्रसन्ति रक्षांसि सपन्नगानि ॥३८॥

मन्त्ररूपमिदमीरितं मया सर्वथा गुरुमुखेन लभ्यते ।

गुर्वनुग्रहस्यते महीतले मन्त्र एष न हि सिद्धिदायकः ॥३८॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

द्वितीयः पटलः ।

इयम् एकादशवर्णात्मिका विद्या मन्मथवीजस्य मन्मथवीजस्य दीपिका भवेत् ॥३५॥

द्वितीयवीजदीपनमाह सावित्रीति । सावित्रीपदेन श्रीहारी लक्षितः महा-
दिकाली महाकालीत्वार्थः । तदाद्यवर्णो मकारो लक्षितः वदनं श्रीकारस्तेन युतः
व्योम इकारः तदन्तं सानुसारम् उद्धरेत् मोहिन्या उकारेण सरसिजभूर्युं ज्ञा
ककार उद्धर्त्तव्यः । ततो मोहिनौ अतोऽग्निः रेफः एतावता श्री महाभीमं कुरु
इति सप्ताचरी चरमवीजदीपनी उक्ता ॥ ३६ ॥

लेन प्रकारेण दीपनयाग इत्याह या यल्लेति । या विद्या यस्य वीजस्य दीपन-
करी उक्ता तद्दीजस्य पुरतः प्रथमं तां विद्यामुच्चरेत् ॥ ३७ ॥

न्यासेषु दीपनीयोगमाह विद्येति । विद्यान्यासषडङ्गन्यासवदनन्यासेषु योज-
नीयेति । एवं कृते विद्या प्रबुद्धा भवति । एवं प्रकारेण सूक्तन्यास मन्त्रन्यास
स्वशरीरे न्यसतः पुंसः लोकद्वयं वशमेति पापानि शान्त्यन्ति सद्यः सह ॥ ३८ ॥

तृतीयः पटलः ।

अथेदं शरीरं स्वकीयाङ्गुलीभि-

र्बुधैः षष्ठवत्पङ्कलायाममुक्तम् ।

दिनेशाङ्गुलीभिः शरीरात् समीरो-

ऽधिकः प्राणसंज्ञो मतो योगविद्धिः ॥ १ ॥

इह प्राणवायुं सदाभ्यासतो यो नरो न्यूनभावं नयत्ये नमङ्गात् ।

समत्वं शरीरेण वा भूतलेऽस्मिन् स पूज्यो बुधैरुत्तमो योगवित् ।

॥ २ ॥

चतुर्दशात्रापघने प्रधाना नाडाः स्मृतास्तास्वपि तिस्र एव ।

इडा सुषुम्नापि च पिङ्गलाख्या मुख्या सुषुम्नैव च तासु नाडी

॥ ३ ॥

इदं सायामन्त्रखरूपं कथितं गुरुणा वा यदि लभ्यते तदा परं सिध्यति अन्यथा
गुरुप्रसादनन्तरेण एव सन्ती न सिध्यतीति ॥ ३८ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां द्वितीयः पटलः ।

एवं साधकानां सकलपुरुषार्थसारभूतं सन्त्रखरूपमुक्त्वा पुरुषार्थान्तराय परि-
हाराय योगाङ्गभूतप्राणायामप्रकारान् तद्विशेषांश्च वक्तुमुपक्रमते अथेदं शरीरमि-
त्यादिना । इदं शरीरं पण्डितैः षडधिकनवत्यङ्गुलदैर्घ्यम् उक्तं तस्य शरीरस्य परि-
माणं तस्यैवाङ्गुलिमानेन । प्राणसंज्ञकोवायुः शरीराभिर्गमस्यानादुद्वाद्वाङ्गुलीभि-
र्बुधैः को मतः वादशाङ्गुलपर्यन्तं सञ्चरति ॥ १ ॥

इति । इह भुवि यो नरः सदाभ्यासतः सदाभ्यासेन एवं प्राणवायुं शरीरा-
न्यूनभावं सकलाङ्गव्यापकत्वं नयति । शरीरेण समाङ्गत्वं तौल्यं वा आसनाङ्ग-
व्यापकत्वं वा करोति स योगवता मध्येऽस्मिन् भूतले पूज्यते इति ॥ २ ॥

प्राणायामभूता नाडी दर्शयति चतुर्दशेति । तदुक्तं नाडीनामाश्रयः पिण्डो नाडाः
प्राणस्य आश्रय इति । अस्मिन् शरीरे चतुर्दश नाडाः प्रधानाभूताः सन्ति अपि
चतुर्दशसु मध्ये चतस्रः प्रधानाः स्मृताः ॥ ३ ॥

इडा नाम नाडी स्थिता वामभागे

तनोर्दक्षिणे पिङ्गला नाम नाडी ।

तयोः पृष्ठवंशं समाश्रित्य मध्ये

सुषुम्ना स्थिता ब्रह्मरन्ध्रं याञ्च ॥ ४ ॥

सुषुम्नान्तराले स्थिता चित्रनाडी

युता पञ्चवर्णोज्ज्वला पञ्चदेवैः ।

तदन्तर्गतं ब्रह्मरन्ध्रं सुसूक्ष्मम्

मृणालान्तरालोल्लसत्तन्तुतुल्यम् ॥ ५ ॥

तासां तिष्ठणां नामानि कथयति । इति । इडा पिङ्गला सुषुम्ना चेति
तास्वपि तिष्ठतु मध्ये सुषुम्नैव प्रधानाभूता । चतुर्दशनाडीनां नामानि यथा ।
इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च सरस्वती । गात्रादौ हस्तिजिह्वा च सुषुम्ना च यश्-
स्मिनी ॥ अलम्बुषा कुक्ष्ये च शङ्खिनी चित्रिणी तथा । विशोदरो विश्वमुखी व्याता
ज्ञेता चतुर्दश ॥ एतास्वपि तिष्ठो मुख्याः तास्वपि योगः प्रतिष्ठितः तास्वपि
सुषुम्नैव मुख्या सा च वादशान्तं पृष्ठवंशं समाश्रित्य सकलाधारत्वे नाडीमुखी
चतुर्भूता तिष्ठति । आधारी नाम पद्मस्थानात् द्वाङ्गुलाद्दूर्ध्वं नेट्रादुद्वाङ्गुलादधीभागे
चतुरङ्गुलायामवित्सारं अङ्गुलीन्नतं त्रिगुणादिधातुभिर्वेष्टितं चतुर्दशात्मकं पाण्डुरा-
कारं पद्मं तत्कर्णिकामध्ये विकीर्णा वीनिः तन्मध्ये सकलप्रपञ्चनिमित्तादान-
भूता कुण्डलाख्या चित्रायै शक्तिः विगुणितादिरूपेण सूर्येन्दुवैश्वानराणां मूलभूता
भ्रमति या विकीर्णमुखिता सुषुम्ना नाम नाडी वीणादण्डाख्यपृष्ठवंशस्य पुरीभाग-
सवलम्बा ब्रह्मरन्ध्रं पर्यन्तम् ऊर्ध्वाकारा तिष्ठति । तथाच तन्मूलादधः । मरुदण्डे
वह्निः प्राग् चन्द्रसूर्यातिमलके । किम्बा मध्ये सुषुम्ना सन्निविष्टा च तन्मध्ये चित्र-
रूपिणी । तत्रैव यथितं पद्मं मूलादिपद्मपञ्चकम् । कलिकाकाररूपेण डाकिन्याः
धावलम्बितम् । मूलधारं समाच्छाद्य स्थिता नागखरूपिणी । वायुना भिद्यते सुतं
दृढं चित्रा नयेत्ततः । तच्छासीज्ज्वलकास्य शिखरातिमसुज्ज्वला । प्रतिचक्र-
प्रबुद्धा सा जीवात्मानं परे कुलि । निधोजयति तदयोगादहत्तं चरते चिरम् ।
व्योम प्रीतिद्य नासाद्ये गतौ चन्द्रदिवाकरौ । अधोवक्रं महापद्मं श्रीङ्गीकृत्य
सुषुम्नया । व्याप्य नासिकासंध्यं गतं चित्रा तु तद्वत् । ऊर्ध्वं भित्त्वा तु लिङ्गं

ब्रह्मसूत्रमिदमेव देहिनां जीवभूतममृतैककारणम् ।

यद्वदन्ति मुनयः पुरातना दिव्यमार्ग इति भव्यचेतसः ॥ ६ ॥

वै इतरान् पुष्करान् ततः । वेहीरुद्धमनाकाङ्क्षाकाङ्क्षिणी मोक्षेदायिनी । जीवना-
दृष्टसम्बन्धा स्थिरा परमसन्निधौ । एतद्देवं विजानाति भित्तां याति परं पदम् ।
इत्यादि वक्ष्यः । योगार्णवेऽपि । सुरग्रन्थोपाश्रयेन तेनैव सञ्चतः क्रमात् ।
सूर्याचन्द्रसमी नाड्यौ गते नासादयावदि । तन्मध्ये द्वितीयं भित्ता सुषुप्ता पञ्चकी-
टरे । ब्रह्मरन्ध्रविधिवर्ता भित्ता व्योम सुरालयम् । सुखिनाच्छाया तद्द्वारं कुण्डलीशक्ति-
रुज्ज्वला । निद्रावशगता देवी प्रसूतभुजगीपसा । तेलिकोणस्य वासदक्षिणकोणयोः स-
न्मूले सुषुप्ताया वासदक्षिणभागे इडापिङ्गले स्थिते । तयोर्मध्ये इडां नाम नाडीं चापा-
कृतिर्भूत्वा लिङ्गसूत्रस्थाने सुषुप्तासाक्षित्य दक्षिणभागं गता तदाकारं पुनरपि नाभि-
स्थाने वासभागे गता । तदा पुनरपि हृदयस्थानसाक्षित्य दक्षिणभागं गता । तदा करौ
पुनरपि जानुसूत्रसाक्षित्य वासनासापुटं गच्छति । एवं दक्षिणभागसंयुता पिङ्गला
सुषुप्तासाक्षित्य दक्षिणनासाविवरं गच्छति । सुषुप्तोत्पलपुरीभागादुत्थिता आजि-
ह्वानं सरस्वती नाम नाडी स्थिता । केचित्तु त्वयं वर्णयन्ति । एताः सुषुप्तासिख
यांसु योगः प्रतिष्ठितः । ताश्च नासापुटद्वन्द्वब्रह्मरन्ध्रविनिर्गताः । सरस्वत्यादि-
चत्वारो सुखरन्ध्रविनिर्गताः । तांस्तेकांश्चन्दजननी अन्त्यां खरसवाहिनी । अपरा
रसनाधारा परा तोयवद्वा शिवा । अन्त्याः षट्नेत्रकर्माङ्गमेदोद्वारविनिर्गताः ।
अजिह्वानी नाभिसंख्यसा यो जातु हृदि रुध्यते । यया गर्भगतः पिण्डः पुष्यतेऽन्न-
रसादिभिः । एताश्च एव नाडीभ्यः शोखीपशाखप्रकारेण सार्धलक्षव्यसंख्यानां
नाडीनां संभवः । कुत्रे का नाडी तिष्ठति इति शिष्याकाङ्क्षावामाह इति शरी-
रस्य वासांशसाक्षित्य इडा नाम नाडी दक्षिणभागं पिङ्गला तयोर्नाडीर्मध्ये देहस्य
पृष्ठवंशसाक्षित्य ब्रह्मरन्ध्रव्युत्पन्नं सुषुप्ता अवस्थितेति । सुषुप्ताया अर्धन्तरे चित्रा नाडी
स्थिता पञ्चभिर्वर्णैः । चैतरक्तादिभिर्ज्वलन्ता पञ्चभिर्देवैर्ब्रह्मविष्णुरुद्रेऽथरसदाशिवैः
संयुक्ता । तदुक्तम् । ब्रह्मा जनादेनी रुद्र ईश्वरश्च सदाशिवः । चित्राख्यनाड्य-
न्तःस्थाय पञ्चभूताधिदेवताः ॥ ४ । ५ ॥

ब्रह्मेति । इदमेव ब्रह्मसूत्रं शरीरिणां प्राणस्थानं जीवभूतम् अस्त्यैककारणम्
अस्मिन्नेव ज्ञायते मरणं न चरतीत्यर्थः । यद्वदन्ति प्राचीना मुनयो दिव्यमार्ग इति
अथशक्ति निर्वाणोपयोगी स एव जग्री इत्यर्थः ॥ ६ ॥

इडायां चरत्येव शीतांशुमाली

अतो वामभागेऽमृतं सम्पदिष्टम् ।

रविः पिङ्गलायां चरत्येव तस्माद्

विषं दक्षिणी भाग उक्तो मुनीन्द्रैः ॥ ७ ॥

जानीयादुदयं बधः स्वजठरे कन्देऽशरीरे नृणाम्

प्राणातिगमकराङ्गुले खलु लयं सम्यक् च पूर्वापरं ।

उत्पत्तिञ्च लयञ्च सन्ततमधीवृत्तिं निशां वासरम्

चोर्द्धां वृत्तिमधस्तथा हिमकरं चोर्द्धां दिनेशं गतिम् ॥ ८ ॥

तुषारांशुनाडीं प्रपन्ने तु देवे

तदा शान्तिकादीनि कर्माणि कुर्यात् ।

बुधो रौद्रकर्माणि मार्तण्डनाडी-

मुमे मिश्रकर्माणि नाड्यौ प्रपन्ने ॥ ९ ॥

इडायांमिति । एष शिशिरकिरणो वामे इडासंज्ञायां नाडां चरति तेन
वामभागेऽमृतसुक्तं पिङ्गला वामादिभ्यश्चरति सा च दक्षिणभागमाश्रितेति स भागो
विषसंज्ञकः आदित्यस्य खेचरत्वात् वायुनियमेन सिध्यतीति ॥ ७ ॥

तस्योत्पत्तिविनाशज्ञानमाह जानीयादिति । बुधः अशरीरे वायोर्द्धां
कन्दे मूलभूते आधारे चक्रे उदयम् उन्नवं जानीयात् । तथा आधारचक्रे शुद्धोपरि
लिङ्गावस्थिते वायुवृत्तिरिति प्राणाह्विर्वाद्दशाङ्गुले विनश्यतीत्यर्थः । तदेव स्थान-
वयं पूर्वापरं सम्यक् कन्दात् पूर्वसंख्या प्राप्ते द्वादशाङ्गुलं वहिर्वाति । पश्चादेतीति
स्थानवयम् उत्पत्तिं लयं विनाशं च ते एव ज्ञातव्ये । आधारिति । वायोर्धोगमनं
निशां जानीयात् ऊर्द्धगमनं वासरं दिवसं जानीयात् । उक्तं हि अक्षरेव प्राणी
रात्रिरपान इति तथाधीवृत्तिं चन्द्रं जानीयात् ऊर्द्धं गमनमिति । अतएव योगार्णवे
वर्षेयधोमुखश्चन्द्रः शेषेत्पूर्वमुखीरविरिति ॥ ८ ॥

केन वायौ कानि कर्माणि कर्तव्यानीत्याह तुषारांशुनाडीमिति तुषा-
रांशुनाडीं इडां मते वायौ शान्तिजनकानि कर्माणि कुर्यात् । सूर्येनाडीं
पिङ्गलां गते रात्रौ रौद्राणि दारुणानि कर्माणि कुर्यात् । चन्द्रमसः शीतलांशु-

भूतानामुदयं द्वयोरपि बुधः संलक्षयेत् पक्षयो-
स्तबाधो वसुधोदयं निश्चितधीर्घ्राणस्य दण्डस्युशि ।
देवेऽधःस्युशि वारिणो हुतवहस्योर्द्धं गते तूदयम्
तिथ्येकसंस्थुशि सारुतस्य परितः सृष्टे मरुद्वर्त्मनः ॥१०॥
वश्यस्तम्भनयोः प्रशस्त उदयो भूमिर्जलस्योदयः
शस्तः शान्तिकपौष्टिकादिषु शुभेष्वङ्गाय वङ्गे पुनः ।
शत्रोर्मारणदारणादिकरणेष्वष्टाटनोच्छासयो-
र्वायोः शान्तिकनिर्विषीकरणयोर्व्योम्नो हितस्योदयः ॥११॥

धरणेरुदये गदार्दितानाम्
यदि दूतः समुपेत्य पृच्छतीह ।
सहसा नहि रोगजा प्रबाधा
प्रशमं याति चिकित्सीतापि सम्यक् ॥ १२ ॥

त्वात् तथैव खरकरादिति भावः । उभयनाडीस्य वायौ शान्तिकानि रौद्राणि
च कमाणि कुर्वन्त ॥ १२ ॥

भूतानामिति । द्वयोरपि पक्षयोः शुक्लकणयोर्मूतानां प्रथिव्यते तेजीवायु-
काशानाम् उर्ध्वं संलक्षयेत् अवधारयेत् । तत्र भूतेषु मध्ये पृथिव्या उदयं घ्राण-
मध्यदण्डगा वायौ यदा प्रशस्यते दण्डाकारगतिर्भवति तदा भूमिरुदयं जानीयात् ।
देवे वायौ अधःस्युशि सति वारिणो जलस्य उदयं जानीयात् । ऊर्ध्वं गते वायौ हुत-
वहस्याधो रुदयं जानीयात् । तिथ्येकं पार्श्वं द्वयं संस्थुशि वायोरुदयं जानीयात् ।
समलनासारन्ध्रे व्यापके वायौ वहति सति मरुद्वर्त्मन आकाशस्य उदयं जानी-
यात् । ॥ १० ॥

पतञ्जलानुसङ्गसाह वश्येति । भूमिरुदये दण्डजनकं क्षात्रजनकं कर्म कुर्वन्त ।
जलभूतस्योदये सति शान्तिकजनकं पुष्टिकजनकं कर्म कुर्वन्त । भट्टिति स तु मार-
णादिजनके कर्मणि वङ्गे रुदयः प्रशस्तः । शत्रोर्मोक्षानुलने नगरोच्छेदे च वायोरुदयः
प्रशस्तः । निर्विषीकरणसात्वते च आकाशस्योदयः प्रशस्तः ॥ ११ ॥

प्रशसाह धरणेरिति । पृथिव्या उदये सति नैऋत्यमसुकस्य भविष्यति दूत
आगत्य पृच्छति तदा रोगजा पीडा सद्यः कृतप्रतिक्रियापि हठेन शान्तिं नयतीति

जलोदये व्याधिरूपेति शान्तिं मृत्युर्भवत्येव वसुदये च ।
तथोदये चापि समोरणस्य व्योम्नोऽचिरैवेव रुजां विनाशः ॥१३॥
देवे दक्षिणभागगेऽथ पुरुषो रोगातुरो दक्षिणे
स्थित्वा पृच्छति पृच्छकः स पुरुषो जीवत्यरोगश्चिरम् ।
वामायां तु रुजाकुलोक्ततनो वामाश्रिते चेश्वरे
वामा पृच्छति चेत् स्थिता गतगदा वामाक्षिरं जीवति ॥१४॥
देवे गते पृच्छति वामभागं स्थित्वा नरो दक्षिणतो यदीह ।
व्यत्यासतोऽस्मादपि कच्छसाध्यं वदन्ति सन्तः खलु रोगजातम्
॥ १५ ॥

अन्तर्गते पृच्छति पृच्छकश्चेदेवे नरो जीवति वीतरोगः ।
तेनैव रोगेण वह्निर्गतेऽस्मिन् परितराजस्य पुरं प्रयाति ॥ १६ ॥
सर्वेषु कार्थेषु यदीश्वरेऽस्मिन् अन्तर्गते वाञ्छितसिद्धयः स्युः ।
वह्निर्गतेऽमङ्गलमौष्वरेऽपि शुभाशुभं कर्मफलं तु विद्यात् ॥१७॥

वक्तव्यमित्यर्थः । जलोदये सति यदि पृच्छति तदा व्याधिः शान्तिं याति ।
वसुदयेऽधो रुदये यदि पृच्छति तदा रोगाक्षस्य मृत्युर्भवति । वसुधुताश्रमिति
विश्वः । वायोरुदये यदि पृच्छति तदा मृत्युर्भवत्यर्थः । आकाशोदये यदि आगत्य
पृच्छति तदा तत्रैव रोगाणां विनाशो भवति ॥ १२ । १३ । १४ ॥

प्रकारान्तरसाह । देवे वायौ दक्षिणां सङ्गते सति तत्रैव स्थित्वा दूतो यदि
पृच्छति तदा रोगाक्षो जनो नीरोगः सन् बहुशतवयं जीवति । स्त्रियां रोगगतायां
वामभागगती वायुर्भवति तत्राश्रितो दूतः पृच्छति तदानीं रोगान् सा चिरं जीवति
इति ॥ १५ ॥

देव इति । वामप्रदेशं गते वायौ दक्षिणांशं गत्वा दूतो यदि पृच्छति तदा कष्ट-
साध्यं नैऋत्यं वक्तव्यम् । दक्षिणगे वायौ वामभागगः पृच्छति तदा कष्टसाध्यं नैऋत्यं
वदेत् । अन्तर्गते इति । अन्तर्गतं गते वायौ यदि पृच्छकः पृच्छति तदा नीरोगी जीवति ।
आपावद्भिर्वादिशाङ्गलादिहर्गते वायौ यदि पृच्छति तदा तेनैव रोगेण यमालयं

आरभ्य दर्शप्रथमासुदेति वामे पुटे त्रौणि दिनानि देवः ।
वामेतरं त्रौणि ततो दिनानि पूर्णा तिथि र्वावदथैवमेव ॥ १८ ॥

अथारभ्य शुक्लान्यपक्षादिभूताम्
तिथिं त्रौणि देवो दिनान्यभ्युदेति ।

पुटे दक्षिणे त्रौणि वामे तु यावत्
कुहरेवमेवं समालक्ष्येद्वा ॥ १९ ॥

एकस्य पक्षस्य विपर्ययेण
रोगाभिभूतिर्भवतोह पुंसाम् ।

तयोर्वयोर्वसुसुहृद्विपत्तिः

पक्षत्रये ज्ञात्यतो मृतिः स्यात् ॥ २० ॥

रीणी यातीति । कार्यान्तरे तत् प्रयोजनं कथयति । यदीश्वरे वायौ अन्तर्गते अत्र
कार्यं आकाङ्क्षितसिद्धिर्भवति वह्निर्गते वादशाङ्गुलादधिकं गते सर्वकार्याणि नश्य-
न्तीति । कति दिनानि कुत्र तिष्ठतीति कथयति ॥ १६ । १७ ॥

आरभ्येति । दर्श एव प्रथमा तिथिर्यस्याः प्रतिपदः सा दर्शप्रथमा प्रतिपत् तेन
शुक्लप्रतिपदादितिथिवये वामे चतुर्थादि दक्षिणे सप्तम्यादि वामे दशम्यादि दक्षिणे
त्रयोदश्यादि वामे कृष्णप्रतिपदादि दक्षिणे चतुर्थ्यादि वामे सप्तम्यादि दक्षिणे दश-
म्यादि वामे त्रयोदश्यादि दक्षिणे । अथेत्यन्तरं शुक्लान्यपक्षादिभूतं कृष्णप्रतिपत्ति-
धिसुपक्षस्य त्रौणि दिनानि दक्षिणभागे वायुदेतीत्यादिसंख्या उक्ता एव ना
पुरुष उदरं लक्षयेत् ॥ १८ । १९ ॥

एकस्येति । यद्येकस्य पक्षे वायोर्वैपरीत्यं भवति तदा तस्य पुरुषस्य रोग-
जनितोऽभिभवो भवति । शुक्लप्रतिपदादिदिनवयं यावद्वायुर्वासपुटे सञ्चरति तत्र
यदि दक्षिणपुटे भवति एवं पक्षदशदिनपर्यन्तं यदि व्यत्ययो भवति तदा रोगाभि-
भूतिर्भवति मासमात्रं वैपरीत्येन सहृदा विपत्तिः पञ्चचत्वारिंशद्दिनानि यावद्वात्ययो
तस्य पुरुषस्य मरणं भवतीति । वायोर्वैपरीत्ये रोगादिकं भवतीति स्वाभाविकी
मृतिः ॥ २० ॥

यदात्मनः कालवशात् समीरणो

विपर्युदेति प्रकृतिं विहाय सः ।

तदा निरुध्य श्वसनं निषोडयेद्

अथा स्थितं पक्षमुपैति चात्मनः ॥ २१ ॥

हावेव धत्तः सकलञ्च कालं दिवाकरः कौरवबान्धवश्च ।

भोक्ता सुषुम्ना सकलस्य चास्य कालस्य दोषादिवसात्मकस्य ॥ २२ ॥

ततः क्रमेणैव विशुद्धनाडीपथान्तरः प्राणसमीरणस्य ।

शनैः शनैः संयमने प्रयत्नं यथाविधानं विदधीत धीरः ॥ २३ ॥

शीतांशुमार्गेण शनैः समीरमापूरयेत् स्त्रीदरमादरेण ।

विकारमात्राभिरपेततन्द्रः कालाग्निमूलापितचिस्तद्वृत्तिः ॥ २४ ॥

ततो धारयेन्मातुः शुद्धचेताश्चतुःषष्टिमात्राः समापूरितं तम् ।

वह्निर्भास्वता रेचयेन्मन्दमेनं तदर्द्धाभिरन्तर्निरुद्धं तु ताभिः ॥ २५ ॥

विपरीतोदये शुभोदयः कथं स्यादित्याह यदेति । स्वकीयादृष्टवशाद्वायुवैप-
रीत्ये उदेति तदादिबोधं कृत्वा आसं षोडशेत् यथा पुटान्तरं गच्छति ॥ २१ ॥

हावेवेति । कुसुदबन्धुचन्द्रः सूर्यशासौ सकलं कालं धत्तः दिवारात्रि-
रसात्मकस्य रात्रिस्त्रिविपलचितस्य कालस्य भोक्ता भक्षिका सुषुम्ना परं नान्या नाडी-
भोक्तृत्वं नाम चित्कलासमेतस्य तस्मिन्पाथितया रूपलमापाया सर्वस्वाभिभावकल-
मित्यर्थः ॥ २२ ॥

तत इति । सुषुम्नैव भोक्ता तदा क्रमेण विशोधितनाडीमार्गान्तरः सन् प्राण-
वायोः शनैः शनैः संयमने नियमे प्रयत्नं यथा कथितप्रकारेण कुर्वीत ॥ २३ ॥

तमेव प्रकारं कथयति शीतांशुमार्ग इति । शीतांशुचन्द्रस्य वर्त्मना वाम-
नाडा वायुभिः स्वकीयमुदरं विकारमावया षोडशमात्राया पूरयेत् । अपेता तन्द्रा
निद्रा यस्य सः कालाग्निमूलाग्निमूलापितचिस्तद्वृत्तिः । कालाग्निमूले मूलाधारे-
ऽपिता चिस्तद्वृत्तिर्व्यापारो येन ॥ २४ ॥

तत इति । पूरितं वायुं चतुःषष्टिमात्रापर्यन्तं धारयेत् तस्य गतागतं विरोध-
येत् भास्वता सूर्यमार्गेण दक्षिणया शनैस्तदर्द्धाभिरन्तर्निरुद्धं निरुद्धं
तं वायुं रेचयेत् त्यजेत् ॥ २५ ॥

विपरीतमतो विदधीत बुधः पुनरप्यथ तद्विपरीतमिति ।
 असुना विधिना सुमनाः सततं मरुतो विदधीत सुसंयमनम् ॥ २६ ॥
 प्रखेदं जनयति यः प्राणायामेषु सोऽधमः प्रोक्तः ।
 कल्पोमध्यः पुंसां भूमित्यागं तनोस्तनोति परः ॥ २७ ॥
 तावद्विदधीत बुधः प्राणायामं समाहितो विधिवत् ।
 यावत् सम्भवति भुवि प्राणायामस्योत्तमस्य गुणः ॥ २८ ॥
 अयं प्राणायामः सकलदुरितध्वंसनकरो
 विगर्भः प्रोक्तोऽसौ शतगुणफलो गर्भकलितः ।
 जपध्यानापेतः स तु निगदितो गर्भरहितः
 स गर्भस्तूक्तो मुनिपरिहृतैर्योगिनिरतैः ॥ २९ ॥
 शुचिः प्राणायामान् प्रणवसहितान् षोडश वशी
 प्रभाते सायञ्च प्रतिदिवसमेव वितनुते ।
 द्विजो यस्तं श्रूणप्रहरणकृतांघोऽभिकलितम्
 पुनन्येते भाजादिह दुरिततूलीघदहनाः ॥ ३० ॥
 त्रायन्त्यमी षड्भिरपीह मासैर्जन्मान्तरोपार्जितपापपुञ्जात् ।
 संवत्सराद्ब्रह्मपदं तदेकं प्रकाशयन्त्येव यदच्युताख्यम् ॥ ३१ ॥
 इह रेचकपूरकौ विहाय स्थिरधीः कुम्भकमेव केवलं यः ।
 सततं कुरुते मनोजवत्त्वं लभते वीतजरामयः स सत्यः ॥ ३२ ॥

विपरीतमिति । अतः प्रकृताविपरीतं विदधीत कुर्यात् । पुनरपि तद्विपरीतं
 प्रकृतकमेणादिकं पुनरपि तद्विपरीतम् एवमभ्यसेत् असुना प्रकारेण मरुतो वायो-
 नियमं न कुर्यात् ॥ २६ ॥
 प्रखेदमिति । अयं सुगमः ॥ २७ ॥ २८ ॥
 अयमिति । गर्भो गर्भशून्यः प्राणायाम उक्तः सन् सकलदुरितानि विनाशयति
 गर्भेण सहितोऽयं शतगुणफलसहितः कथितः विगर्भापेक्षया को विगर्भः कः सर्गर्भः
 इत्याकाङ्क्षायाभाह जपेति । जपध्यानैश्च शून्यो यः गर्भरहितः ताभ्यां युक्तो यः
 सगर्भः कथितः ॥ २९ ॥

न हि तस्य सुदुर्लभं त्रिलोक्या-
 मिह यः केवलं कुम्भके निषण्णः ।
 अणिमादिगुणाष्टकं कारस्थम्
 ननु तस्यैव निरस्तमृत्युभीतेः ॥ ३३ ॥

राजदन्त्युगलादिमसृष्टशन् सन्निधाप्य रसनां तदन्तिकै ।
 काकचञ्चुपुटमारुतं पिवेत् प्राणसंयमनमेतदुत्तमम् ॥ ३४ ॥
 द्विकचञ्चुसमीरणं शनैर्धयतः सत्परिक्लृप्त्य सन्ध्ययोः ।
 अमदाहगरोदरामयज्वरगुल्माः प्रशमं प्रयान्ति च ॥ ३५ ॥
 उभयोरपि सन्ध्यौ मुहूर्त्ते पिकधातु धयतस्त्रिमासमात्रम् ।
 सरसं द्विकचञ्चुगन्धवाहं भुवि सारस्वतसिद्धिरुत्तमा स्यात् ॥ ३६ ॥
 विषमुग्रमुदग्रवीर्यभाजां प्रविनाशं समुपैति पञ्चगानाम् ।
 किमु वृश्चिकक्रीटलूतकानामिह काकोलमुखानिलस्य पानात्
 ॥ ३७ ॥

द्विकचञ्चुसमीरणं नरो सरसं यः परिक्लृप्त्य सन्ध्ययोः ।
 कुरुते निजकुण्डलीमुखे क्षयरोगं स विमुच्य जीवति ॥ ३८ ॥
 द्विकचञ्चुसमीरणं नरो यः पिवतीहानिशमेवं वीततन्त्रः ।

शुचिरित्यादि । चतुष्टयं सुगमम् ॥ ३०—३३ ॥

राजदन्तेति । राजदन्त्युगलद्वयस्यादिमसृष्टशन् तेषाम् अन्तिकैः समीपे जिह्वा
 सन्निधाप्य काकचञ्चुपुटेन वायुं पिवेत् । काकचञ्चुपुटवन्मुखं कृत्वा पिवेदि-
 क्षयः । मध्यभूतदन्तचतुष्टयं राजदन्ताः एतदुत्तमं वायोर्नियमनमिति ॥ ३४ ॥
 द्विकेति । द्विकचञ्चुभ्यां समीरणं वायुं धयतः पिवतः षेड् पा पाने । ताभ्यां
 वकाराभ्यां ललितो द्विकः काकः अमदाहं गरीविषम् उदरामयम् चदररोगः ज्वरः
 गुल्मा इत्याद्याः प्रशमं प्रयान्ति ॥ ३५ ॥

उभयोरिति । उभयोः प्रातः सायं सन्ध्यौ मुहूर्त्ते दण्डद्वयं यावत् प्रहरतय-
 मात्रं वा सं श्मश्रुं तस्य घातुः धर्तुः पुंसः काकचञ्चुपुटमारुतं पिवतः सारस्वत-
 सिद्धिर्भवति सन्ध्यामुहूर्त्तमानं प्रहरतयं वेति श्ववस्थितविकल्पायैः ॥ ३६ ॥

भवति भ्रुवमेव तस्य वर्षाच्छवणं दर्शनमप्यतीव दूरात् ॥३९॥
 बहुधा कथितैर्मुहुः किमेभिर्विकचञ्चा तु समीरणस्य पानात् ।
 जरसा सह नाशमाशु याति प्रबलं मृत्युकृतं भयं नराणाम् ॥४०॥
 जिह्वां कृत्वाऽनाकुलस्तालुमूले दन्तैर्दन्तान् गाढमापीडयित्वा ।
 मन्दं मन्दं यः पिवेन्नन्धवाहं सौधैः पूरैः साकमन्तः स्पृशद्भिः ॥४१॥
 षण्मासाभ्यासेन रोगैरशेषैः पापेभ्योऽसौ मुच्यते साधकेन्द्रः ।
 अष्टादेकाद्विंशसां मृत्युदूतीं जित्वा भूमौ दीर्घकालं स जीवेत् ॥४२॥

वर्षत्रयाभ्यासवशादतीतमनागतं वेत्यलिनीलकेशः ।
 विषं न देहे क्रमते तदीये दष्टे सुधोरैरपि घ्नन्नेन्द्रे ॥ ४३ ॥
 न कृत्रिमं स्थावरजङ्गमं वा विषं किमन्यैरपि कालकूटैः ।
 गुणाष्टकं कालवशादुपेत्य महीतले क्रीडति भैरवो वा ॥ ४४ ॥
 या मुण्डाधारदण्डान्तरविवरगताहारनीहारगौरी
 सौधीं धारां नभोऽम्भोरुहकुहरविधोः संस्रवन्तीं वहन्ती ।
 तस्यां वज्राख्यनाद्याः खगमुदरदरीमध्यगं यो विदध्यात्
 तस्या ब्रह्माण्डभाण्डप्रलयमपघनं स्यादुघनं मृत्युमृत्योः ॥४५॥

विषमिति । काकीलः त्रयं सुगमम् ॥ ३९—४० ॥

जिह्वामिति । तालुप्रदेशे जिह्वां बीजयित्वा उपरिस्थदन्तपङ्क्त्याऽधीदन्तावलिं
 आपीड्य सौधैः पूर्वमुखवस्थितैः सह गन्धवाहं वायुं पिवेत् अन्तः सुगमम् । प्रका-
 रान्तरमाह जिह्वामिति । सौधैर्मुखान्तर्गतैः विषसां जरां कृत्रिमविषं नारि-
 केलमिश्रितकूर्पूरं स्थावरं हिमशैलजादिकं जङ्गमं पार्वतीयं व्याघ्रनाभिजन्मं गुणा-
 ष्टकम् अष्टसिद्धिभैरवावतारार्थं वाशब्दः ॥ ४१—४४ ॥

या मुण्डेति । सुषुक्कान्तर्गताया वज्राख्यनाद्या उदरमेव दरी कन्दरा तन्मध्य-
 वर्त्तिनं खगं वायुं यो विधानं करोति तस्य पवनं शरीरं मृत्युमृत्योर्घनं मुहुर-
 भवति । मृत्युर्घनं तस्य मृत्युर्नाशकः तस्य लोहमुहुरो भवति । घनः साक्षीह-

मूर्च्छां गतो हरति रोगसमूहमध्या-
 रुहः करोति गगने गमनं नराणाम् ।
 वातो मृतो वितनुतेऽमरतां समस्त-
 मभ्यासतः सुलभमेव समीरणस्य ॥ ४६ ॥

अथ पार्श्वनिर्द्वकम्बुर्ना ध्वजमूलस्थितसव्यपादपार्श्वः ।
 ऋजुकायशिरोधरो यतात्मा विषयेभ्यो विनिवर्त्तितेन्द्रियाश्च ॥४७॥
 काकीचञ्चुयहष्टैर्मुहुर्दरदरीं पूरयित्वा समीरै-
 रस्तुष्टाभ्यामुभाभ्यां नररिपुविवरे तर्जनीभ्यां च नेत्रे ।
 नासारन्ध्रं निरुध्य स्थिरविमलमतिर्मध्यमाभ्यामथास्य-
 मन्वाभिर्नातिगाढं कमलजनिलये स्थापयेन्मानसं खम् ॥४८॥

मुहुर इत्यमरः । सा का मुण्डाधारदण्डान्तरविवरगता मुण्डाधारभूतो दण्डः
 पृष्ठवशात्कः तदन्तर्गतसुषुक्का तन्मध्यवर्त्तिनमित्यर्थः । कौटशाहवे हिमवच्छुभा-
 मृतधारां वहन्ती धारयन्ती आकाशदेशवस्थितपद्माभ्यन्तरवर्त्तिनीविधोश्चन्द्रस्य
 चरन्तीम् तथाच यः सुषुक्कान्तर्गतवायुं निरोधयति तस्य मरणं न भवतीत्यर्थः ॥४५॥

मूर्च्छामिति । मूर्च्छां निर्वृष्टले सति इति यावत् । अज्ञातत्वेन रोगसङ्घातं
 निवारयति । बह्वः सन् नाद्यान्तरे निर्द्वः आयत्तः सन् मनुष्याणाम् आकाशगमनं
 निराधारसञ्चारं करोति मृतः मनसा सह याति स्वाभीष्टदेशं तथा
 विलीनः अमरताम् अमरणं नयति । तथाच मूर्च्छितो हरति व्याधिं निहन्त्यामरणं
 मृतः । बह्वः खिचरतां कुर्यात् वशी वायुश्च भैरविः ॥ ४६ ॥

प्रकारान्तरमाह तथेति । ना पुरुषः स्वीयमानसं कमलजन्मनी ब्रह्मणी निलये
 आधारकमलेऽवस्थापयेत् । कौटक्पार्श्विना एकपादगुल्फेन निर्द्वः कम्बुनिर्द्व-
 गुदमार्गे येन सः ध्वजमूलं लिङ्गमूलेऽवस्थापिता अपरपादपार्श्वेन सः । ऋजु-
 कायः अवक्रशरीरः यतात्मा इन्द्रियमेव दुर्दरत्वादश इत्याश्वः ॥ ४७ ॥

काकीति । काकवधूसुखेनाकटैर्वायुभिर्दरदरीं पूरयित्वा करहवस्थाङ्गु-
 ष्ठाभ्यां नररिपुविवरे वक्ष्यमाणं नरो अर्जुनः तस्य रिपुः कर्णः कर्णविवर इत्यर्थः ।
 तर्जनीहयेन नेत्रद्वयं मध्यमाभ्याम् अङ्गुलीभ्यां नासापुटं निरुध्य अन्वाभिश्चतुर्भिर्मुखं
 निरुध्य ॥ ४८ ॥

यथाशक्त्याभ्यासं प्रतिदिवस मेवं विदधतः

सुषुम्नान्तश्चायं प्रचरति शनैर्देहपवनः ।

तदा नादो नैजो भवति सहसानन्दजननः

क्रमाद्वीणावादिप्रहतसुदुर्वीणावशयः ॥ ४८ ॥

आदौ मत्तालिमालागलपथविमलत्तारभङ्गारहारी

नादोऽसौ वंशिकांस्थानिलभरितलसदंशनिस्रानतुल्यः ।

घण्टानादानुकारी तदनु जलनिधिध्वानधीरो गभीरो

गर्जं पथ्यं न्यघोषः पर इह कुहरे वर्तते ब्रह्मनाद्याः ॥ ५० ॥

विजिते भवतीह तेन वायुः सहजो यस्य समुत्थितप्रणादः ।

अणिमादिगुणा भवन्ति तस्यामितपुण्यस्य महासुखास्पदस्य ॥ ५१ ॥

सुरराजतनुजवेरिन्ध्रे विनिरुध्य स्वकराङ्गुलीद्वयेन ।

जलधेरिव धीरनादमन्तः प्रसवन्तं सहसा शृणोति मर्त्यः ॥ ५२ ॥

परिभावयतोऽपि नादमेनं त्रिदशाधीशतनूजवेरिजातम् ।

सततं भवतीह तस्य जन्तोर्गुणसम्पत्तिरपेतकल्पस्य ॥ ५३ ॥

शृङ्गाण्डुलिभिर्निरुध्य विधिवत् कीदण्डयोः पण्डितो

मध्ये बद्धमरुन्निरुध्य वृषभश्रेष्ठश्च षष्ठेन्द्रियम् ।

यथेति । एवमनेन कथितप्रकारेण प्रतिदिनसम्यक्सः पुंसः सुषुम्नाभ्यन्तरे अयं वायुः सञ्चरति यदि तदा सततानन्दजनको ब्रह्मप्रदो नाद उत्पद्यते क्रमेण पुनर्वीणा-समरवी भवति वीणावादिप्रकृतत्वे नातिशयमधुरध्वनिरिति । इयं सुगमम् ॥ ४८-५१ ॥

सुरराजिति । सुरराज इन्द्रः तत्तनुजोऽर्जुनः तद्वरी कथं तव सहस्रदया-ङ्गुलिद्वयेन निरुध्य समुद्रस्त्रेव गभीरं शब्दमभ्यन्तरे प्रसरन्तं शृणोति मर्त्यः तस्या-भगतपाप्मनः गुणावाप्तिर्भवति मोक्षप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः ॥ ५२ । ५३ ॥

शृङ्गाणीति । शृङ्गाणीन्द्रियाणि तान्शृङ्गुलीभिः प्रतिरुध्य कीदण्डयोर्भुवोर्मध्ये निरुद्धपवनः वृषभश्रेष्ठः । वृषो विषयः तं भजत इति वृषभः वृषभाणीन्द्रियाणि तच्छ्रेष्ठं षष्ठेन्द्रियं मनः तन्निरुध्य इत्यर्थः । चयन्तर्गीतं वेदान्तवेद्यं अङ्गसुक्तशशभङ्ग

साक्षात्तत्क्षणमेव पश्यति शनैस्त्रयन्तर्गीतं परम्

ज्योतिस्त्रैपुरमङ्गमुक्तशशभङ्गत्वाभलक्षप्रभम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

तृतीयः पटलः ।

चतुर्थः पटलः ।

अथ पूरकयोगयोजितान्तः पृष्ठदशो निजमूलचक्रदेशे ।

विदधीत बुधः समाहितोऽजोपपदग्रन्थिविभेदने प्रयत्नम् ॥ १ ॥

शक्तत् समुत्सृज्य यथा शनैः स्वं सङ्कोचयेत् कम्बुनि मार्गमर्वा ।

बुधस्तथाधारनियोजितात्मा सङ्कोचयेत् कम्बुनि मार्गमुच्चैः ॥ २ ॥

चामलक्षप्रभम् एककालीदितनिष्कलङ्कानेकचन्द्रप्रभम् । अयमर्थः । इन्द्रियाणि स्वकराङ्गुलीभिर्निरुध्य भुवोर्मध्ये स्थानसन्निववायुं स्वभावक्रमेण यो नियमयति स शशिप्रभं वेदान्तवेद्यं परं ज्योतिःस्वरूपमात्मानम् अनुभवतीत्यर्थः ॥ ५४ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थादर्शे तृतीयः पटलः ।

एवं प्राणायामिनः पवनजययोगविशेषां योक्ता जितामरतामविकाराणामभ्युदय-निःश्वसप्राप्त्यापायभूतं मन्त्राणां छिन्नादिदोषपरिहारार्थं योनिमुद्रावस्थानप्रकारं वक्तुमुपक्रमते अथ पूरकयोग इत्यादिना । आदौ पूरकादियोगाभ्यासेन निजमूल-चक्रदेशे मनः संकोच्य अजोपपदग्रन्थिविभेदने यत्नं प्रकुर्वीत अजो ब्रह्मा स एव उप-पत्तिर्वस्य ग्रन्थिशब्दस्य तेन ब्रह्मग्रन्थिरित्यर्थः । समाहिताभ्यासध्यानः ॥ १ ॥

ग्रन्थिभेदप्रकारमाह शक्तदिति । अर्वा अश्वः शक्तद्विडां समुत्सृज्य व्यक्ता येन प्रकारेण कम्बुनि मार्गं गुदमार्गं सङ्कोचयेत् तेन प्रकारेणाधारचक्रं संयुक्ताणां पुण्यः । सौम्यं कम्बुनि मार्गं सङ्कोचं नयेत् ॥ २ ॥

विदधीत सुहुमुहुर्गु रूतक्रमतो हुङ्गुतिमङ्गलग्नपाणिः ।
 दृढरुद्रगुदध्वजान्तरालस्थिततेजोमयपुष्कराग्रयोनिः ॥ ३ ॥
 अथ कम्बुनि मारुतं जितात्मा प्रतिलोमेन शनैः प्रवेशयेत्तम् ।
 कमलासनपङ्कजस्य मूलं खगुरुप्रोक्तविधानतो दुरापम् ॥ ४ ॥
 अमुना विधिना सुहुः कृतेन क्रमशः कम्बुनि मारुतस्ततोऽसौ ।
 अजपङ्कजमूलदेशमार्गप्रणयो ग्रन्थिविभेदनं करोति ॥ ५ ॥
 परिहृत्य खगाधिपस्ततोऽसौ सरणिं चन्द्रमसो नभोमणैः ।
 कमलं कमलासनस्य पञ्चाङ्गिदधीतोऽसौ मुखं प्रविश्य सम्यक् ॥ ६ ॥
 प्रतिभानमथाद्भुतं प्रविष्टे भवनान्तः परमेष्ठिनः खगेश ।
 लघुता वपुषो भवत्युदया जठरान्तर्ज्वलनस्य चापि दीप्तिः ॥ ७ ॥
 तडित्कोटिप्रस्थं सुरुचिजितकालानलरुचिम्
 सहस्रादित्यांशप्रकरसदृशोद्योतकलितम् ।

विदधीतेति । सुहुमुहुर्गु वारंवारं गुरुपदिष्टप्रकारेण करकमलवयं नाभिरधः-
 स्थिततेजोमयपञ्चाग्रस्य योनिं यत्नेन निरुध्य गुदलिङ्गमध्यतेजोमयपुष्कराग्रे योनि-
 र्येन निरुद्धमूलाधार इत्यर्थः । अयमर्थः गुदध्वजयोर्मध्ये स्थितं यच्चतुष्पदं पञ्च
 तन्मध्ये विकीर्णाकारा योनिरिति ॥ ३ ॥

अथेति । कम्बुनि मारुतमपानवायुं देशिकोक्तक्रमेणाकुक्ष्य शनैरुद्धं नीत्वा
 कमलासनपङ्कजाख्यं सुषुम्नामूलं प्रवेशयेत् ॥ ४ ॥

अमुना विधिनेति । एवं सुहुमुहुर्गुभ्यासेन अधोवत् निरुध्य तदन्तर्ब्रह्ममार्ग-
 स्थितग्रन्थिविभेदनं करोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

परिहृत्येति । अपानस्य ऊर्ध्ववृत्तिलेन प्राणात्मकत्वात् खगाधिपत्याख्यां
 लभते । एवमुर्ध्वगमनाय प्रवृत्तीऽपानवायुः सोमसूर्यात्मकैर्वापिङ्गलामार्गो परिहृत्य
 कमलमूलं सुषुम्नामूलम् उपविश्य ऊर्ध्वमुखं करोति ॥ ६ ॥

प्रतिभानमिति । खगेशेऽपानवायौ ब्रह्मणो भवनान्तरे प्रविष्टे सति अद्भु-
 तम् आश्चर्यजनकं प्रतिभानं भवति वपुषः उदया लघुता भवति ॥ ७ ॥

तडित्कोटिप्रस्थमिति । कामशरीराग्निं ध्यायित्वा कौटुशं विद्युदग्रतुल्यम् ।
 स्वतैजसा विनिता कालानलस्य रुचिर्येन माहृशं सङ्गमसंख्यादित्येजःसमूहतुल्येन

ध्रुमन्तं योन्यन्तः स्वरदरुणबन्धूककुसुम-
 प्रभं कामं ध्यायेज्जठरशशभृत्कोटिशिखरम् ॥ ८ ॥
 तस्योर्ध्वेऽग्निशिखा चिरद्युतिलतापुष्पप्रभाभाखरा
 सूक्ष्मा ब्रह्मपथान्तराखरगता चैतन्यमात्रा कला ।
 एकीभूतमनन्तरं सह तया ध्यायेद्विया निश्चलम्
 आत्मानञ्च निवातदौपनिभया हंसस्वरूपं बुधः ॥ ९ ॥
 शक्तिः कुण्डलिनीति या निगदिता आईमसंज्ञा जग-
 त्निर्माणे सततोद्यता प्रविलसत्कोदामिनीसन्निभा ।
 शङ्खावर्त्तनिभां प्रसुप्तभुजगाकारां जगन्मोहिनीम्
 तन्मध्ये परिभावयेद्विषलतातन्तूपमियाकृतिम् ॥ १० ॥
 हृद्गारेण गुरूपदिष्टविधिना प्रोक्ष्याप्य सुप्तां ततः
 कृत्वा तां कलया तया परमया चिद्रूपाया सङ्गताम् ।
 मायां कुण्डलिनीं समाहितमनास्तामुच्चरेत् कौशिकीम्
 शक्तिं ब्रह्ममहापथेन सहितामाधारतः स्वात्मना ॥ ११ ॥

उद्योतेन कलितं सम्बद्धं योन्वन्तराधारेचक्रस्थान्तरे भासमानं बन्धूकशब्देन रत्न-
 वर्षाभं शशभृत्तलशिखरम् । एतेन साधकानामानन्दजनकत्वं बोध्यते । काममिव
 कामशब्दोरहस्यागमे शरीरवैश्वानरे रुद्धः । एवं तेजोमयं कामं स्वाधारगमनं भाव-
 येत् । तथाचीत्तं रुद्रयामले-ध्रुमं योनिमतं ध्यायेत् कामं बन्धूकसन्निभम् ।
 ज्वलत्कालानलप्रस्थं तडित्कोटिसमप्रभम् इति ॥ ८ ॥

तसेवि । तस्य कामराजाख्यजातवेदस उपरि शिखारूपातिस्त्वा विद्युत्सहस्र-
 सन्निभा चिद्रूपा या कला सा ब्रह्मेति । केचित् विद्युत्सहस्रसन्निभा चिद्रूपात्म-
 कला निष्कला ध्येया इत्युपपज्यते । परमहंसस्वरूपात्मानं तया कलया एकीकृत्य
 चित्तवेदिभि ॥ ९ ॥

शक्तिरिति । तया कलया या चिद्रूपा कला कुण्डलिनीशक्तिरिति कथिता
 पूर्वोक्तशिखामध्यां परिभावयेत् । अन्तर्ध्याय्य स्थितां ध्यायेदित्यर्थः ॥ १० ॥

उक्तमर्थे संचिध्य दर्शयति हृद्गारेति । हृद्गारेण मन्दसहितेन गुरुकृत्तका-

भित्त्वा लिङ्गत्रयमयं बंधो ब्रह्मनाद्येह चोद्धमं
गच्छन्तीं तां कमलजपदात् प्रापयेदात्मशक्तिम् ।
व्योमाभोजप्रणयिपरमानन्दकन्दं विसर्ग-
स्थानं चन्द्रोपरि परिगलद्रक्तपीयूषधारम् ॥ १२ ॥

पौला कुलान्तरसं पुनरेव दिव्यम्
मध्यं विशेदपघनस्य समाहितात्मा ।
यायात् कुलादकुलमेव पुनश्च मात्रा-
योगेन देशिकवरप्रतिपादितेन ॥ १३ ॥

सा शक्तिः सकलशरीरजीवभूता
प्राणोऽसाविति गदितात्र तन्निमुख्यैः ।
उवातः स तु परिपठ्यते मुनीन्द्रेः
प्राणोऽन्तः स्पृशति यदा क्रमेण नौतः ॥ १४ ॥

अमुं स्वाधारस्थं प्रतिदिवसमभ्यासनिरतः
करोति अज्ञावान् सततमवधूताखिलमलः ।
स मुक्तो दुःखीधेरपगतजराक्लेशमरणो
गुणग्रामोपेतः सुर इव चिरं जीवति भुवि ॥ १५ ॥

रेण तां कुण्डलिनीं आधारकमले सुप्तमुत्थाप्य प्रवीच्य अनन्तरं तया परमया
लैतन्यरूपया मिलितां कुण्डलिनीं सायां कुलं मूलाधारः तत्रस्थां शरीरस्य देवतां
चिन्तयित्वा । अकुलं शिव इत्येतः कुलं शक्तिः प्रकीर्तिता । मौलं तेजो विकारः
स्यादिति त्रितयनिर्णय इति ॥ ११ ॥

मिलेति । अयं कथितं लिङ्गत्रयं विविधं ब्रह्मनाद्यां सुषुम्भया ब्रह्मणः स्थाना-
हूतं तां कुण्डलिनीं शक्तिम् आकाशाभोरुद्रप्रणयिलम् आकाशाभोजस्थपरमा-
नन्दस्थविसर्गस्थानं प्रापयेत् ध्यायेत् ॥ १२ ॥

पौला कुलान्तरसमिति । एवं तां सहस्रारप्रपञ्चं मौलां तत्रस्थं दिव्यं सुधारणं
पौला तेनैव भार्गव विरोहक्रमेण अपघनस्य मध्यं कुलाख्यं व्योमाधारं प्रापयेत्
शरीरमध्यं मूलाधारमित्यर्थः । कथं ग्राहयेदित्याह मात्रायोगेन गुरुक्तमात्रायोग-

चतुर्विधा या कथितेह सृष्टिः प्रवर्तते सा सकलापि यस्याम् ।
प्रलीयते चापि जगत् समस्तं कालाग्निरुद्रादिशिवान्तमेतत्
॥ १६ ॥

स्यं मयोक्ता खलु योनिमुद्रा बन्धस्तु देवैरपि दुर्लभः स्यात् ।
अनेन बन्धेन न साध्यते यन्नास्त्येव तत् साधकपुङ्गवस्य ॥ १७ ॥

क्षित्वा रुद्राः स्तम्भिताः कीलिता ये
सुप्ता मत्ता मूर्च्छिता हीनवीर्याः ।

दग्धाः अस्ताः शत्रुपक्षस्थिता ये
बाला वृद्धा गर्विता यूवनेन ॥ १८ ॥

ये निर्जीवा ये च सत्त्वेन हीनाः षण्ण्डीभूताश्चामलैर्विहीनाः ।
एते मुद्राबन्धनेनापि येऽन्ये मन्वाः सर्वे वीर्यवन्तो भवन्ति ॥ १९ ॥

क्रमेण गतागतं विदधीत । सात्वा तु—विन्दुनादस्य शक्तिर्मावातयमुद्राहृतमिति ।
तथा हि मावापदेन पीठत्रयं विधीयते । आज्ञास्थानगतो विन्दुः तत्ताज्ञा प्रका-
शकस्वरूपं पूर्णाख्यं पीठं तदुपरि कुलाटमर्थं विन्वात्मकप्रकाशरूपस्य शिवात्मक-
स्वरूपनादात्मकस्य नादाख्यं द्वितीयं पीठं तदुपरि शिखा विन्वात्मिका शक्तिरूपं
मया उक्ता खलु निश्चये अस्या मुद्राया बन्धनं देवैरपि दुर्लभम् । योनिमुद्राया
अनेन बन्धनप्रकारेण यत्र साध्यते तदा स्मरणम् तथा सर्वमेवाप्तया मुद्रया साध्यत
इत्यर्थः । इयं का इह जगति या चतुःप्रकारा सृष्टिरुक्ता यस्यां प्रवर्तते यतो भवती-
त्यर्थः । उद्भिदस्वरुणायाः खेदजाः कृमिदंशाद्याः जरायुका मनुष्याद्याः अखण्डजाः
पचिसर्पादयः । केचित्तु शब्दसृष्टिः शब्दार्थसृष्टिः प्रकृतिपुरुषसृष्टिरिति मन्यन्ते ।
अथवा नैयायिकमते पुरुषसृष्टिः सांख्यमते प्रकृतिपुरुषयोगात् पातञ्जलमते केवल-
प्रकृतेः मौमांसकमतेऽदृष्टादिति । चतुर्विधा सृष्टिः समस्तं जगदपि यस्यां कालाग्नि-
रुद्रादिरूपां यस्यामेव त्रयं याति पूर्वोक्तव्यानविशेष एव मुद्रा ॥ १२—१७ ॥

क्षितेति । युष्मकम् । एते सर्वे मन्वा योनिमुद्राया ध्यानविशेषेण वीर्ययुक्ता
भवन्ति । एतैरुक्तिना मनोरथस्यादिमध्यान्ते स्वामिनं बीजमुच्यते । संयुक्तं वारियुक्तं
वायुनाकालं चिदा पुनः । चतुर्धा पञ्चधा वायु स मन्त्रिक्रमसंज्ञकः । आदिमध्याव-
सानेषु मूर्तौजस्वलाञ्छितः । रुद्रमन्त्रः स विज्ञेयो मुक्तिमुक्तिविवर्जितः । ये च

गुरुतत्पनिषेवणञ्च पानं द्विजहत्या मधुनः सुवर्णचौर्यम् ।
अमुना विलयं प्रयान्ति सस्यक् सकृदप्याचरितेन बन्धनेन ॥२०॥
स तु मन्त्रिवरः स एव योगी गुणसिद्धेः पदमास्थितः स एव ।
अमुना चरतीह बन्धनं यः सततं स्वीचितधर्मकर्मनिष्ठः ॥ २१ ॥
अमुना भवतीह देहभाजां सतताभ्यासकृतेन बन्धनेन ।
न जरा पितृराजवैजयन्ती न च मृत्युप्रतिपादिता च भीतिः ॥२॥

कौलितः-आदिमध्यावसानेषु हंसः प्रासदवाग्भवौ । हकारी विन्दुवाम् जीवी
वाम्भवश्चतुष्कालः । माया नमामि च पदं नास्ति यस्य स कौलितः । ये क्षमिताः ।
एकं मध्ये स्वयं मूर्ध्नि यस्मिन्निन्दपुरन्दरौ । न विद्यते स मन्त्रः स्यात् क्षमिताः ।
सिद्धिवोधनः । ये च सुप्ताः । त्रिवर्णो हंसहीनो यः स सुप्तश्च उदाहृतः । ये च
मत्ताः । मन्त्रे वाप्यथवा विद्या सप्ताधिकदशचरः । फट्कारः प्रचकादियौ
मद्गोमृत उदीरितः । ये च मूर्च्छिताः । पञ्चधास्त्रं स्थितां मध्ये यस्य मन्त्रः स
मूर्च्छितः । ये हीनवीर्याः । विरामस्थानगं यस्य हीनवीर्यः स कथ्यते । ये च
दग्धाः । वज्रिवायुसमायुक्तो यस्य मन्त्रस्य मूर्ध्नि । सप्तधा दृश्यते तन्तु दग्धं मन्त्री
तमन्त्रवित् । ये च अस्ताः । अस्त्रं द्वाभ्यां विभिः षड्भिरष्टाभिर्दृश्यतेऽचरैः । सन्धः
सोऽभिहितो मन्त्रः । ये च शत्रुपदे स्थिताः । तारादिभिरननुकूलाः । ये च बालाः ।
सप्ताष्टौमनुर्बालः । ये च वृद्धाः । विंशद्वर्णशतः षट्त्रिवर्णो मन्त्रः शताचरः । चतुः
शताचरश्चापि वृद्ध इत्यभिधीयते ॥ ये च युवानः । षोडशवर्णी युवा प्रीतिः । से च
जीवहीनाः । षष्ठाचरो जीवहीनः । ये च सत्त्वहीनाः । त्रिवर्णः सत्त्वहीनः स्यात् ।
ये अज्ञहीनाः । षड्विंशत्यचरी मन्त्रः षट्त्रिंशद्वर्णकस्तथा । एकोनविंशद्वर्णी
त्रायस्त्रहीन उदाहृतः । इत्यादिदोषदृष्टा अपि मन्त्रा अनेन ध्यानेन विग्रहा भवन्ती
त्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥

गुरुतत्पनिषेवणमिति । सकृदाचरितेनापि योनिमुद्रावन्धनेन पुरुषो मद्वापात-
कामुक्ती भवतीत्यर्थः । अमुना इति । देहिनाम् अमुना योनिमुद्रावन्धनेन सर्वदा
कृतेन ध्रुवा भवति । कीदृशी पितृराजस्य यस्य बन्धनस्य सतताभ्यासात् मनुष्यो-
ऽणिमाद्यद्वेषघुशान् प्राप्नोति उत्तमं प्रतिपत्तिं ज्ञानञ्च प्राप्नोति । योगाभ्यासश्च

एतस्मैव हि बन्धनस्य मनुजः प्राप्नोति शश्वत् कृता-
दभ्यासादणिमादिसिद्धिमनुलां संवित्तिमप्यूर्जिताम् ।
योगश्चाप्रतिमं जयञ्च मरुतः कालस्य वा वञ्चनम्
तद्विष्णोः परमं पदन्तु सततं पश्यन्ति यत् सूरयः ॥ २३ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

चतुर्थः पटलः ॥

पञ्चमः पटलः ।

अथाधारपङ्केरुहाण्यत्र वक्ष्ये सुषुम्नान्तरस्थानि संक्षेपतोऽहम् ।
तदभोजपत्रस्थितांश्चापि देवांस्तदभोजवर्णान् षडाधारदेवीः ॥१॥
अजयन्तिपद्मं पुरा यन्मयोक्तं तदाधारमाद्यं वदन्तीह शम्भुः ।
सुवर्णाभवर्णैश्चतुर्भिः समेतं दलैर्योगिगम्यं महाश्रय्यभूतम् ॥२॥

योगाभ्यासञ्च प्राप्नोति वायो विजयमाप्नोति कालस्य वा वञ्चनं सकलस्य च प्रेरणम् ।
वा स्यात् विकल्पोपमयोरीवार्थे च समुच्चये । विष्णोश्च तत्पदं स्थानं पश्यन्ति
सूरयः ॥ २०—२३ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थदर्शने चतुर्थः पटलः ।

एवमधिकारिणामभ्युदयनिःश्रेयसप्राप्त्युपायभूतां योनिमुद्रासुक्ता अनन्तरं षडा-
धारिषु योगविशेषान् वक्तुमुपक्रमते अथाधारपङ्केरुहाणीत्यादि । सुषुम्नान्तरस्थानीति
या पूर्वोक्ता सुषुम्नान्तरस्थिताया चित्वा नाडी तदनमूर्लाधारादिषट्पवाणि सन्ति
तामेव षडाधाराणीत्यर्थः । तेषामभोजानां पत्रावस्थितान् देवान् ब्रह्मादीन् अश्वी-
जालीवर्णान् शुक्लादीन् अचराणि च आधारभूतान् षड्देवांश्च वक्ष्ये इति सम्बन्धः ॥१॥

अभोजानि कथयति अजिति । योनिमुद्रारक्षणप्रकारेण यदुक्तं चतुर्दलात्मकं
पद्मं तदेवाधारमाद्यं ते योगिनः । देवीनिरुद्धान् जलाद्यम्बिवर्णान् वक्ष्यमान् पूर्वा-
दिक्रमैश्च न्यसेत् । जलेन्द्राग्निवायूनिति पाठे जलं वकारः इन्द्राग्निरिन्द्रवित्तीयं

चतुर्ध्वजपत्रेषु देवीनिरुद्धान्
जलाद्यधिवर्णान् न्यसेत् केवलान् वा ।
सविन्दूनमन्दप्रभावान् समिद्ध-
स्फुरज्ज्योतिषो डाकिनी देवतात्र ॥ ३ ॥
मूलाधारे सततं ध्यानयोगात्
स्तम्भोभावावुत्प्लुतिर्दादुरीव ।
भूमित्यागः खेचरत्वं क्रमेण
नृणामिते षड्गुणाः सम्भवन्ति ॥ ४ ॥
कान्तिप्रकर्षो वपुषोऽपि नादव्यक्तिः प्रदीप्तिर्जठरानलस्य ।
लघुत्वमङ्गस्य निजेन्द्रियाणां पटुत्वमारोग्यमदीनता च ॥ ५ ॥
कृत्वा मनोनिश्चलमूलचक्रमध्ये नराः केवलमादरेण ।
भूतं भवच्चापि भविष्यदर्थं वदन्ति शास्त्राण्यपि चाश्रुतानि ॥ ६ ॥

शकारः । एवमग्रे स्तूतीयं शकारः मध्यवर्णं उक्तः । एवं वायोर्वकारस्य चतुर्थी दन्त्य-
सकारः । तिन वं शं षं स इति वर्णान् प्रथमाद्यं वीजं ततो वकारः तव आद्यं वीजं
एवं क्रमेण चतुर्दलेषु चलारी वर्णा न्यस्य्या इत्यर्थः । केवलान् वा केवलं विन्दु-
युक्तं न्यसेत् । तव चतुर्दले डाकिनोरूपा देवो एतत्सकलप्रपञ्चमूलभूतत्वात् मूला-
धारमिति योगिनी वदन्ति । अस्मिन् मूलाधारे ध्यानाचरणात् पुंसः स्तम्भोभौ
भवतः । निष्क्रियत्वं भवति । उत्प्लुतिः उत्पतनं दादुरी ददुरी मण्डूकस्तम्ब-
स्थिनी प्रतिरिति यावत् । भूमित्यागश्च भवति तदनु खेचरत्वं भवति । आकाशेऽपि
स्वच्छाविहारित्वं भवति क्रमेण एते षड्गुणा भवन्ति ॥ २-४ ॥

अन्यान् गुणान् दर्शयति कान्तीति । शरीरस्य कान्तीरूपो भवति । नाद-
व्यक्तिः नादो ध्वनिविशेषः । जठरानलस्य उद्दीपनः इन्द्रियाणां चक्षुरादीनामक-
पटुत्वं भवति । योगिनी हि इन्द्रियासन्निरूपयार्थं पृश्नन्ति । नैरुज्यञ्च भवति
दुःखराहित्यञ्च भवति एतत् सर्वं वायोधारणाद् भवति ॥ ५ ॥

अथपि प्रयोजनं दर्शयति कालेति । अथ मूलचक्रमध्ये आधारकमले आद-
रेण मनः स्थिरं कृत्वा भूतं वर्तमानं भविष्यदपि वदन्ति । अतीतानागतान् वदन्ति ।
अथ तान्मनोधातान्यपि शास्त्राणि वदन्ति व्याख्यान्ति ॥ ६ ॥

विहाय सद्यः कमलासनस्य वक्त्रास्त्रुजं प्रीतिरङ्गसङ्गात् ।
तदीयवक्त्रास्त्रु रूहोदरान्तः सरस्वती नृत्यति दिव्यरूपिणी ॥ ७ ॥
अधिमग्न्य रसेन्द्रमन्त्रसिद्धौ अपि कालञ्च विजित्य दुर्निवारम् ।
अजरामरतामवाप्य चान्ते परमानन्दपदे सुदा रमन्ते ॥ ८ ॥
एकौभूतार्णवाश्चः प्रुतमखिलजगत् पूर्वमासीदपूर्व-
ज्योतिर्मूर्त्तिस्तदन्तर्महितमहिमभूर्लिङ्गरूपी बभूव ।
षट्सिद्धाधिष्ठितात्मा सकलसुरनुतः षड्भिरास्यैरुपेतः
षड्भिः कोषैश्च देवो भवभयतिमिरध्वंसहंसी महेशः ॥ ९ ॥
आद्यं लिङ्गवपुर्भूतो भगवतो देवोद्विरण्डोऽभव-
द्वाली पूर्वमुखं शिवस्य तु महाकालस्तदूर्ध्वाननम् ।
वक्त्रं दक्षिणमाश्रयन्क्षणिरसौ देवः पिनाकी पुनः
पञ्चाक्षरं कृगलाण्ड एष भगवान् वामास्यमस्याभवत् ॥ १० ॥

प्रयोजनान्तरमाह विहायेति । कमलासनस्य वक्त्रास्त्रुजं प्रीतिरेव
तरङ्गस्तम्बत्वात् त्यक्त्वा तदीयवक्त्रास्त्रु रूहोदरान्तरे वायुधारणात् कर्तुं शुखासीरुद्धान-
मन्त्ररे दिव्यरूपा सरस्वती नृत्यति अभिरमति ॥ ७ ॥

प्रयोजनान्तरमाह अधिमग्न्येति । रसेन्द्रमन्त्रसिद्धौ अधिमग्न्यः दुर्निवारश्च कालो
जिता अजरामरतामवाप्य अवसानकाले परमानन्दपदे मोक्षपदे रमन्ते । तस्मात्
स्थानयोगात् जीवन्मुक्ती भवति । अवसाने परमात्मनि लीनो भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

एकौभूतेति । पूर्वमखिलं जगत् एकौभूतं ससुद्राचः प्रुतमासीत् । तस्या-
मन्त्ररे महेशो देवो लिङ्गरूपी बभूव । कीदृशः अपूर्वज्योतिःस्वरूपः अपूर्वतेजः एव
लिङ्गरूपलेन परिणाममग्नमदित्यर्थः । कीदृशः षड्भिः सिद्धैर्द्विरण्डादिभिरधिष्ठी-
तात्मा तस्य लिङ्गवपुर्भूतो भगवतः आद्यम् उर्ध्वं मुखं द्विरण्डनासा सिद्धपुरुषः
आसीत् । पूर्वमुखं वाली नामा ऊर्ध्वाननम् अधश्चाननमित्यर्थः । दक्षिणं वायुः
पिनाकी पश्चिमास्यं उत्तरं कृगलाण्डः तथा आधारत्वात् द्विरण्डः साधितानात्मा
वाली मणिपूरात्मा महाकालः अनाहतात्मा वक्त्रः विशङ्गात्मा पिनाकौ आशात्मा
कृगलाण्डः । तज्जिह्वम् एष स्थानेषु चिन्तनीयम् ॥ ९ ॥ १० ॥

स्वाधिष्ठानसमाह्वयं रसदलैर्मूले ध्वजस्याम्बुजम्
 बालादित्यनिभं दलोपरिगतैः पृष्ठादितर्काक्षरैः ।
 विन्दूद्भासितमस्तकैर्भगवतो लिङ्गात्मनः शूलिनः
 स्थानं योगिवरेण्यगोचरमिदं चास्याधिपा राकिणी ॥११॥
 इह स्वाधिष्ठाने निहितनिजचेतो लयवशा-
 दमन्दानन्दौघस्तिमितहृदयः साधकवरः ।
 समेताङ्गोऽनङ्गः चितितलगतो वा मृगदृशाम्
 स्मरस्मेरापाङ्गं रमयति गणं कान्तिकलितम् ॥१२॥
 इह वेत्ति निधाय मानसं स्वं विविधं चाश्रुतशास्त्रजालमुच्चैः ।
 अवधूतजरामयः स मर्त्यः सुचिरं जीवति वीतमृत्युभीतिः ॥१३॥
 वपुषोऽशुचिता जनस्य शश्वत् परमां शुद्धिमिहातनोति पुंसाम् ।
 शरदम्बुजपेलवस्य देहे दृढरुद्धो घनताञ्च शीतरश्मिः ॥१४॥
 चलितं सहसा महारसेन्द्रं कमलालोकनतो वियत्सरोजात् ।
 इह ये विनिधारयन्ति सन्तो ननु धीराः पुरुषोत्तमास्त एव ॥१५॥

स्वाधिष्ठानमिति । तदूर्ध्वं रसदलैः खकुलैः पृष्ठादितर्काक्षरैः पृष्ठं वकारः
 तदादितः मयवलः एभिर्विन्दुभूषितमस्तकैः सविन्दुकैर्युक्तबालादित्यनिभं प्रातः-
 कालोनर्त्यतुल्यम् अस्य चक्रस्याधिपा राकिणी ॥११॥

इह किल समलत्याणां नियमितमरुतां योगिनौकलातिशयं दर्शयति इह
 स्वाधिष्ठान इति । लयवशात् पद्मोदरनिवेशवशात् समेताङ्गोऽनङ्गः मृगदृशीगणं
 रमयति । तथा स्मरस्मेरापाङ्गं स्मरेण स्मरमल्पप्रकाशम् अपाङ्गं नेत्रयोरनन्तं यस्य
 गणस्य तम् । तथा काल्या लावण्येन कलितं संरञ्जम् ॥१२॥

विशेषफलमाह इहेति । विगतजरामयः स मर्त्यः इह पश्ये स्वं मानसं निधाय
 अपर्ययिला अश्रुतशास्त्रसमूहं विविधं नानाप्रकारं वेत्ति वीतमृत्युभीतिः व्यक्तयम-
 भयः । अन्यपक्षस्य दर्शनात् अशुचिता जनस्य शरीरस्य नित्यं शुद्धिं तनोति पुंसः
 शीतरश्मिः शुक्रः दृढबन्धः सन् घनतां निविडतां यातीति शरदम्बुरुद्धवत् पेलवः
 सुन्दरः ॥११॥१४॥

मदधौतकटो महागजेन्द्रो वशतामिति यथा शनैरुपायात् ।
 प्रलवानिह वै सुधाकरोऽसौ क्रमरुद्धः स्ववशो भवत्यवश्यम् ॥१६॥
 एतस्मिन् कुलिशाजयोगनिरतादादौ लयो जायते
 रागादिन्द्रियदन्तिनां लयवशात् संवित्तिरप्यूर्जिता ।
 अन्तर्नीलमहारसद्रवजुषां नृणान्तु चेतो यदा
 आविर्भावमुपैत्यमन्दसहजानन्दच्छलेन्दूदयः ॥१७॥
 नाभिस्थं मणिपूरकं दशदलैर्नीलाञ्जनभैर्युतम्
 तड्डाद्यैश्च दशाक्षरैर्दलगतैर्विन्दूत्तसम्पत्कैः ।
 लाकिन्या समधिष्ठितञ्च सततं ध्यानेर्नराः केवलम्
 वश्याकर्षणनिर्विषोकरणपूःक्षोभादिकं कुर्वते ॥१८॥
 स्थानेऽस्मिन्निहितात्मनः सुकृतिनः पातालसिद्धिं पराम्
 खड्गस्याप्रतिमस्य साधनमपि स्यादोप्पितञ्च चितौ ।
 रूपं भूमिविसर्जनं परपुरे शक्तः प्रवेष्टुं जरा-
 हानिश्चाखिलदुःखरोगशमनं कालस्य वा वञ्चनम् ॥१९॥

चलितमिति । सहस्रदलाचलितं रसेन्द्रं शुक्रम् एतत्कमलालोकनतो ये
 विनिधारयन्ति ते पुरुषोत्तमाः । एतत्पद्मभावनयोगशक्ताः ॥१५॥१६॥

एतस्मिन् कुलिशाजेति । तदेव योगः तस्मिन् रतात् रागादिन्द्रियदन्तिनां
 लयो भवति अतएव कुलिशत्वेन निरूपितम् । संवित्तिः ऊर्जिता । अन्तर्नीलमिति ।
 अन्तर्नीलं अस्मद्भावंलं शुक्रं तदेव रसं तत्संवितानां नृणां चेतो यदा आविर्भावो
 प्राप्नोति तदा अमन्दं सहत् यत् सहजानन्दं तच्छलेन अवित्याम्बुसायम्बुदयात्
 इन्दुत्वेन निरूपितम् ॥१७॥

मणिपूरकमाह नाभिस्थमिति । नीलाञ्जनतुल्यैर्दशदलैर्युतम् इष्टैर्दं दं न त
 ष द्ध न प फ एतैर्दलगतैः विन्दूत्तसम्पत्कैः सविन्दुकैर्युक्तं लाकिन्या समधिष्ठि-
 तञ्च एतद्व्यानात् वश्याकर्षणनिर्विषोकरणं परपुरलीभकरणं परपुरप्रवेशं तिरस्करणी
 सुकोविद्या इति यस्य प्रसिद्धिः । ननु रत्नात् मणिपूरकमिति वचनात् कथं नील-
 रत्नमिति चेत् नीलरत्नस्यापि रत्नत्वान्न दोषः । पातालसिद्धिः अधो विवरकरणं

हृदये रसेन्द्रगोपसन्ध्याधनसिन्दूरसुवर्णमञ्जम् ।

यदनाहतमित्युशन्ति सन्तो रविसङ्घैरुपशोभितं दलैः ॥२०॥
क्रोधीशाद्यैर्भैरवैर्भानुसंख्यैर्दण्डोपेतं मण्डितं चण्डवीर्यैः ।

तत् काकिन्याधिष्ठितं दिव्यशक्त्या देव्या हंसेनापि देवेन शश्वत्
॥ २१ ॥

एतस्मिन् सततं निविष्टमनसः स्थाने विमानस्थिताः

क्षुब्धन्यद्रुतरूपकान्तिकलिता दिव्यस्त्रियो योगिनः ।

ज्ञानञ्चाप्रतिमं त्रिकालविषयं क्षोभः पुरस्य श्रुति-

दूरादेव च दर्शनञ्च स्वगतिः स्यादयोगिनां मेलनम् ॥२२॥

विशुद्धाख्यं कण्ठे नलिनमयं धूम्रानलरुचि-

युतं श्रीकण्ठादिस्वरपरिगतैः षोडशदलैः ।

इह स्थाने शाकिन्यतुलनिजशक्तिर्भगवती

स्थिता नित्यं देवी शरणगमनार्त्तिप्रशमनी ॥ २३ ॥

अभ्यासयोगादिह सन्निविष्टस्वान्तस्य शश्वत्परपुङ्गवस्य ।

समर्थता स्यादनुधीतशास्त्रसद्भावभावे वसुधातलेऽस्मिन् ॥ २४ ॥

मूकजरादिना खड्गसाधनमपि तान् ईक्षितसाधनं रूपञ्च केचित् परपुरे स्तवशरीरे
प्रवेष्टुं शक्तिमिति वदन्ति ॥ १८ ॥ १९ ॥

अनाहतवक्रमाह हृदय इति । इन्द्रगोपी रक्तवर्णकीटविशेषः क्रोधीशाद्यैः
ककाराद्यैः ठकारान्तैः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ इति क्रोधीशवादश-
भैरवसहितैर्वादशाखरैर्युक्तं द्वादशदलालोकं कार्ष्णिकान्तर्गतं मूलमन्त्रशक्त्या काकिन्या
चाधिष्ठितं हंसेन चामना च दण्डोपेतैः सविन्दुभिर्मण्डितम् ॥ २० ॥ २१ ॥

एतस्मिन्निति । एतस्मिन् स्थाने निविष्टमनसो योगिनः । कर्तृभूताः
विमानस्थिताः दिव्यस्त्रियः कर्मभूताः अद्रुतरूपकान्त्या कलितम् । अन्यच्च त्रिकाल-
विषयज्ञानञ्च अतुल्यं दूरात् श्रवणं दर्शनञ्च योगिनां सम्मेलनञ्च ॥ २२ ॥

विशुद्धचक्रमाह विशुद्धेति । श्रीकण्ठादिस्वरपरिगतैः अकारादिस्वरै-
र्दलपरिगतैर्युतं तद्वयथा—अं आ ई ईं उं ऊं ऋं ॠं एं ऐं ओं औं

स्थानेऽत्र संसक्तमना मनुष्यस्त्रिकालदर्शी विगताधिरोगः ।

जित्वा जरामञ्जननीलकेशः क्षिती चिरं जीवति वीतमृत्युः ॥२५॥

इह स्थाने चित्तं सततमवधायान्तपवनी

यदि क्रुद्धो योगी चलयति समस्तं त्रिभुवनम् ।

न च ब्रह्मा विष्णुर्न च हरिहरो नैव स्वमणि-

स्तदीयं सामर्थ्यं शमयितुमलं नापि गणपः ॥ २६ ॥

आज्ञानाम भूयुगमध्ये दलयुग्मो-

पेतं पद्मं शारदचन्द्रमयूखाभम् ।

हाकिन्युक्तात्रापि च देवी दलयुग्मे

वर्णावन्त्यो विन्दुयुतौ संस्मरणीयौ ॥ २७ ॥

ध्यानयोगनिरतस्य जायते पूर्वजन्मकृतकर्मणां स्मृतिः ।

क्षेत्रविन्दुनिलये च दूरतो दर्शनश्रवणयोः समर्थता ॥ २८ ॥

इह सन्निहितस्वचित्तवृत्तिः प्रतिमायाः प्रतिजल्पनं करोति ।

गमनञ्च पुरे परिषां पुनरुत्थानमप्यहो मृतस्य ॥ २९ ॥

निरालम्बां मुद्रां निजगुरुमुखेनैव विदिता-

मिह स्थाने कृत्वा स्थिरनिशितधीः साधकवरः ।

सदाभ्यासोऽपश्यत्यमरनिलयानन्तरखिला-

नुदुश्रेणीं विष्णोरपि पदमुद्धूनामपि पतिम् ॥ ३० ॥

अं अं इति षोडशस्वरैर्युक्तं धूमसमानवर्णं शाकिनीदेवताधिष्ठितं विशुद्धाख्यं पद्मं
शरणगमनार्त्तिप्रशमनी जन्मशरणदुःखप्रशमनी अनधीतशास्त्रसद्भावे सद्भावले
इह स्थाने चित्तनेवावधाय अवधानं कृत्वा आन्तपवनी मृहीतपवनी योगी ॥२६—२६॥

आज्ञाचक्रमाह आज्ञानामिति । दलयुग्मोपेतं द्विदलयुक्तं अन्यौ वर्षां हकार-
चकारौ एतदुक्तं भवति भुवोर्मध्ये सविन्दुकाश्यां हकारचकाराभ्यां युक्तं विदलालोकं
शरदन्तुजसद्भावं हाकिनीदेवताधिष्ठितम् आज्ञाचक्रमलं मृतस्य पुनरावृत्तिर्न विद्यते
जन्माभावात् ॥ २७—२९ ॥

ब्रह्माणं सुरवन्दवन्दितपदद्वन्द्वं मुकुन्दं तथा
देवं देवनिकायनायकमपि प्रेताधिपं वारिपम् ।
अङ्गां वक्रिमपि प्रभुञ्च पवनं तार्क्ष्यञ्च यक्षेश्वरम्
गन्धर्वानपि किन्नरानपि गुणैः सिद्धान् प्रसिद्धानपि ॥ ३१ ॥
यत्तान् राक्षसपुङ्गवानपि मुनीन् दिव्यांश्च भव्याकृतो-
नन्तःकान्तिकलाकलापकलितान् विद्याधरान् साटकाम् ।
रक्षोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजलां खलीककलोलिनीम्
योगी पश्यति शब्ददञ्चितरुचिं तच्चापि हेमाचलम् ॥ ३२ ॥

उत्तुङ्गपीवरपयोधरभारनञ्ज-

कन्ताङ्गमङ्गजमतङ्गजमन्दयातम् ।

उल्लासिचिह्नियुगलं चकितैणशाव-

लोलैश्चणं विसरमप्सरसां तथैव ॥ ३३ ॥

समुत्तुङ्गैः शृङ्गैः स्थगितगगनाभोगककुभो

लसन्नानारक्षाकलितकटकान् भूधरवरान् ।

कुरङ्गैः सारङ्गैरपि च रमणीयां वनधुवम्

तथा गुर्वीमुखीं महितविविधचेत्रसहिताम् ॥ ३४ ॥

तरङ्गैरुत्तुङ्गैरहिमकरमातङ्गनिकरैः

करालानाभीरैरपि जलधरैर्भूधरवरैः ।

तथा पारावारानमलसरितो वारिभरिताः

सहस्रालीमालीमपि च सरसां सारसजुषाम् ॥ ३५ ॥

निरालम्बासिति । इह विन्दुनिलये आञ्जास्थाने निरालम्बां खिचरीं मुद्रां
बद्धा अमरनिलयः खर्गः तदूर्ध्वम् अखिलान् उडुयेणीं लक्ष्मयेणीं पश्यति विष्णीः
पदम् आकाशम् । अङ्गां प्रभुं तथैव उल्लासिचिह्नियुगलं मूयुगलम् । अप्सरसः
विसरं समूहं पश्यति भूधरानपि पश्यति तान् कौटशान् बृहच्छृङ्गैः स्थगितं गगन-
मण्डलं दिक् च यैतान् । कुरङ्गादिभीरमणीयां वनधुवञ्च पश्यति । मतङ्गीव

लसन्नरालं वक्रकोटिमालं तडित्करालान्तरवारिलीनम् ।

कलापिकान्तं सधवानुकूलं प्रवासिकालं नवमेघजालम् ॥ ३६ ॥

एतस्मिन् परमाद्भुताव्ययमहानन्दैककन्दे परे

स्थाने मानसमात्मनः स्थिरमतिः संयोजयेन्मुद्रया ।

योगी तन्मयतामुपैति शनकैश्च तो निरालम्बया

पञ्चाव्रैजमहासुखं लयवशादाविर्भवत्यन्तरम् ॥ ३७ ॥

लीने चेतसि तत्र विन्दुनिलये वक्त्रे रिवादी कला

दृश्यन्ते तदनन्तरञ्च विलसद्रूपाः प्रदीपाङ्कुराः ।

बालस्येव दिवाकरस्य बहलद्योतिस्ततो द्योतते

यद्वा भूगगनान्तरालविलसञ्ज्योत्स्नासपन्नं महः ॥ ३८ ॥

नित्यानन्द इति श्रियः पतिरिति श्रीवासुदेवः पुमान्

आत्मैव्युत इत्यचिन्त्यमहिमा यो गौयते योगिभिः ।

जलहन्ती सरसां आलीं समूहं मरालं राजहंसम् । वक्रकोटिः वक्र इति मयूर-
प्रियकालं प्रीतिजनकत्वात् । सधवाः पतिसहिताः तासाम् अनुकूलं प्रवासिकालं
प्रवासिनीनां कालं यमस्वरूपं नवमेघजालं नूतनमेघसमूहो यत्र तं कौटशम् इति
तडित्करालान्तरवारिलीनं तडिता सौदामिन्या करालं भयानकं यदन्तर्वारि तत्र
लीनं निमग्नम् ॥ ३०—३६ ॥

एतस्मिन्निति । परमम् अद्भुतम् अव्ययं यन्महानन्दं तस्यैककन्दे मूलस्वरूपे परे
स्थाने आत्मनो मानसं मुद्रया निरालम्बया स्थापयेत् । तदा योगी तन्मयतां ब्रह्म-
मयताम् उपैति । वाकारः समुच्चये । इति निरालम्बया मुद्रया निजं महासुखं ब्रह्मा-
नन्दसुखम् अन्तरं अन्तर्गतं लयवशादाविर्भवति प्रकाशते । अस्मिन् चेतसि लीने
सति आदौ वक्त्रेः किरणस्या लिङ्गा दृश्यन्ते । तदनन्तरञ्च प्रदीपाङ्कुराः अपरञ्च बालस्य
मुखस्य द्योतते प्रकाशः ततो द्योतते प्रकाशते । यद्वा तन्महत्तेजः प्रकाशते आवि-
र्भवति कौटशम् आकाशमध्ये विलसत् यत् ज्योत्स्नारश्मयलतुल्यम् । अस्मिन्
स्थाने अव्ययः परमेश्वरः साक्षाद्भक्तः साक्षिस्वरूपी भवति ॥ ३७ । ३८ ॥

स एव क इत्याह नित्यानन्द इत्यादि । यथा अन्तरान्तरगती राहुचन्द्रार्कयो-

स्थानेऽस्मिन् परमेश एष भगवान् व्यक्तो भवत्यव्ययः
 साक्षी राहुरिवाश्वरान्तरगतश्चन्द्रार्कयोर्मण्डले ॥ ३९ ॥
 विश्वस्यायतनं महद्भगवतः स्थानं तदेतत्परम्
 यत्पारोप्य समीरणं सुकृतिनः प्राणप्रयासे नराः ।
 दीव्यन्तं परमं पुराणपुरुषं वेदान्तवेद्यं कविम्
 विश्वाद्यं प्रविशन्ति सन्ततमहानन्दैककन्दं विभुम् ॥ ४० ॥
 सहस्रारपद्मं विसर्गादधस्तादधो वक्त्रमारक्तकिञ्चलपुष्पम् ।
 कुरङ्गेण हीनस्त्रिशङ्खस्तदन्तःस्फुरद्भस्मिजालः सुधांशुः समास्ते
 तदन्तर्गतं ब्रह्मरन्ध्रं सुसूक्ष्मं यदाधारभूतं सुषुप्ताख्यनाद्याः ।
 तदेतत् पदं दिव्यमत्यन्तगुह्यं सुरैरप्यगम्यं सुगोप्यं सुयत्नात् ॥ ४१ ॥
 एतत् कैलाससंज्ञं परमकुलपदं विन्दुरूपी स्वरूपी
 यत्नास्ते देवदेवो भवभयतिमिरध्वंसहंसी महेशः ।
 भूतानामादिदेवो रसविसरसितां सन्ततामन्तरङ्गे
 सौधौ धारां विमुञ्चन्नभिमतफलदो योगिनां योगगम्यः ॥ ४२ ॥

मण्डले इति दृष्टान्तत्वेन पिङ्गलावाचन्द्रार्क्यात्मकत्वात् । ईडापिङ्गलयोर्मध्ये
 सुषुप्ताया भोक्तृत्वात् सुषुप्ता राहुरिति प्रतिपादिता ॥ ३९ ॥

विश्वेति । विश्वस्य प्रपञ्चस्वरूपस्यायतनं तदेव भगवतः स्थानं यत्र स्थाने
 आज्ञास्थाने समीरणमारोप्य प्रापय्य सुकृतिनी नराः दीव्यन्तं क्रीडन्तं पुरुषं प्रवि-
 शन्ति इति । अतएव पुरां अन्नरामरं जराभृत्य विहीनं वेदान्तेन वेद्यं विश्वाद्यं
 विश्वादी भवं जन्म यस्य तं प्रविशन्ति । महानन्दस्यैकसूत्रप्रभवं विभुम् ॥ ४० ॥

सहस्रदलपद्माह सहस्रारपद्ममिति । आवरणदलं सहस्रदलपद्मजनित्यर्थः ।
 विसर्गस्य रूपातीतस्य कुलादिपदस्वावाग्भ्या इत्यर्थः । अधोलुखे आरक्तकिञ्चल-
 पुञ्चे यत्र रक्तकेशरमित्यर्थः । कुरङ्गेण हीनः विनाशितकलङ्कः निरङ्ग्रेण युक्त-
 त्विकोणाकारः स्फुरद्भस्मिजालः स्फुरत्प्रभाससूक्ष्मः सुधांशुरन्तकरः समास्ते ॥ ४१ ॥

तदन्तर्गतमिति । तन्मध्ये ब्रह्मरन्ध्रं सूक्ष्माकारं सुषुप्ताख्यनाद्या आधारभूतायां
 सुषुप्तेन निष्कलचेतन्यात्मकपरमेश्वरसोपाधिभूतचित्तज्ञा इन्दुमण्डलमध्यवर्तिनी
 ब्रह्मरन्ध्रमाधारीकृत्य देहमनुगता इत्यर्थः । तथाचीकं योगार्थवे-शक्तिर्यत्र च

स्थानस्यास्य ज्ञानमात्रेण पुंसां संसारेऽस्मिन् सम्भवी नेव भूयः ।
 भूतग्रामं सन्ततन्यासयोगात् कर्तुं हर्तुं स्याच्च शक्तिः समग्रा ॥ ४३ ॥
 स्थाने परे हंसनिवासभूते कैलासनानीह विधाय चेतः ।
 योगी गतव्याधिरधःकृताधिबाधश्चिरं जीवति मृत्युमुक्तः ॥ ४४ ॥
 स्थानेऽस्मिन् क्षयद्विभावरहिता नित्योदिताधोमुखी
 बालादित्यनिभप्रभा शशशतः सास्ते कला षोडशी ।
 बालाग्रस्य विखण्डितस्य शतधा चैकेन भागेन या
 सूक्ष्मत्वात् सदृशी निरन्तरगलत्पीयूषधाराधरा ॥ ४५ ॥
 एतस्याः परतः स्थिता भगवन्ती भूताधिदेवाधिपा
 निर्वाणायकलार्धचन्द्रकुटिला सा षोडशान्तर्गता ।
 बालाग्रस्य सहस्रधा विगलितस्यैकेन भागेन या
 सूक्ष्मत्वात् सदृशी त्रिलोकजननी या द्वादशार्कप्रभा ॥ ४६ ॥

याति तदेवाधारमण्डलमिति । यदेतद्विसर्गस्त्रिमङ्गलपदं तदेव कैलासाख्यविन्दु-
 रूपी पुष्पकलात्मकः विसर्गः । प्रकृतिर्माता विन्दुसर्गात्मिका हंसः । तदात्मकमिदं
 जगदिति । कीदृक् भूतानामादिभूतः आदिस्वरूपः । सौधौ धारां अन्तरङ्गे
 अभ्यन्तरे मुञ्चन् । धारां कीदृशीं रसविसरसितां रसी द्रव्यविशेषः । तत्र सितं
 शुक्लं योगगम्यो भगवान् योगिनाजभिमतफलप्रदः । अत्र कैलासस्थाने नियमित-
 मयता इत्युपरतः ॥ ४२ । ४३ ॥

अतिशयं दर्शयति स्थानस्यास्येति । इत्यादि सुगमम् ॥ ४४ ॥
 स्थाने परे इति । स्वस्य परसहस्रस्य निवासभूते गता व्याधयो यस्य सः । अधःकृता
 बाधयोऽधोऽधो येन सः । बालादित्यसमप्रभा शशशतवन्त्यस्य षोडशी कला अति-
 सूक्ष्मा । शशशतः कीदृशस्य बालाग्रस्य शतशी विखण्डितस्य एकैकभागेन सूक्ष्मत्वात् ।
 कीदृशी निरन्तरगलत्पीयूषधाराधरेव भाति पीयूषधारा पीयूषवर्षमेषवुल्या ॥ ४५ ॥
 एतस्या इति । एतस्याः षोडशकलायाः परतः परस्मिन् भूतानामधिपी
 महेश्वरस्यभिप्रा भगवन्ती स्थिता निर्वाणसंज्ञाकला निर्वाणषोडशीकला तां गता ।
 कीदृशी बालाग्रस्य सहस्रधा विगलितस्य एकैक भागेन सूक्ष्मत्वात् सदृशी
 द्वादशार्कवुल्या प्रभा कान्तिर्यस्याः ॥ ४६ ॥

निर्वाणायकलापदोपरिगता निर्वाणशक्तिः परा
कोट्यादित्यसमप्रभातिगहना बालाग्रभागस्य या ।
कोट्यंशेन समा समस्तजननी नित्योदिता निर्मला
नित्यानन्दपदस्थलीरुविगलद्वारा निरालम्बना ॥ ४८ ॥

एतस्याः परतः परात्परतरं निर्वाणशक्तिः पदम्
शैवं शाश्वतमप्रमेयममलं नित्योदितं निष्क्रियम् ।
तद्विष्णोः पदमित्युशन्ति सुधियः केचित् पदं ब्रह्मणः
केचिद्वंसपदं निरञ्जनपदं केचिन्निरालम्बनम् ॥ ४९ ॥
आरोप्यारोप्य शक्तिं कमलजनिलयादात्मना साकमेषु
स्थानेष्वान्नावसानेष्ववहितहृदयश्चिन्तयित्वा क्रमेण ।
नीत्वा नादावसानं खगतकुलमहापद्मसद्धान्तरस्थाम्
ध्यायेच्चैतन्यरूपामभिमतफलसम्प्राप्तये शक्तिमाद्याम् ॥ ५० ॥

साक्षात्प्राप्तारसाभं गगनगतमहापद्मसद्मस्थहंसाम्
पीत्वा दिव्यामृतौघं पुनरपि च विशिन्मध्यदेशं कुलस्य ।
चक्रे चक्रे क्रमेणामृतरसविसरैस्तर्पयेद्देवतास्ता
हाकिन्याद्याः समस्ताः कमलजपदगां तर्पयेत् कुण्डलीं ताम् ॥ ५१ ॥
इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये पञ्चमः पटलः ।

निर्वाणेति । निर्वाणायकलापदं स्थानं तस्योपरि अधोगता निर्वाणशक्तिः
स्थिता । कोट्यादित्यसमा प्रभा यस्याः सा अतएवातिगहना कीदृशी बालाग्रभागस्य
ग्रहभूतः कोट्यंशेन समा नित्यानन्दपदस्थानं शैवपदम् । बल उरुमंहती विगल-
द्वारा यस्याः निरालम्बना अवलम्बनरहिता ॥ ४८ । ४९ ॥

आरोप्येति । कमलजनिलयात् मूलाधारात् शक्तिम् आरोप्य आत्मना साकम्
एषु स्थानेषु शक्तिं चिन्तयित्वा क्रमेण नादावसानं नीत्वा आकाशगतवृद्धा महापद्म-
मेव सद्म गृहं तस्यान्तरस्थां चैतन्यरूपां ध्यायेत् ॥ ५० ॥

साक्षादिति । दिव्यामृतौघं पीत्वा गगनगतमहापद्मस्थितहंसाम् कुलस्य शरीरस्य

स्वयम्भुलिङ्गं निजयोनिमध्यवक्तान्तरे हृत्सरसीरुहान्तः ।
बालाग्र्यं चेतरमन्तराले वदन्ति सन्तो गगनाम्बुजेऽन्ये ॥ १ ॥
यद्बीजं वाग्भवाख्यं द्रुतकनकनिभं तत् स्वयम्भूतलिङ्गम्
स्थाने ध्यात्वा हृदश्चोर्हृत्कुहरगते वाणलिङ्गे द्वितीयम् ।
कामाख्यं वसुजैवप्रसरसमरुचिं शारदेन्दुप्रभावम्
तार्तीयैकान्तु बीजं त्वितरपदगतं चिन्तयेच्छान्तरूपः ॥ २ ॥
प्राणान् योनिगतान् विधाय मनसा ध्यायन्ति तां भारतीम्
बीजाख्यां निजयोनिरम्बुनिलयादानाभिरम्बुलिङ्गिताम् ।

मध्यदेशं मूलाधारं विज्ञेत् । ततः प्रतिचक्रे स्थिता हाकिन्याद्याः यदि समन्तादेव
ततोऽमृतरससमूहेस्तर्पयेत् । ततः कमलजपदगां मूलाधारस्यां कुण्डलिनीं च
तर्पयेत् ॥ ५१ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थादर्शे पञ्चमः पटलः ॥

एवञ्चाधारेषु योगविशेषानुक्ता मूलाधाराद्याधारेषु स्वयम्भुलिङ्गवाणादिविशेषान्
वक्तुमुपक्रमते स्वयम्भुलिङ्गमिति । योनिब्रह्मरन्ध्रान्तरानिति शृङ्गाकारे प्रागुक्त-
स्थाने स्वयम्भुलिङ्गं याति लयं यत्र जपेदिति तल्लिङ्गं लिङ्गं चराचरमिति हृत्-
सरोजवान् लिङ्गमिति । इतरं लिङ्गं परलिङ्गमित्यर्थः । अन्तरालम्बीजमध्ये
इति । अन्ये तु इतरपदम् एवं वर्णयन्ति । अन्तराले विन्दौ स्थितं तदितरं लिङ्गम्
अन्ये तु गगनाम्बुजे विसर्गाख्ये परविन्दुनिर्मलपदे इत्यर्थः ॥ १ ॥

श्रीमूलविद्यायास्त्रयाणां बीजानां स्वयम्भुवाणलिङ्गयोर्ध्यानमाह । 'यद्बीज-
मिति । यद्वाग्भवाख्यं प्रथमबीजं निर्मलकाञ्चनसङ्काशं मूलाधारे स्वयम्भु-
लिङ्गात्मकं ध्यायेत् । 'यत्कामाख्यं मध्यबीजं कुसुमसङ्काशं हृदयकमल-
कर्णिकासंघी वाणलिङ्गं तृतीयबीजं शारदेन्दुसङ्काशम् आत्रास्थाने परलिङ्गात्मकं
ध्यायेदित्यर्थः ॥ २ ॥

बालार्कारुणतेजसीं भगवतीं ये सिद्धलिङ्गाकृतिम्
तेषामेव कवित्वसम्पदतुला पीयूषनिःस्यन्दिनौ ॥ ३ ॥
सिन्दूरारुणसुन्दरीभिरखिलं प्रोज्झासयन्तीं कुलम्
हृत्पद्मान्तरगां प्रभाभिरनिशं ये वाणलिङ्गाकृतिम्
आविन्दोरुदितामनन्यमनसो ध्यायन्ति दिव्याङ्गनाः
कामार्ता विलपन्ति लोलमनसस्तेषां पदान्ते भुवि ॥ ४ ॥
ये गौरीमितराभिधां निजरूचा ध्यायन्ति लिङ्गाकृतिम्
विन्दुस्थानगतां सुधाकरकरश्रीहारिणोज्झाविताम् ।
अर्द्धेन्दुप्रतिमां विसर्गगमहापद्मश्रुतां विभ्रतीम्
धारां विद्रुमपाटलाभृतमयीं ते सम्पदामास्पदम् ॥ ५ ॥

त्रयाणां लिङ्गानामतिबलतेजःश्रुतिजुषाम्
त्रिषु स्थानेष्वेष्टु स्थिरनिहितधीः साधकवरः ।
जपेन्मन्त्रं लक्षं सरसकुसुमैर्ब्रह्मतरुजै-
स्त्रिमध्वक्तैर्होमं तदनु निशि चारेण जुहुयात् ॥ ६ ॥
निःशङ्कं हरिणाङ्गमम्बरतलात् पातालमूलं गतम्
तत्रस्थेन दिवाकरेण पुटितं कृत्वा समादाय च ।

* एतेषां वीजवयाणां जपध्यानफलविशेषफलञ्चाह प्राणान् योनिगतानित्यादि ।
सिन्दूरारुणसुन्दरीभिः प्रभाभिः अखिलं कुलं मूलाधारादिचक्रमित्यर्थः । आवि-
न्दोरुदितां विन्दुस्थानपथ्यन्तं सुधाकरश्रीहारिणा महेशेन ज्झाविता । एवमश्रुतां
लिङ्गाकृतिं ये ध्यायन्ति ते सम्पदां पदं स्थानमिति । श्लोकवयेष्टु साकल्येन जपतां
ध्यानविशेषञ्चाह त्रयाणां लिङ्गानामिति । जपेन्नक्षत्रमिति । यत्किञ्च यदौजस्थानं
तत्र तस्य लक्षजपः । तेन त्रिवीजेन लक्षं समुदायजपस्तु विलक्षमिति नियमः ।
अर्द्धतरुजैः पलाशकुसुमैः । निशि चारेण ईडायां वायौ गते सति ॥ ३-६ ॥

काव्यविशेषानाह निःशङ्कमिति । हरिणाङ्गः इन्द्रानाङ्गीस्थितवायुः काव्ये
कारणीयपचारः । अम्बरतलात् नासास्थानात् पातालमूलं मूलाधारं ब्रह्मरन्ध्रगतं
तत्रस्थेन दिवाकरेण पिङ्गलावायुना पुटितम् उभयवायोरैक्यं कृत्वा तं वायु-

राहोरास्यगतं कपालिकरणप्रस्तावनापण्डितः
कुण्डं हस्तकरणकेन जुहुयाद्वोमोऽयमत्यद्भुतः ॥ ७ ॥
एकं वत्सरमेवमेव शिवधीर्मर्त्यो जुहोतीह यः
सद्यो मृत्युमसौ विजित्य वपुषः पुष्टिं विशिष्टां दधत् ।
दर्पं दर्पकसन्निभो मृगदृशां भञ्जन् सुभङ्गाङ्गना-
श्रेणीश्रीमदरालकुन्तलचयो जीवेदनेकाः समाः ॥ ८ ॥

मादाय राहोरास्यगते कुण्डलीमुखे हस्तकरणकेन हस्तरूपेण मनसा जुहुयात् ।
कपालिकरणप्रस्तावनापण्डितः कपालिकरणाख्यप्रक्रियायां प्राज्ञः ऊर्ध्वाधःकरणं
विदुरित्यत्र पण्डित इत्यर्थः । गुप्तार्थस्तु किञ्चित् प्रकाशयते । हरिणाङ्गद्रव्य-
विशेषः स्थानविशेषः स्थानविशेषगतं स्थानविशेषस्थदिवाकरेण द्रव्यविशेषेण पुटितं
मिश्रितं कृत्वा राहोरास्यगते कुण्डे स्थानविशेषे हस्तकरणकेन हस्तरूपश्रुवेण
जुहुयादिति । द्रव्यसंज्ञा अप्रकाशा एतदर्थकथने शिष्टोपहास इति तन्मूला-
मणिय राहुः शिरः शिरो वा गृहीत्वा चाङ्गेन विशेत् । सूर्यात्मकं समादातुं
यदा तस्यां तिथौ युते । पातालगम्या देवेश ओमस्थानाद्दिवाकरम् । पतितं
राहुचक्रे तु बुद्धैक्यं प्रापयेत्ततः । राहुवक्त्रेण तत्कुण्डं हीनं कुर्यात्तु तद्दिने ।
तत्र यच्चायते द्रव्यं तदेव कुण्डगीलकम् । कुण्डं शिवसहायेन गीलकं शिवहंसतः ।
एतत्तयाणां मध्ये तु स्वयम्भुक्तुसुमं महत् । कचिद्गन्धर्वराजेन लभ्यते वा न वा
विभी । यद्विस्तृतमभ्यते देवि ! लाचारससमन्वितम् । कसूरिकुङ्कुमात्ताञ्च वटौ
कृत्वा तु गोपयेत् । मन्तराजं समालिख्य प्रयोगं तेन निर्वपेत् । तत्तिथिं समनु-
प्राप्य स्वयमुत्तिष्ठते कुलम् । अमृतञ्चोभयोर्देव । भीतुं देवी न संशयः । सुमादि-
दोषदुष्टा ये मन्त्रा विद्याश्च कौलिताः । प्रबुद्धास्तत्प्रयोगेण यावत् सा पुनरागता ।
द्वितीययां गते देवि ! दृष्ट्वा या सा कलावती । तिथिक्रमेण सा देवी पौर्णमास्याः
फलप्रदा इति । एतदर्थप्रकाशेन देवताशापी जायते इति । तत् कथं बहु-
सूचितमिति ॥ ७ ॥

कीर्णनियमं फलञ्चाह एकमिति । दर्पः कन्दर्पः तत्तल्लः सन् मृगदृशां दर्पे
भञ्जन् अनेकाः समा जीवेत् चिरजीवी भवेदित्यर्थः । कौटुकं अरालः कुटिलाकारः
कुन्तलचयः केशसमूहो यस्य सः । भङ्गाङ्गनाश्रेणीनां श्रीर्विद्यते यस्य प्रज्ञात् भङ्गा-
ङ्गनाश्रेणीश्रीमांसासौ अरालकुन्तलश्चेति कर्मधारयः ॥ ८ ॥

ततो देवीं ध्यायेत् परिणतशरच्चन्द्रसदृश-
 प्रसन्नस्मेरास्यामलिकलभसङ्काशकवरीम् ।
 विराजन्तीं नेत्रैर्विकचनवनीलोत्पलनिभै-
 स्त्रिभिर्दन्तश्रेणीरुचिविजितहारावलिरुचिम् ॥ ९ ॥
 बन्धूकसान्ध्यघनबन्धुरकान्तिकान्तम्
 मन्दस्मितांशुविशदीकृतमुद्वहन्तीम् ।
 दन्तच्छदं रुचिरकुण्डलमण्डलञ्च
 गरुडस्थलीयुगलखण्डसुधांशुपाण्डु ॥ १० ॥
 उत्तुङ्गसङ्गतपयोधरभारनम्भ-
 कम्भा वनम्भविलसत्त्रिवलीतरङ्गाम् ।
 गम्भीरनाभिविवरां वररामरम्भा-
 स्तम्भोपमोरुयुगलामरुणाङ्घ्रिपद्माम् ॥ ११ ॥
 कलां मौलाविन्दोर्गलदमलपीयूषविसराम्
 वहन्तीं सन्तानप्रसवरचितं शेखरमपि ।
 वसानां सदासोहिमकिरणनिर्माकविशदम्
 महाविन्दारूढां जठरशशभृशत्कोटिधवलाम् ॥ १२ ॥
 हस्ताभ्यामक्षमालां स्फटिकमणिमयीं ज्ञानमुद्राञ्च भद्राम्
 विभ्राणां दक्षिणाभ्यां मणिमयमुकुटां पुस्तकञ्चाभयञ्च ।
 वामाभ्यां रत्नकाञ्चीपरिवृतजघनां रत्नकेयूरहाराम्
 दिव्यालङ्कारयुक्तां त्रिभुवनजननीं दिव्यगन्धानुलिप्ताम् ॥ १३ ॥

ततो देवीं ध्यायेदिति सुगमम् ॥ ९ ॥

कौटशीं देवीं दन्तच्छदं वहन्तीं कौटशीं बन्धूकपुष्पं सन्ध्यासम्बन्धि यद्वर्णं तेषां
 यन्मनीषरकानि तद्वत् कान्तं कमनीयम् । मन्दस्मितांशुना विशदीकृतम् । पुनः
 कौटशीं उत्तुङ्गपयोधरभारनमकम्भावनमविलसत्त्रिवलीतरङ्गाम् उत्तुङ्गो यः पयो-
 धरभारलेन नमः कम्भं भनवलम्भं कसनीयसुदरं तव त्रिवल्याकारस्रजो यस्याः

समुद्भिरन्तीमपि शास्त्रजालं निरन्तरं कान्तिकलासमग्राम् ।
 विनम्रदेवासुरवृन्दमौलिमालारजोराजितपादपद्माम् ॥ १४ ॥
 ध्यात्वा वागौश्वरीं तां गगनगतमहाविन्दुपीठादतीत-
 स्थानं चानीय तस्मादपि तदनु नयेदागतस्थानमेनाम् ।
 शान्तातीतन्तु तस्मादनुपममहिमा सूर्यचक्रन्तु तस्मा-
 द्दोमाश्रोजं ततश्चाखिलभुवननुतामानयेत् प्रेतभूमिम् ॥ १५ ॥
 प्रेतस्थानादङ्घ्रिचन्द्रं ततस्तामारम्भं तु प्रापयेत् सेतुबन्धम् ।
 तस्माच्चैवं व्योम तस्मादमेयस्थानप्राप्तां चिन्तयेदौश्वरस्य ॥ १६ ॥
 तस्माद्गुद्रस्थालयं रुद्रगेहादिष्णुस्थानं प्रापयेद्देवदेवीम् ।
 विष्णुस्थानाद्ब्रह्मणः स्थानमेनां ब्रह्मस्थानात् कुण्डलीगेहमध्यम् १७
 सहस्रदलशोभिते रुचिरकर्णिकाकेशरे
 लसन्नहसि कुण्डलीभवनपङ्कजे तां स्थिताम् ।
 विसर्गगखगाख्यविन्दुविलसत्सुधाधारया
 ततः समभिषेचयेद्भगवतीमविच्छिन्नया ॥ १८ ॥

ताम् । उरुमहान् यो रामकदलीस्तम्भः स एव उपमा यथोः ऊर्वोः ताम् अरुणमङ्गि-
 पद्मं यस्याः ताम् । तथा इन्द्रोः कलां मौलीं वहन्तीं कौटशीं कलां गलपीयूषसमू-
 हां । तदुत्प्रेचते सन्तानप्रसवरचितं शेखरमिव कल्पवृक्षपुष्परचितं शेखर-
 मिव किरीटमिव । हिमकरश्चन्द्रः निर्माको सुक्तकञ्चुकः तद्विशदं निर्मलं तथा
 सदासो वसानां तथा महाविन्दारूढां गगनीपङ्क्तिं विन्दुस्थानमारूढां तथा जठर-
 शशभृत्कोटिधवलां परिपूर्णकोटिचन्द्रतुलाम् ॥ १०—१४ ॥

एवं वागौश्वरीं ध्यात्वा विन्दुपीठात् विन्दुपीठेऽङ्गे अतीते स्थाने आनयेत् ।
 तस्मादतीतस्थानात् आतपस्थानं तत आतपस्थानात् शान्तातीतं तस्माच्छान्तातीतात्
 सूर्यचक्रं ततो व्योमाश्रोजं ततः प्रेतस्थानं शिवस्थानं प्रेतस्थानादङ्घ्रिचन्द्रं तस्मादारम्भं
 ततः सेतुबन्धं ततः पुनर्व्योमं तत आमयम् ईश्वरस्य ततो रुद्रालयः रुद्रगेहाच्छक्ति-
 स्थानम् ॥ १५ ॥ १६ ॥

तस्मात् कुण्डलिनीभवनं किमिव्याह सहस्रेति । सहस्रदलशोभिते विसर्गगती

अनेन शश्वद्विहितेन देवी-
 ध्यानेन नाशं समुपैति मृत्युः ।
 याः सिद्धयो दिव्यगणाधिपस्य
 भवन्ति ता अप्यचिरेण पुंसाम् ॥ १८ ॥
 आधारादुल्लसन्तीमकुलगतमहापद्मपथ्यन्तमन्त-
 ध्यायन्तीं ब्रह्मनाद्या स्फुरदमलरुचिप्रख्यरूपां भवानीम् ।
 ये देवीं लिङ्गरूपां भुवि विमलधियो भावनामात्रगम्याम्
 निर्द्वृताशेषपापा निखिलगुणयुता ज्ञानिनस्ते भवन्ति ॥ २० ॥
 ये गोक्षीरतुषारहारधवलप्रोद्दामतेजस्कटा-
 च्छायोज्जासितरोमकूपविवराशेषाङ्गलिङ्गाकृतिम् ।
 वागीशीं धवलाम्बुजान्तरगलत्पीयूषधाराद्रवै-
 रासिञ्चन्ति समन्ततोऽखिलवपुर्मृत्योश्च ते मृत्यवः ॥ २१ ॥
 लिङ्गाकारधरां सुरासुरयुतां सौषुम्ननाद्यन्तरे
 देवौमञ्जनपुञ्जमेचकरुचिं सिञ्चन्ति शश्वद्भुवि ।
 ये दिव्यामृतधारया प्रचुरया कालाग्रदूती नृणाम्
 रूपोन्मूलनदृष्टिपाटवधरा तेषां कुतो विस्मया ॥ २२ ॥
 लाक्षारसस्रपितभग्नलालनाल-
 तन्तूपमां स्मरति यस्त्रिपुरां कुलान्तः ।
 तं विस्मरन्ति मितचारुदृशः स्मरार्ता
 वामभ्रुवो रतिपतिप्रतिमं स्मरन्ति ॥ २३ ॥
 सिन्दूरपूरपरिपिञ्जहितामिव द्याम्
 लाक्षारसार्द्रितमिव क्षितिमण्डलञ्च ।

यत्स्वगाख्यविन्दुः तत्र विलसन्ती या सुधाधारा तया देवीं समभिषेचयेत् । ननु
 कुण्डलिनीर्गङ्गा मूलाधारं तत् कथमुक्तमिदं सत्यं मूलादिब्रह्मरन्तात् कुण्डली

ध्यायन्ति ये रुचिचयेर्हरवल्लभाया
 लज्जां विहाय भुवि तानुपयान्ति कान्ताः ॥ २४ ॥
 शक्तिं हंसेन युक्तां कमलजनिलयाद् ब्रह्मनाद्यन्तराले
 निष्यन्दचन्द्रविम्बान्तरगलितसुधाविन्दुसन्दोहपद्मम् ।
 नीत्वा तत्रैव नित्यं स्मरति खगगतामात्मना शक्तिमाद्याम्
 यस्तस्याजाण्डखण्डप्रलयमपघनं स्याद् घनं मृत्युमृत्योः ॥ २५ ॥
 पीताभां स्तम्भनादौ शशधरधवलां शान्तिकादौ सुधूम्ना-
 मुच्चाटादौ जवाभां त्रिभुवनजनताकर्षणे कार्मणे च ।
 नित्यां नित्यं विशुद्धस्फटिकमणिनिभां खेचरत्वादिसिद्धौ
 मोक्षे साक्षादपेताम्बुदगगननिभां भावयेद्भक्तिगम्याम् ॥ २६ ॥
 मार्गेऽस्मिन्नवलक्ष्यमक्षयपदप्राप्तौ ततो लक्ष्ये-
 न्मन्त्राणामिह येन सिद्धिरतुला पञ्चप्रकारापि च ।
 आधारध्वजनाभिदेशहृदये कण्ठे तथा लम्बिके
 भ्रूमध्येऽपि च भूतनाथनिलये स्थाने नवान्तेऽपि च ॥ २७ ॥
 आधारे कनकप्रभां परिलसद्दीपाकृतिं षण्णुख-
 स्थाने नूतनभानुकान्तिसदृशां नाभौ हृदयोर्गुहे ।

भवनं विदुः । आद्यमाश्चाद्य भवने ज्ञानगोप्त्री विराजते । भाग्याद्विष्णुपदं मत्वा
 राजते निजमन्दिरे । ज्ञानदा तत्र सा देवी कुण्डली परदेवता । अविद्याविद्ययो-
 र्दोनादुभयत्र प्रकाशिता । कीडीकृत्य जगत् सर्वं कारागारमिव स्थितेति । शक्ति-
 मिति शक्तिं कुण्डलिनीं हंसेन युक्तान् आत्मना सह हंसमन्त्रेण मूलादिस्थानात्
 सहस्रदलपद्मं नीत्वा यः स्मरति तस्यापदघनं निवीतं भवति ॥ १७—२५ ॥

कर्मविशेषे ध्यानसाह पीताभासिति । कास्यजपसाह मार्गेऽस्मिन्निति । अस्मिन्
 मार्गे सुषुप्तावलंनि वक्ष्यमाणस्थानेषु अक्षयफलप्राप्तौ मोक्षफलप्राप्तौ लक्षयेत्
 ध्यायेत् । सिद्धिरतुला पञ्चप्रकारा चेति सिद्धयः । पातालगुटिकाञ्जनखड्गसुद्राद्या
 अधिका मन्त्रयोगात्मज्ञानाख्या चेति ॥ २६ ॥ २७ ॥

कव किं रूपेण ध्यात्वा जपव्यमित्याह आधार इति । षण्णुखस्थाने षड् घनोपस्थाने

दीपाकारनिभां तथा खरकरोद्गीतप्रभां भावयेत्
कण्ठे दीपशिखाकृतिं क्षणिकलोद्योतां भ्रुवोरन्तरे ॥ २८ ॥
नवान्ते च ज्योतिर्भवभयतमोर्ध्वसकुशलम्
तदेतद्विन्वाख्यं निरतिशयशर्मोर्मिजनकम् ।
दुरापं पापैर्यत् त्रिभुवनधरं त्रैपुरमिति
प्रतीतं तत्त्वानां यदुपरिगतं यच्च परमम् ॥ २९ ॥
इति त्रिपुरासारसमुच्चये षष्ठः पटलः ।

सप्तमः पटलः ।

अथामरेन्द्रेरपि दानवेन्द्रेर्धृतं प्रसिद्धैरपि सिद्धवर्गैः ।
सौभाग्यसम्पत्तिगुणैकहेतुं यच्चैपुरं तत् कथयामि मन्त्रम् ॥ १ ॥
कर्पूरचोददिग्धाखिलतनुरमलः स्नानपूतो वसानः
क्षीमं श्रीखण्डपङ्कस्तुटरचितलसच्चित्रकी नेत्रयुग्मम् ।
मन्त्री कृत्वाञ्जनाक्तं मधुरसविरसप्राप्तहर्षप्रकर्ष-
स्ताम्बूलग्रासपूर्णारुणमुखकुहरश्चालिखेन्मन्त्रराजम् ॥ २ ॥

स्वाधिष्ठाने इत्यर्थः । नूतनं प्रातःकालीनसूर्यवर्णसदृशम् । खरकरोद्गीतः खरस्त्रीमूल-
द्योतनं यस्य तत्प्रभां ध्यायेत् । नादान्ते नादान्तपर्थन्तम् ऊर्ध्वं गच्छति यत् ज्योतिस्त-
देव विन्वाख्यम् अतिशयानन्दजनकं पापात्मभिर्न रागं यत्रैश्वरं परमं सहः । प्रतीतं
ज्ञातव्यं चतुर्विंशतितत्त्वानामुपरिगतम् ॥ २८ २९ ॥ २ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयेटीकायां पदार्थादर्शे षष्ठः पटलः ।

एवं मूलाधारस्थानेषु वाग्भवादिबीजानां स्वयम्भुवाणलिङ्गात्मकले ध्यानविशेषा-
न्नीक्ता अनन्तरं सौभाग्यलक्षणादि सर्वैश्वर्यपदं यन्महाह अथामरेन्द्रे रित्यादिना ॥ १ ॥

कर्पूरचोददिग्धाखिलतनुः कर्पूरचोदेन भयकर्पूरेण दिग्धा लिप्ता अखिल-
तनुर्येन सः । अयमिन्द्रियमनोवृत्तिरित्यर्थः । क्षीमं पटवस्त्रं वसानः श्रीखण्ड-

कस्तूरिकागुरुसुधाकरखण्डकुण्डं
गोलोत्थजाङ्गलगुडैः सपटीरपङ्कैः ।
युक्तैः स्वयम्भु कुसुमेन विशालभूज-
पत्रे लिखेदविवरे तपनीयसूच्या ॥ ३ ॥
लिखेद्भूपपत्राणि वृत्तं तदन्त-
र्वहिर्मासपत्राणि तद्वाह्यदेशे ।
पुनर्भूपत्राणि तेषां दलानाम्
वहिर्दन्तपपत्राणि चारुणि धीरः ॥ ४ ॥
ततः कर्णिकायां महायोनिमध्ये
लिखेद्वाग्भवं कामवीजञ्च शक्तिम् ।
तयोरूर्ध्वतः कारयेद्दंसदेवो-
परिष्ठाज्जगन्नायिकां षोडशारे ॥ ५ ॥
ततः षोडशेशस्वरान् द्वादशारे
पुनः कामवीजं लिखेत्तत्र वीजम् ।
लिखेद्वासरेशस्वरैर्भिन्नमेवम्
विधायान्त्यवीजं परे षोडशारे ॥ ६ ॥

पङ्केन सुट्टरचितं लसत्तिलकं पुष्पाकारं येन स तथा । नेत्रयुग्मम् अञ्जनाक्तं
कृत्वा मधुरसविरसपलीयान्नी यो हर्षः तेन प्रकर्षः प्रकष्टः तथा ताम्बूलग्रासपूर्णा-
रुणमुखकुहरः ससुदितान्तवर्तिः खरः स्वरूपवेशीऽन्विकायाः पादान्बुजभङ्गाय-
मानमानसः । स्वगुहचरणप्रणामपुरःसरं यन्त्राणि विलिखित् इत्याह कर्पूरचोद-
दिग्धाङ्ग इत्यादिना ॥ २ ॥

यन्त्रलिखनद्रव्याण्याह कस्तूरिकेत्यादि । सुधाकरखण्डं कर्पूरखण्डं पटीरं
रक्तचन्दनं कुण्डगोलादिद्रव्यं गुरुवक्त्रगम्यं देवतानामपि दुर्लभत्वात् न प्रकाशितम् ।
वृद्धजं पत्रे अविवरे अच्छिद्रे तपनीयसूच्या सुवर्णशलाकया ॥ ३ ॥

यन्त्रलिखनप्रकारमाह लिखेद्भूपपत्राणीत्यादिना । भूपाः षोडशसंख्यका
राजानः । तथाहि मायः अन्तरीशः शशविन्दुः षष्ठः प्रधुः अमरलाल खरतः साहाहः

कलाविन्दुनादैः शिरोदेशलम्बैः

परिभ्राजमानान् केकारादिवर्णान् ।

लिखेदन्तपत्रेषु सर्वं तदेतद्

भुवी मन्दिरस्योदरस्थं विदध्यात् ॥ ७ ॥

शुषिरेण वेष्टयेत् समन्तादथ मन्त्री महनीयमन्तराजम् ।

सुविशुद्धसुवर्णपट्टवच्च विदधीतात्मकतादिसिद्धमेनम् ॥ ८ ॥

इयं रक्षा साक्षात्त्रिपुरमथनेनापि विभुना

श्रियः कान्ते नापि त्रिदशगुरुणा चापि हरिणा ।

धृता कन्दर्पेणाप्यमृतकिरणेनापि विनता

तनूजेनाप्येषा सततमपि शीतेतरुचा ॥ ९ ॥

गन्धर्वैरपि किन्नरैरपि धृता यक्षैः सदा राक्षसैः

सिद्धैः साध्यगणैश्च पन्नगवरैर्विद्याधरैर्गुह्यकैः ।

सौभाग्यार्थिभिरिव शुद्धहृदयैरभ्यैर्जगन्मङ्गलै-

र्मङ्गल्या मनुजोत्तमैरपि नृपैर्विश्वार्थिभिः कामिभिः ॥ १० ॥

वायो दिलीपः गिरिः रत्निदेवः ययातिः आत्मभूः रघुः भगीरथः एते भूपचन्द्राः
घोडशकलात्मकाः घोडश पत्राणीत्यर्थः । तद्वह्निर्मांसपत्राणि हाः शपत्राणि तद्वह्निः
घोडशपत्राणि तदाहो पुनर्दन्तपत्राणि हाविंशत्यत्राणि । ततः कणिकायां महायोनि-
मध्ये षट्कोणैर्वाग्भवं कामराजशक्तिकूट्रमाविष्याद्वीजपत्रम् । एतयोर्वाग्भवं
कामराजयोः परस्परं हंसमन्त्रं तस्योपरि मूलविर्यां लिखेत् । घोडशदले घोडशखरा-
एकारान् घोडश खरानिति पाठः । घोडशखरलिखनं द्वादशारे पुनः कामवीज-
बालाया द्वितीयवीजं ततः परे घोडशरे वासरशखरैर्द्वादशखरैरेकारैः सम्भिन्नम्
श्रीकारस्थाने आदेशीकृतं रजोवीजं लिखेत् ॥ ४-६ ॥

ततः कलाविन्दुनादैः कलाखरूपैर्विन्दुनादैः शिरोदेशे लयैः केकारादि-
हाविंशद्वर्णैः हाविंशत्यवेषु लिखनम् । अन्ये तु अन्यथा वर्णयन्ति । कलावाग्भ-
विन्दुः सनादी हकारः एकारसकारहकाराभिन्नैः केकारादिवर्णैरित्यर्थः । विन्दु-
मण्डकलात्मिका इति । भुवी मन्दिरं चतुरस्रं भुवी मन्दिरमिति पाठे मन्द-

इह बन्धुरगन्धसिन्धुरैर्मदधाराविनिलिप्तगण्डपिण्डैः ।

तुमुले युधि यन्त्रराजशक्त्या समवाप्नोति जयश्रियं नरेन्द्रः ॥ ११ ॥

नरपालगृहे दुरोदरे व्यवहारेऽपि च धारणादमुष्य ।

मनुजोऽपि च वादिभिर्विवादे जयमाप्नोति यन्त्रसत्तमस्य ॥ १२ ॥

विपिनेषु लुलापचित्रकायद्विपमल्लूककुलाकुलेषु पुंसाम् ।

चरतां न चिराय विद्यते भीस्त्रिपुरायन्त्रवरस्य धारणेन ॥ १३ ॥

नरनाथवरा भवन्ति वश्यास्तदधीनाः सचिवाश्च तत्तनूजाः ।

प्रमदाः समदाश्च यौवनाब्द्याः स्तनभारनमिताः सलीलयाताः ॥ १४ ॥

विषमुग्रमपीह कालकूटप्रतिमं संहृतिकर्म कर्मठश्च यत् ।

अमृतं भवति ध्रुवं तदेतद्दधतस्त्रैपुरयन्त्रराजमेनम् ॥ १५ ॥

दहनस्तुहिनत्यसौ दवान्तर्विततोर्दीक्षितभूरिलोलकीलः ।

धृतयन्त्रवरस्य देहभाजः पयसाञ्चापि निधिः स्थलायतेऽयम् ॥ १६ ॥

हृत्पङ्के रुहकर्णिकोपरिदले मन्त्री तु यन्त्राधिपम्

ध्यात्वा शक्तिगमागमं प्रकुरुते धीरः सुषुम्नान्तरे ।

यस्तं शश्वदखण्डपुण्यनिलयं वाक् कामिनी गोमिनी

सामानाधिकरणसम्पदतुला नोमुञ्चति क्षमातले ॥ १७ ॥

कारः तन्मध्ये इत्यर्थः । तथाच—चकारो मन्दरः प्रोक्तः चकारो मेरुसंज्ञक-
ति । श्रिवेन हकारेण वेष्टयेत् । आत्मकतादिसिद्धिप्राप्तप्रतिष्ठादिसम्पादि-
कामम् । विभुना ब्रह्मणा स्त्रियः कान्तेन विभुना प्रसन्नगुरुणा तद्वह्निना इयं
धृता ॥ ७-१० ॥

बन्धुरः भगनीरथः गन्धः येषां हस्तिनां महास्त्रिभिरित्यर्थः । तुमुले रणे दुरोदरे
व्यवहारे लीकव्यवहारे लुलापी महिषः चित्रकायी व्याघ्रविशेषः द्विपी हस्ती
की जनुविशेषः प्रसिद्धः । एतत् कुलाकुलेषु बलेषु सलीलयाता सलीलं गमनं
ताः संहृतिकर्म संहृतिकर्मणि मारणकर्मणि कर्मनिपुणं दहनोऽग्निः तुहिनति
स्तुहिनं हिमं हिमवदाचरति । कीदृशी दहनः दवान्तर्विततोर्दीक्षितपरिबीज-
तः । द्यौवनाग्निः तदन्तर्मध्ये वितता विसीर्णा ऊर्ध्वं कृता च भूरिलीला

आदौ मन्त्र्यकोष्ठकोदरगतं कामाधिराजं लिखेत्
 कन्दर्पद्वितयेन चाथ पुटितं कुर्यात्तदेतद्वयम् ।
 धीरोद्यो मकरध्वजं परिलिखेत् कोणेषु षट् स्वादरा-
 मध्ये नाम मनोभवस्य सकुलं कुक्षौ तदेतत् क्षिपेत् ॥१८॥
 यन्त्रं पूर्वोक्तयन्त्राधिपसदृशमिदं चापि मौली गले वा
 बाहौ वा यो विभर्ति त्रिभुवनमखिलं तद्वशे वर्तते च ।
 कान्ताः कान्तालकान्ताः पृथुकठिनकुचा नम्रकम्पाङ्गयध्यः
 कामेनोपद्रवन्त्याकुलितनिजधियस्तं सदोक्षासिचित्तः ॥१९॥
 ध्यात्वैवं मूलचक्रान्तरकमलकुटीकोटरे यन्त्रराजम्
 साध्यं सानन्दमन्दं तरुणतरुणिभाभास्वराङ्गञ्च तच्च ।
 यन्त्रान्तः सुखसाध्यामलरुचिविलसच्चेतनामात्ररूपम्
 हृष्टोऽवष्टभ्य मन्त्री मथनमथशरैराचरेदात्मशक्त्या ॥२०॥
 भवत्यवश्यं मथनेन वश्यः साध्यः सदा साधकपुङ्गवस्य ।
 त्रिःसप्तरात्रेण महानुभावो देवोऽपि मर्त्यः किमु मन्दवीर्यः ॥२॥

चक्षला कौला ज्वाला येन सः । वज्रेदयोर्ज्वालकौला वचिर्हेतिः शिखास्त्रियामिल-
 मरः । हृत्पात्रे भूकर्णिकोपरि हृदयकमलकर्णिकामध्ये यन्त्रराजं ध्यात्वा मूल-
 विद्यां जपन् मूलाधारात् कुण्डलिनीं चिक्कयौ शक्तिमुत्पाद्य ब्रह्मनाद्या हादशान-
 नीला वदन्तर्गतया सूत्रधारया अभिविच्यमानं मूलाधारं नयेत् एवं पुनः पुनरभासा-
 वाक्कामिनी सरस्वती गीमिनी लक्ष्मीः एकाधिकारणे सम्पत् यस्याः सा एवभू-
 तं पुरुषं न सुचति ॥ ११-१७ ॥

यन्त्रान्तरमाह आदाविति । आदौ कामवीजस्यादौ त्रिकोणमध्ये कामवी-
 ज्रीद्वारं लिखेत् । तत्त्रिकोणं कन्दर्पान्वितेन षट्कोणाकारेण वेष्टयेत् । षट्कोण-
 मकरध्वजाय वृद्धारं लिखेत् । एतत् सर्वं मनोभवाद्येन स्त्रीकारेण वेष्टयेत्
 मनोभवस्य कुक्षौ मनोभववीजमध्ये साध्यसाधकनाम लिखेत् ॥ १८ ॥ १९ ॥

साध्यस्य मूलाधारे कमलकर्णिकामध्ये इदं कामवीजयन्त्रं ध्यात्वा सा-
 ध्यान्त्रं बालदिवाकरसङ्काशम् आनन्दमन्दं चेतनामात्ररूपं ध्यात्वा देशिकोपदे-

कलापत्रीपेतं कमलमभिसंलिख्य सुमना-
 स्तदन्तः शृङ्गाटद्वितयमपि चान्योन्यपुटितम् ।
 लिखेन्मध्ये देवीहृदयमथ कोणेषु मदनान्
 तदन्तः षट्स्वाख्यां समभिमतसाध्यस्य मतिमान् ॥२२॥
 स्वरान् पत्रेष्वेतच्छुषिरजठरान्तः परिलिखे-
 ज्जगत्स्थस्मिन् यन्त्रं प्रथितमिह यन्त्रान्तमिति ।
 जनस्यैतद्यन्त्रं वरकमजपट्टेषु विहितम्
 जगत् सर्वं शङ्ख भवति वश्यवर्तीह वहतः ॥ २३ ॥
 इति त्रिपुरासारसमुच्चये सप्तमः पटलः ।

अष्टमः पटलः ।

अथ त्रिलोकार्चितशासनाया वक्ष्यामि वाह्यार्चनमखिकायाः ।
 यदर्चनीयत्वमुपैति कुर्वन्नुर्वीतले सर्वजनैर्मनुष्यः ॥ १ ॥

क्रमेण स्वशक्त्या मथनं कुर्यादित्याह ध्यात्वैवमित्यादि । आत्मशक्त्या कुण्डलिन्या
 मथनवायुसञ्चारवीगादस्ततोत्प्लावनम् आचरेत् । दक्षिणवर्त्मना इति केचित् ।
 तच्चित्तम् ॥ २० ॥ २१ ॥

मन्त्रान्तरमाह । कलापत्रं षोडशदलात्मकं पञ्च विलिख्य तत्कर्णिकायां शृङ्गाट-
 द्वितीयाख्यां षट्कोणं विलिख्य तन्मध्ये देवीहृदयं श्रीं क्रीं नमः इति यन्त्रं लिखेत् ।
 षट्कोणेषु पञ्चसु कामञ्च क्रीं क्रीं ऐं वूं स्त्रीं इति विलिख्य अन्तिसर्कोणे आख्याम्
 अभिमतसाध्यनाम लिखेत् । षोडशदलेषु स्वरूपान् षोडशस्वरान् सविन्दुकान्
 लिखेत् । शुषिरजठरान्तः प्रविलिखेत् । शुषिरजठरे वृक्षोदरे क्षिपेत् । एतद्यन्त्रं
 वहती जनस्य जगद्वश्यवर्ती भवति इह संसारः ॥ २२ ॥ २३ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदाणां दर्शने सप्तमः पटलः ।

एवं यन्त्ररचनाकथनानन्तरं बाह्यपूजाविधानं वक्तुमुपक्रमते अथेति । यदिनि

शुद्धे मनोज्ञे पशुदृष्टिपातविवर्जिते भूमिगृहे गृहे वा ।
 पूर्वोक्तमार्गेण कृतात्मशुद्धिः स्थानस्य शुद्धिं विदधीत पश्चात् ॥२॥
 भगतः परमास्यपूर्वयुक्तं गगनं सानलवामदृक् तथैव ।
 कुशलोयसमुच्चणात् क्षमेयं मनुनानेन विशुध्यते समन्तात् ॥३॥
 अकुलं सकुलादितर्कवीजं शिवपूर्वेण युतं सहेन्दुखण्डम् ।
 अमुना मनुना समाहितात्मा तनुयाद् द्रव्यसमुच्चणं कुशाङ्गिः ॥४॥
 पुष्करं शिवमुखादिसंयुतं पात्रशुद्धिमनुरेण कीर्तितः ।
 चालयेदमलवारिभिस्ततः पात्रजालममुनैव मानवः ॥ ५ ॥
 विलिम्बे ततः पीठमभ्योविधीतं स्वयम्भूतपुष्पेन्दुकस्तूरिकाभिः ।
 सकाश्मोरगोरोचनाभिः समन्तात्त्रिखेदत्र यत्नं ततो वक्ष्यमाणम् ॥ ६ ॥

त्रिकोणं विलिख्यानुवृत्तं दलानाम्
 ततः पञ्चकं तद्विध्यापि वृत्तम् ।

यत् कुर्वन्नरः सर्वजनैरर्चनं यत्नमुपैति प्रथमं स्नानादिनात्मशुद्धिं विधाय भूमिगृहे
 पातालगृहे गौरभ्यं गृहे वा यथा उद्दयीविक्रया केनापि लक्ष्यते ॥ १ ॥
 एतादृशे गृहे यागमण्डलं परिकल्प्यानन्तरं कलशमीमांसायां शीघयेदित्याह शुद्ध
 इत्यादिना ॥ २ ॥

भगतः भग एकारः । तत्पर एकारः आस्यं विसर्जनीयः । तत्पूर्वयुक्तम् अनुसार-
 युक्तम् । गगनं हकारः अनलो रेफः वामदृक् ऊकारः तथैव पूर्वोक्तविन्दुरनुवृत्तः । तेन
 ऐं ह्रीं इति मन्त्रेण कुशलोयसमुच्चणादियं युग्मा पृथिवी अनेन मनुना शुध्यते ॥३॥
 द्रव्यशुद्धिमाह । अकुलं हकारः कुलं सकारः । तस्यादितर्काच्चरं तत्प्राति-
 लीत्येन षष्ठाच्चरं रेफः शिव उकारः तत्पूर्वं ईकारः इन्दुखण्डोविन्दुः तेन ह्रीं इति
 मन्त्रेण द्रव्यशुद्धिं कुर्यात् ॥ ४ ॥

पात्रशुद्धिमाह पुष्करमित्यादिना । पुष्करमाकाशं तदीजं हकारः शिव उकारः सुखं
 विसर्जनीयः । तदादिः विन्दुः । तेन इमिति मनुना पात्रशुद्धिं कुर्यात् ॥ ५ ॥

स्वयम्भूतादिद्रव्यैर्लिप्ते पीठे यत्नं लिखितं । स्वयम्भूतमित्याद्यनुपादेयत्वात्
 लिखितं गुरुमुखादेव ज्ञातव्यम् । त्रिकोणं विलिख्य तद्वाह्ये वृत्तं पञ्चदलानि तद्वहिः

पुनः षड्दलं बाह्यतश्चापि वृत्तम्

लिखेदष्टपत्राणि तद्वाह्यदेशे ॥ ७ ॥

पीठस्थोत्तरभागे गुरुपंक्तीः पूजयेद्विधिवत् ।

वायव्यादिभागादारभ्येशानपर्यन्तम् ॥ ८ ॥

आधारशक्तिमासनमूलेऽनन्तश्च सम्पूज्य कूर्मम् ।

तदुपरि पृथिवीमपि गम्भाद्यैः समर्चयेन्मन्त्री ॥९॥

पीठस्याग्नेयादिषु चतुर्षु कोणेषु पूजयेत् क्रमशः ।

धर्मादीन् गम्भाद्यैश्चतुरोऽधर्मादिकांस्ततोदिक्षु ॥ १० ॥

पीठस्थोपरि सत्त्वरजस्तमसां त्रितयञ्च सम्पूज्य ।

तदुपरि पद्मे पद्मे वसुरविश्वशिमण्डलानि यजेत् ॥११॥

प्रेतं त्रिकोणमध्यगं शशिमण्डलमध्यमे यजेत्तदनु ।

तदुपरि शङ्करदयितां हृदयाम्बुजगह्वरात् समावाह्य ॥१२॥

संस्थाप्य सन्निरुध्य सन्निधाप्य च सम्पन्निरुध्य प्रदर्शयेन्मुद्राम् ।

वृत्तं तद्वहिः षड्दलं तद्वहिर्वृत्तं तद्वाह्येऽष्टदलं चतुर्दारीपेतं च कार्यमिति
 शेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥

अर्च्यस्थापनादिप्रसिद्धत्वात् लिखितं पीठस्थोत्तरभागे गुरुपंक्तीः स्वनामभिः पूज-
 यितुं । वायव्यादीशानपर्यन्तं प्रह्लादानन्दाय-सकलानन्दाय-कुमारानन्दाय-
 विश्वेशानन्दाय-शुक्रानन्दाय-विमलानन्दाय-व्यालानन्दाय-श्रीपादुकां पूजया-
 मीति सर्वत्र योज्यम् ॥ ८ ॥

आसनमूले आधारशक्तिं पूजयेत् । पीठस्य चतुष्कोणेषु अग्नीशाननिर्गति-
 वायुपु धर्मादीन् धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणि दिक्षु पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरेषु अधर्मादीन्
 अधर्माज्ञानावैराग्यानैश्वर्यान् सत्त्वादित्रितयम् आदिवीजसहितमित्यर्थः । तदु-
 परि पद्मे पद्मे वसुरविश्वशिमण्डलानि प्रणवत्रितयवीजयुक्तानीति अकारोकार-
 मकारवीजानीत्यर्थः । तदुपरि प्रेतं परमसदाशिवं मन्त्रस्तु हेसौः सदाशिवमहा-
 प्रेतपञ्चासनाय नमः । तदुपरि हृदयानन्दशिवं शङ्करदयितां करस्थमुष्माञ्जली
 विरेचान्तः संस्थापनमुद्रया संस्थाप्य सन्निधारिण्या सुद्रया सन्निधाप्य सन्निरुधन्त-

गुह्याख्यामनुपूजामर्घ्यादि समाचरेद्विधिवत् ॥ १३ ॥
 वामे त्रिकोणकोणे पाशाङ्कुशकरां तप्तहंससङ्काशाम् ।
 रतिमर्चयेन्ननोहरवेशां पश्चात् स्ववीजेन ॥ १४ ॥
 प्रीतिं दक्षिणकोणे निजवीजेनार्चयेच्च शङ्खनिभाम् ।
 अङ्कुशहस्तां सुमुखीमुज्ज्वलवेशां सुगन्धाद्यैः ॥ १५ ॥
 आसीनं कुसुमायुधमग्रे देव्याः समर्चयेन्नन्वी ।
 बन्धूककुसुमवर्णं करधृतकोदण्डशरम् ॥ १६ ॥
 कामस्य कामवीजं वाग्भवं समुद्दिष्टं रतिवीजम् ।
 सम्मोहनाख्यमन्यं प्रीते वीजं तथा प्रोक्तम् ।
 शरपञ्चकदेवताः स्वमन्त्रैरनुपूज्या दलपञ्चकेषु तेषु ॥ १७ ॥
 शशिकाञ्चनसाम्यमेघनीलोत्पलमञ्जिष्ठनिभप्रभास्तरुण्यः ।
 द्राविण्याद्याः क्रमशः सर्वाभरणशोभिताः समदाः ।
 सव्यकरकलितवाणाः शेषकरैः कृतनमस्काराः ॥ १८ ॥

सुद्रया सन्निरुध्य अवगुण्डनसुद्रयावगुण्डा गुह्याख्यां सुद्रां प्रदर्शयेत् । ततो जीव-
 न्यासः । ततः सकलीकरणम् अशीशासुर-वायुकीर्णेषु पुरतो नैवं दिक्षु चास्त्रञ्च
 पूर्वोक्तपङ्क्तमन्त्रैः क्रमेणाभ्यर्च्य षोडशीपचारैः सम्पूज्य आवरणदेवताः सम्पूज-
 येत् ॥ ८—१३ ॥

तदेवाह वाम इति । देवीवामे प्रकृतवामभाग इत्यर्थः । तप्तहंसप्रभाम् अति-
 रमणीयवेशां पाशाङ्कुशकरां रतिं वाग्भववीजेनाभ्यर्चयेत् ॥ १४ ॥

दक्षिणायणे शङ्खनिभामतिसुन्दरवेशां सुमुखीम् अङ्कुशकरां प्रीतिं तृतीय-
 वीजेनाभ्यर्च्य देव्या अयेयकोणाय बन्धूककुसुमसङ्काशम् इषुचापधरं कामवीजे-
 नाभ्यर्चयेत् ॥ १५ । १६ ॥

एतेषां वीजमाह । कामस्य कामवीजं वाग्भवं सम्मोहनवीजम् अन्यं द्रावण-
 वाणादिपञ्चकान्यं स इति ॥ दलपञ्चकेषु शरान् पूर्वादिक्रमेण पूजयेत् ॥ १७ ॥

द्रां द्राविण्यै नमः । क्लीं लोभियै नमः । क्लीं वशीकरिण्यै नमः । वू प्रका-
 शिन्यै नमः । कपूर्कनकसास्यमेघिन्दुनीलमञ्जिष्ठाः तत्प्रभाः सव्यकरकलित-
 वाणाः शेषकरकृतनमस्काराः प्रमदाः क्रमेणाभ्यर्च्याः ॥ १८ ॥

ततो भगाख्यां भगजिह्विकाञ्च देवीं भगाख्यां भगमालिनीञ्च ।
 यजेद् भगाक्षीञ्च दलेषु षट्सु तथा भगाह्लादिनिकां क्रमेण ॥ १९ ॥
 शरदम्बुदधूम्नसाम्यमेघफलिनीरात्रिसुवर्णवर्णतुल्याः ।
 रुचिराभरणोज्ज्वलास्तरुण्यो मदिरानन्दितमानसा मनोज्ञाः ॥ २० ॥
 करैः खड्गशूलाहिवेतालदण्डान्
 सकुन्तान् निजैर्विभ्रतीं खेटकञ्च ।
 परैर्विस्मयं नुः कपालस्य खण्डम्
 तनुं दुन्दुभिं नादविन्दाख्यसुद्रे ॥ २१ ॥
 कथयामि भगादिदेवतानामिह वीजान्यपि वाग्भवं सदण्डम् ।
 वसुवामदृगिन्दुखण्डयुक्ते कुलपूर्वानलगास्वरं क्रमेण ॥ २२ ॥
 ब्रह्माणीं हंसयानां द्रुतकनकनिभामधिवक्त्रां त्रिनेत्राम्
 हस्ताजैर्ब्रह्मकूर्चं कमलमपि लसत्कुण्डमजाक्षमालाम् ।
 विभ्राणां चारुवेशामथ हरिहयदिक्पत्रमूले यजेत्ताम्
 गन्धाद्यैर्बन्धुराङ्गीं वहति वरजटाजूटभारं सदा या ॥ २३ ॥

ततो भगादिदेवताः पूजयेत् । ऐं श्रीं क्लीं भगायै नमः । ऐं श्रीं क्लीं भग-
 जिह्विकायै नमः । ऐं श्रीं क्लीं भगाह्लादिन्यै नमः । यथोपदिष्टः सायुधकरा
 भवनधराः पूर्वैर्नैर्नैतवायव्याग्नेयपश्चपतिवारुणेषु क्रमेणाभ्यर्च्याः ॥ १९ ॥

फलिनी प्रियङ्गुः राविर्हरिद्रा क्रमेण क्रमेण वे वे अस्त्रे दधती प्रथमायाः शल-
 खङ्गी द्वितीयाया अहिवेतालदण्डौ कुन्तखेटके तीमरविस्मयसुद्रे नरखण्डकपाल-
 तनुदुन्दुभिनादविन्दुसुद्रे ॥ २० । २१ ॥

एतासां वीजमाह । वाग्भव ऐकारमात्रं सदण्डं कुलपूर्वानलगाः कुलं दकारः
 तत्प्रतिलोभ्येन अनलगां तृतीयमक्षरं शकारः । अस्वरं हकारः शकारहकारौ
 रेफकारविन्दुयुक्ते तेन ऐं श्रीं क्लीं वीजत्रयात्मकेन मन्त्रेण भगादिदेवताः
 पूजयेत् ॥ २२ ॥

ततो देवीपूर्वादिदलेषु ब्रह्माख्याद्यष्टशक्तयः पूज्या इत्याह ब्रह्माणीमित्यादि
 ब्रह्मकूर्चम् । कुशमयब्राह्मणः हरिहयदिक्पत्रमूले पूर्वदले ॥ २३ ॥

माहेशीं तां कपालोज्ज्वलडमरुवराभीतिशूलोरुटङ्गान्
 विभ्राणां बाहुदण्डैर्निविडहिमनिभामग्निदिक्पत्रमूले ।
 नेत्रैरुद्भासमानां त्रिभिररुणजटाकोटिवद्धेन्दुखण्डाम्
 गन्धाद्यैः पूजयेत्तां वृषभमुडुनिभं या समारुह्य याति ॥ २४ ॥
 कौमारीं यौवनाढ्यां सुरुचिरवदनां कुङ्कुमाभां सुशोभाम्
 शक्तिं पाशाङ्कुशौ या वहति निजकरैर्दक्षिणे चामयच्च ।
 हालालोलां विशालामलनयनयुगामर्चयेद् गन्धपुष्पैः
 सर्वालङ्कारयुक्तां शिखिनि यमदिशां पत्रमूले निषण्णाम् ॥ २५ ॥
 रत्नोदिकपत्रमूले सजलजलधरश्यामलाङ्गीं सुकेशीम्
 वण्टां कम्बुं कपालं रथचरणमथो विभ्रतीं बाहुदण्डैः ।
 आसीनां वैजतेये मणिमयमुकुटोद्भासितां वैष्णवीं ताम्
 गन्धाद्यैरर्चयेत्तां मधुमदमुदितां नित्यमालोलदृष्टिम् ॥ २६ ॥
 वाराहीं खेटकास्युद्गटहलमुषलान् विभ्रतीं पोटिवक्त्राम्
 पाश्चात्ये पत्रमूले मणिमयविलसत्कुण्डलोद्घुष्टगण्डाम् ।
 या शश्वद्विश्वपूज्या गिरिशिखरखरा (धरा) भीमकोले निषण्णा
 गन्धाद्यैरर्चयेत्तां सुरुचिरवदनां धूमधूमाङ्गकान्तिम् ॥ २७ ॥
 इन्द्राणीं चन्द्रविम्बप्रतिमनिजमुखीमिन्द्रनीलाभवणाम्
 कर्णान्ताक्रान्तनेत्रां मणिमयमुकुटां वायुदिक्पत्रमूले ।

अग्रदले माहेशीं पूजयेत् । कीदृशी कपालोत्तमडमरुवराभीमशूलोरुटङ्गान्
 कपालं नरशिरःखर्परम् उत्तमम् उद्भटं सडमरुवरं डमरुग्रहम् आभीमं भया-
 नकं शूलम् उरु महत् टङ्गः पाषाणदारणः । एतान् विभ्राणां धारयन्तीम् ॥ २४ ॥

वाय्वे कौमारीं शिखिनि सयूरे निषण्णाम् ॥ २५ ॥

नेत्रैर्दृष्टे वैष्णवीम् ॥ २६ ॥

पश्चिमे वाराहीं कीदृशीं गिरिशिखर इव शिखरः स चासी खरः प्रखरः
 आभीमी भवानकम्बुः कीलः शक्ररत्ननिषण्णां धूमोति अतिशयधूमवर्णाम् ॥ २७ ॥

चापं कम्बुञ्च वज्रं शरमपि दधतीं हस्तपद्मैश्चतुर्भिः
 स्वर्मातङ्गे निषण्णां सुरवरविनुतामर्चयेन्नित्यमत्ताम् ॥ २८ ॥
 चामुण्डां चण्डहासोद्भटविकटरदां भीमवक्त्रां त्रिनेत्राम्
 खड्गं शूलं कपालं निजकरकमलेर्विभ्रतीं खेटकञ्च ।
 निमांसां रक्तनेत्रां त्रिभुवनभयदां सौम्यदिक्पत्रमूले
 कालीं कङ्कालभूषां पितृवननिलयामर्चयेदूर्ध्वं केशाम् ॥ २९ ॥
 पश्चादाश्चर्यरूपां सुरुचिरवदनां शुद्धजाम्बूनदाभाम्
 हस्ताङ्गैरखसूत्राभयकमललसम्भातुलुङ्गीफलानि ।
 विभ्राणामर्चयेत्तां त्रिभुवनजनताभ्यर्चितां लक्षणाढ्याम्
 लक्ष्मीमुत्तुङ्गपीनस्तनभरनमितामौशदिक्पत्रमूले ॥ ३० ॥
 वीजान्यमूषामथ वचस्यनन्तो दीर्घं नभोऽन्तं नयनान्तमिन्द्रः ।
 प्रांशुर्दृगन्तान्तपरं कुलान्तमनन्तरुद्रेण ततः समेतम् ॥ ३१ ॥
 तिथीशः सानन्तो भृगुरथ हरोऽनन्तसहितो
 वक्रान्तो भौतीशस्तदनु च वक्रोऽनन्तसहितः ।

वायौ इन्द्राणीं स्वर्मातङ्गे ऐरावते च युक्ताम् ॥ २८ ॥

कौबिरे चामुण्डां कीदृशीं चण्डहासीदभटविकटरदां चण्डहासेन उद्भटां
 उद्या विकटाभयङ्करा रदा दत्ता यस्याः तां पितृवनं प्रशान्तम् ॥ २९ ॥

इशाने लक्ष्मीं पूजयेत् । जाम्बूनदाभीं सुवर्णवर्णाभामित्यर्थः ॥ ३० ॥

आसां वीजान्याह । अनन्तः आकारः । नभोः हकारः । अन्तः लकारः । सदीर्घम्
 आकारेण युक्तं तेन हां चां इति अन्ताणीवीजवयम् । नयनान्तमीकारः इन्द्रो
 लकारः प्रांशुः आकारः तदयुक्तं तेन ईं लां माहेशीमनुः । टङ्क् उकारः तत्परम्
 जकारः तत्परं सकारः । कुलं सकारः तदन्तो हकारः अनन्तेन आकारेण रुद्रेण
 रेफेण च समेतः तेन जं ज्ञां कौमारीवीजमुच्यते ॥ ३१ ॥

तिथीशः ऋकारः सानन्तः साकारः । भृगुः उकारः तेन ऋँसां वैष्णवीमन्तः । हरो
 हकारः वक्रः शकारः तदन्तः षः । तेषां हां चां वाराहीमन्तः । भौतीशः ऐकारः वक्रः
 शकारः अनन्तः आकारः तत्परितः तेन आसां वीजानीमन्तः । की विन्दुः तत्पूर्व

कपूर्वं सूक्ष्मान्तान्वितमथ वनं चानु वदनम्
 शचीनाथोपेतं गगनमपि कान्तान्वितमथ ॥ ३२ ॥
 अथासिताङ्गं रुरुचण्डसंज्ञी क्रोधीशमुन्मत्तकपालिनी च ।
 पलाशमध्येऽपि भीषणाख्यं संहारसंज्ञं यजेत् क्रमेण ॥ ३३ ॥
 दधतोऽञ्जनमेघपुञ्जवर्णानुरुवेतालकपालशूलदण्डान् ।
 लघुदुन्दुभिसंयुतांस्त्रिनेत्रान् करदण्डैः करिहस्तदण्डचण्डैः ॥ ३४ ॥
 गजकृत्तिनिवर्त्तितोत्तरीयान् भुकुटीसङ्घटितैर्ललाटपट्टैः ।
 कुटिलालिकुलाभकुन्तलाग्रान् सुदितान्तःकरणान् सुयौवनाढ्यान्
 ॥ ३५ ॥

हरातृतीयं भगभूतसंयुतं कुलान्तमप्यित्तविलोचनान्तयुक् ।
 निशाकराङ्गोद्धतमस्तकञ्च मयेह तेषामपि बीजमौरितम् ॥ ३६ ॥
 यो हेतुको यस्त्रिपुरान्तकाख्यो यो वज्रिवेतालहुताशजिह्वी ।
 कालः करालश्च तथैकपादो भीमाकृतिर्यः खलु भीमसंज्ञः ॥ ३७ ॥
 ततो नीलजीभूतसङ्काशवर्णान्
 दलाग्रेषु गन्धादिभिस्तान् क्रमेण ।

औकारः जलं वकारः सूक्ष्मा इकारः स एवास्त्री यस्य आकारस्य तेन औं वां बीजं
 चामुण्डामन्त्रः । वदनं विसर्जनीयम् । अः अनुवदनम् आकारः शचीनाथोपेतं गगनम्
 इकारः कान्तान्वितम् अनुसारेण युतम् अः क्रीं महालक्ष्मीमन्त्रः ॥ ३२ ॥

पवमथ्ये अष्टौ भैरवाः सम्पूज्या इत्याह अथेति । असिताङ्गी रुरुचण्डः क्रोधीश
 उन्मत्तकपालिभीषणसंहाराः वेतालदण्डकपालशूललघुदधरुदुन्दुभिहस्तान् चतु-
 र्भुजान् ॥ ३३-३५ ॥

बीजमाह । हरात् तृतीयं ऐं भग एकारं तत् भूतावरं पञ्चावरम् अनुस्वारं तेन
 संयुतं तेन ऐं कुली सकारसदस्त्री हकारः अप्यित्तः औं अग्निः रेफः । विलोचनम्
 ईकारः तदन्त जकारः निशाकराङ्गो विन्दु सदङ्कितमस्तकं तेन ऐं क्रीं एतेन बीज-
 वयेनासिताङ्गान् भैरवान् पूजयेत् । ऐं क्रीं असिताङ्गाय भैरवाय नम इत्यादि ॥ ३६ ॥

ततोऽन्तकादीन् पूजयेदित्याह इति । ऐं हेतुकाय नम इत्यादिप्रयोगः । हेतु-

त्रिशूलं कपालं स्फुरन्नागपाशम्
 तनुं दुन्दुभिं विभ्रती बाहुदण्डैः ॥ ३८ ॥
 दंष्ट्राभौमविशालवक्त्रकुहरान् नेत्रैस्त्रिभिः प्रस्फुर-
 वक्त्रैश्च भ्रुकुटीकरालवदनान् कादम्बरीलालसान् ।
 ऊर्ध्वीभूतशिरोरुहान् नववयोर्युक्तांश्च भीमाकृतीन्
 भीतीशेन निशाकराङ्गसहितेनाभ्यर्चयेत् साधकः ॥ ३९ ॥
 प्रियङ्गुश्यामाङ्गं परिकलितपाणिं मणिमयो-
 क्तसच्चूडापीडं द्विरदनवराधिष्ठिततनुम् ।
 सहस्रं विभ्राणं नयनकमलानां हरिहयम्
 यजेत् पूर्वस्यां दिशि कुसुमगन्धादिभिरथ ॥ ४० ॥
 अथ विकसितकिंशुकाभमग्निं छगलपतं शितशक्तिद्युक्तहस्तम् ।
 मणिमयमुकुटं यजेत् सुगन्धैः कुसुमवरैर्धृतैरक्षकुण्डलञ्च ॥ ४१ ॥
 अर्चयेत्तदनु दक्षिणभागे नीलनीरदनभिं पिबनाथम् ।
 दण्डहस्तमरुणायतनेत्रं सैरिभाङ्गगतमुज्ज्वलवेशम् ॥ ४२ ॥
 नरारूढां रत्नोदिशि विकटदंष्ट्रं सुनियतम्
 कृपाणं विभ्राणं सजलजलदश्यामलतनुम् ।
 यजेद्वालालोलं पलचपलमारक्तनयनम्
 विचित्रालङ्कारं तदनु विधिवद्वाक्षसपतिम् ॥ ४३ ॥
 शरदभ्रशशाङ्कनिभं वरुणं मकरस्थितमुज्ज्वलवेशधरम् ।
 मणिकुण्डलमण्डितगण्डतलम् वरपाशकरञ्च यजेत् स्वदिशि ॥ ४४ ॥
 वरसंवरसंश्रुणिशक्तिकरं शुचिकेतनधूमनिभाङ्गरुचिम् ।

कादिविपुरान्तः वज्रिवेतालः हुताशजिह्वः कालः एकपादः भीमः इत्यष्टौ एतान्
 चतुर्भुजान् कादम्बरीलालसान् मदिरालालसान् तेषां मन्त्रमाहं भीतीशेनेति ।
 भीतीश एकारः निशाकराङ्गसहितेन सार्वचन्द्रेण तेन ऐं ॥ ३७-३९ ॥

तवाह्ये इन्द्रादयः पूज्या इत्याह प्रियङ्गुश्यामिति । द्विरदनवराधिष्ठिततनुं

निजदिग्यनिलं विधिनाथ यजेत् कुसुमप्रमुखेमणिहारधरम् ४५

अयोर्णायौ देवं कनकसमवर्णं धनपतिम्

समासीनं यज्ञैः परिवृतमशेषैश्च निधिभिः ।

गदाहस्तं पिङ्गाक्षकमलयुगं तं सुकुसुमै-

र्यजेद् गन्धैर्धूपैः स्वदिशि लसदाकल्पमपि च ॥ ४६ ॥

ऐशान्यां शशिखण्डमण्डितजटाजूटं त्रिनेत्रं हरम्

सिन्दूरारुणविग्रहं दिशि यजेच्छूलं कपालं सदा ।

बिभ्राणं सुभुजैश्चतुर्भिरपरां योगाख्यमुद्रां तथा

भस्मोद्भूतविग्रहं वृषगतिं गन्धादिभिः साधकः ॥ ४७ ॥

मस्तकादिजलराशिं सकं मस्तकादनलगां वकान्तयुक् ।

स्वल्पपूर्वमुखपूर्वसंयुतं लोकपालमनुरेप कौर्त्तितः ॥ ४८ ॥

वटुकगणपदुर्गाक्षेत्रपालान् स्ववोजे-

रपि तदनु नमोऽन्तैः साधकेन्द्रः क्रमेण ।

मलयजकुसुमाद्यैरर्चयेद् भक्तियुक्तो

हुतवहपिशिताशाधीशवायुशेदिक्षु ॥ ४९ ॥

द्विरदनवरोहस्त्रिवरः तमधिष्ठिता तनुर्येन तं पिहनाथं यमं संवरणं स्वयं शुचिकेत-
नीधूमः तद्वाग्नाङ्गरुचयो यस्य तम् ऊर्णायु मेषः तस्मिन् सनासीनं पिङ्गक्ष तत्
अक्षकमलयुग्मश्च ॥ ४०—४७ ॥

लोकपालानां मन्त्रमाह मस्तकादीति । मस्तकं विन्दुः अं तत्प्रातिलीयेन
चतुर्थमक्षरम् ऐकारं सकं सविन्दुकं मस्तकं विन्दुः तस्मादनलगं ततोयमक्षरं ककारः
वकः शकारः तदन्तः षकारः तदुक्तः ककारः सूच्चा इकारः तत्पूर्वमाकारं सुखं
विसर्जनीयं तत्पूर्वं विन्दुः संयुतं सविन्दु कमित्यर्थः । तेन लक्षां समुदायेन ऐं चां
इति मन्त्रेण इन्द्रादिलोकपालाः पूज्याः ॥ ४८ ॥

ततो वटुकगणपतिदुर्गाक्षेत्रपालान् स्वस्ववोजैः अग्निनैवर्त्तवायुशानदिक्षु
पूजयेत् । वं वटुगणेशो नमः गं गणपतये नमः दुं दुर्गायै नमः इति सम्पूजयेत् ।
सत ऐन्द्रवारुणयाम्यसौम्यदिक्षु अष्टवसुभ्यो नमः । एकादशरुद्रेभ्यो नमः

वसुभ्यो रुद्रेभ्यो दिनपरिवृद्धेभ्योऽपि च वलिम्

सभूतेभ्यो दद्याद् यजनविधिरित्यं निगदितः ।

अमुं कुर्वन्नुर्वीतलमधि बुधो नित्यमपि यः

स सम्पूर्णान् कामान् गिरिश इव सम्प्राप्य रमते ॥ ५० ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चये सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे अष्टमः पटलः ।

नवमः पटलः ।

अथाग्निकाव्यं कथयामि पूजागृहस्य कुर्याद्दिशि वासवस्य ।

ईशस्य यद्वा दिशि वित्तपस्य विभावसोर्मण्डपमश्विकोणम् ॥ १ ॥

नवहस्तमात्रमथ शैलदोर्मितं यदि वा हृषीककरसन्धितं मतम् ।

रुचिरैश्चतुर्भिरपरम्भ्रमुन्नतं कुशतोरणैः सितवितानशोभितम् ॥ २ ॥

द्वादशादित्येभ्यो नमः इति क्रमेणाभ्यर्च्य ततः परमानन्दान्तसन्दीहस्यन्दनादखण्ड-
संवित्रस्वरूपिणीं भजमानपारिजातलतिकां परमेश्वरीं गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यालैरुप-
चारैरभ्यर्च्य सकलसुवनोत्पत्तिविभूतिपरिभूतिमूलभूतां संहारमुद्रया मण्डलकुश-
सेनाघ्राय हृदयारविन्दमरविन्दं नीत्वा तन्मयमात्मानं परिभाष्य तदनुगृहीतप्रसादः
स्वयमष्टतानन्दमयो भूत्वा वीजसुक्तो यथासुखं विहरेदिति शुभः ॥ ४९ ५० ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां पदार्थादर्शेऽष्टमः पटलः ।

एवमिहलीकसुखसाधनभूतपरदेवतासमवधानकथनानन्तरं हीमविधानं वक्तु-
मुपक्रमते अथाग्निकाव्यमिति । नियमश्चाह पूजागृहस्येत्यादि । अयमर्थः वक्ष्य-
माणदीक्षामण्डपमध्यस्थवेदिकायाः पूर्वस्यान्दिशि ईशकोणे चासनमपि अग्नौ ईशे
अचिरकोणं चतुरस्रात्मकं मण्डलं कुर्यात् ॥ १ ॥

अथ दीक्षामण्डपलक्षणमाह नवहस्तमात्रमित्यादि । इन्द्रवारुणयाम्यसौम्यश्च नव-
हस्तपरिमितदंढावरणम् । चतुर्द्वारि तीरणोपशोभितं मण्डपं कुर्यादिति । ततः
शैलदोर्मितमिति शैलाश्च सप्त सनाय्याताः सत्यहस्तपरिमितं हृषीकाणि इन्द्रियाणि
ज्ञानि पञ्चहस्तपरिमितमित्यर्थः ॥ २ ॥

चतुर्वारयुक्तं ततस्तस्य मध्ये त्रिधा तद्विभागेन भागैकवेदीम् ।
अरन्निप्रमाणोन्नतां दर्पणान्तर्निभां तां मनोहारिणीं चापि कुर्यात्

॥ ३ ॥

वेदासं योनिमर्द्धोडुपनिभमनलासं च वृत्तं षडसम्
पद्माकारं गजासं हरिहयहरिदारभ्य तस्या विदध्यात् ।
मध्ये वृत्तञ्च गौरीपतिसुरपदिशोः पण्डिता केचिदाहु-
र्वायव्ये पञ्चकोणं दिशि मदनरिपोः सप्तकोणञ्च कुण्डम् ॥ ४ ॥
प्राक् सूत्रं प्रथमं निधाय विदधीताङ्गेन तस्याङ्कितम्
मध्ये मत्स्ययुगं दिशोरमलघ्नीः कौनाशवित्तेशयोः ।
ताभ्यां सूत्रमणिं प्रसार्य चतुरः कोणांस्ततो लाञ्छयेत्
क्षेत्रं स्याच्चतुरस्रमत्र रचयेदन्यानि कुण्डान्यपि ॥ ५ ॥
क्षेत्रे क्षिप्त्वा वहिरिह पुरोभूतभागेऽंशमेकम्
क्रोणाङ्गार्द्धं सुनिश्चितमति भ्रामयेत् सम्प्रगृह्य ।

वेदिकानिर्माणप्रकारमाह ततस्तस्य मध्य इत्यादिना तन्मण्डपविभागेन
भागेन वेदिकां कुर्यात् यथा प्राक् प्रत्ययसूत्रचतुष्टयेनासकान्या दक्षिणीत्तरा पञ्च
तथैव चानयेत् एवं कृते तन्मण्डपं नवपटालकं जायते तेषु मध्यपदे वेदिकामरनि-
माचीन्नतां दर्पणान्तर्निभां दर्पणमध्यवर्तिमलीकुर्यात् ॥ ३ ॥

अवशिष्टेषु पूर्वावष्टदिकपत्रेषु क्रमेण वेदासमित्यादि वक्ष्यमाणेन कुर्यात् ।
वेदासं चतुरस्रं योनिम् अश्वत्थपत्राकारम् अर्द्धोडुपनिभम् अर्द्धचन्द्राकारम् अनलासं
विकोणं वृत्तं षडसं पद्माकारं गजासम् अष्टासं हरिहयहरिदारभ्य प्राचीं दिशमार-
भ्येत्यर्थः । शारदातिलके तु आचार्यकुण्डं मध्ये स्याद्गौरीपतिसमन्देयोरित्या-
चार्यवृत्तं वर्तुलम् । अन्ये त्वेवसाहुः इन्द्रेशानयोर्मध्यावृत्तं वायव्ये पञ्चकोणम् ईश-
कोणे मण्डलकोणं कुर्यात् ॥ ४ ॥

कुण्डप्रसारमाह प्राक्सूत्रमित्यादिना । प्रथमं प्राक् प्राच्यगसूत्रमास्मात्प्रत्यय-
ङ्कितं भूत्वा तन्मानेन दिशोर्दक्षिणीत्तरदिक्षु सूत्रचतुष्टयम् आस्फालयेत् । एवं कृते
चतुर्हस्तप्रादीपेन समं चतुरस्रं मण्डलं जायते । एतत् कुण्डं पूर्वदिग्गतं भवति
एतदेव चतुरस्रम् ॥ ५ ॥

यावत् कोणं परमपि तथा सूत्रयुग्मस्य पातम्
मध्यात् कुर्याद् भवति तदिदं मन्त्रयावासकुण्डम् ॥ ६ ॥

परित्यज्य भागद्वयं पङ्क्तिभागे
कृतेऽत्रोपरिष्ठादधस्ताच्च विद्वान् ।

परिभ्रामयेत्तेन मानेन सम्यग्
भवेदङ्गचन्द्राद्वयं कुण्डमेतत् ॥ ७ ॥

शर्वरीसार्द्धभागीकृतक्षेत्रतः पार्श्वयोरन्यस्य भागद्वयं पण्डितः ।
तेन मानेन सूत्रद्वयं विन्यसेत् कुण्डमेतद्भवेद्दुर्नत्वासम् ॥ ८ ॥
दिग्गजादधिकपङ्क्तिभागतः क्षेत्रतो निश्चितधीर्वहिन्यसेत् ।
भागमेककमनेन सर्वतो भ्रामयेद् भवति वृत्तसुत्तमम् ॥ ९ ॥
भूपांशेऽंशद्वयमिह वहिः पार्श्वयोरन्यस्य मध्यात्
क्षेत्रव्यासे सुविमलमतिस्तेन मानेन कृत्वा ।

चतुरस्रञ्च कृतान्यानि कुण्डान्युदरेदित्याहुः क्षेत्रे क्षिप्तेति । कृतचतुरस्रे
आग्नेयमास्तनेनैव तैश्च सूत्रद्वयम् आस्फाल्य पुनश्चतुरस्रं पञ्चावितय एकम् अंशं
वहिः क्षिप्त्वा कोणाङ्गार्द्धप्रमाणेन सम्पूज्य भ्रामयेत् कोणशब्देन कोणसूत्रं गृह्यते ।
तस्याङ्गं कोणसूत्रद्वयमध्यसम्पातस्थानं तदङ्गं पश्चिमकोष्ठयुगले द्वितीयकोणसूत्रस्थानं
तत्प्रमाणतः तत्स्थानात् कोणसंलग्नं भ्रामयेत् एतदधीनिकुण्डम् अग्निदिग्गतम् ॥ ६ ॥

अर्द्धचन्द्रकुण्डमाह परित्यज्येति । चतुरस्रं कृतं भूभागं दशधा विभज्य अध ऊर्ध्वं
भागद्वयम् ऊर्ध्वं एकम् अध एकं परित्यज्य अग्ने ज्यासूत्रं स्त्री स्त्री सप्रमाणं पातयित्वा
तेन सूत्रे व्यासप्रमाणेन भ्रामयेत् । सूत्रखण्डान्यन्यानि परिमार्जयेत् । एतदङ्ग-
चन्द्राद्वयं कुण्डं दक्षिणदिग्गतम् ॥ ७ ॥

असंकुण्डमाह शर्वरीति । सार्द्धभागीकृत इति प्रकृतं चतुरस्रं क्षेत्रम् अष्टधा
विभज्य पार्श्वयोः तिर्यक् प्राचीसूत्रपार्श्वयोः प्रत्येकं भागद्वयं वर्धयेत् । सूत्रसकलानि
परिमार्जयेत् । ऐन्द्रकोणकुण्डं निवृत्तिदिग्गतम् ॥ ८ ॥

वृत्तकुण्डमाह दिगिति । क्षेत्रतोऽष्टाधिकदशभागे कृते एवं भागं चतुःपार्श्वं
वहिन्यस्य वृत्ताकारेण भ्रामयेत् । वृत्तखण्डान्यन्यानि परिवर्जयेत् । एतद्वृत्तकुण्डं
पश्चिमदिग्गतम् ॥ ९ ॥

पार्श्वद्वन्द्वे भूयुगयुगं सूत्रषट्कोणपातम्
कुर्यात् कुण्डं भवति तदिदं तर्ककोणं मनीषम् ॥ १० ॥

दशांशेऽत्र विन्यस्य बाह्येऽंशमेकम्

परिभ्राज्य तेनैव वृत्तं दलानाम् ।

वहिर्मध्यमे कर्णिकात्रापि कुर्याद्

भवेदष्टपलं बुधः पञ्चकुण्डम् ॥ ११ ॥

क्षेत्रे क्षिप्रात्र बाह्ये दिशि दिशि मिहिरद्वन्द्वकांशेऽंशमेकम्
कृत्वानिनाब्धिकोणं पुनरपि मतिमान् कोणतोऽङ्गं गृहीत्वा ।
तत्कोणाभ्यां विदध्यादिह खलु परितस्तेन मानेन चिह्ना-
नष्टासं ख्यात् समन्तादपिच वित्तुयादष्टसूत्रप्रयोगम् ॥ १२ ॥
हयांशेऽत्र भागं वह्निर्यस्य वृत्तं परिभ्राज्य भूयो युगांशोक्ततांशैः ।
त्रिभिः पट्टदोर्ध्वं भवेत् पञ्चसूत्रप्रयोगादिहानेन पञ्चासकुण्डम्
॥ १३ ॥

पञ्चकुण्डमाह भूपतिः । क्षेत्रं दशांशं भूपांशीकृत्य षोडशधा कृत्वा मध्यसूत्रात् ।
पार्श्वमेकमेकं विन्यस्य पार्श्वद्वन्द्वे मध्यवृत्तं ततः षट्पलं पातयेत् । तेन षट्-
कोणात्मकं कुण्डं भवेत् तद्वायव्यदिगतम् ॥ १० ॥

पञ्चकुण्डमाह दशांशेति । चतुरस्रं क्षेत्रं दशांशीकृत्य वडैयिला वस्तुलाकारेण
सामयिला पुनरपि तेन मानेन सामयिला कुण्डात्मकमध्यवृत्तेन कर्णिकावितवृत्ते-
नेशराणि तृतीये त्राष्टदलानि पञ्चकुण्डं कौत्तरदिगतम् ॥ ११ ॥

अष्टास्रमाह क्षेत्र इति । चतुरस्रं क्षेत्रं मिहिरद्वन्द्वकांशं चतुर्विंशं विधाय
दिशि दिशि एकमेकम् अलं चिह्ना वडैयिला अम्बिकोणं कृत्वा ततः कोणतो-
ऽङ्गं गृहीत्वा अन्तश्चतुरस्रकोणाङ्गं गृहीत्वा कोणाभ्यां बाह्यचतुरस्रकोणाभ्यां
दिशि दिशि चिह्नानि कृत्वा अष्टपलं पातनाष्टास्रं कुण्डं ईशदिगतम् ॥ १२ ॥

पञ्चासकुण्डमन्वाचार्यमतमाह हयांशे इति चतुरस्रं सप्तभागं विधाय एकम्
अंशं वह्निर्यस्य वृत्तं पुनरपि युगांशीकृत्य चतुर्धा विभज्य त्रिभिरंशैरायास-
दैर्ध्र्यं कृत्वा तच्च सूत्रप्रयोगं पञ्चकोणात्मकं कुण्डं वायुकोणगतम् ॥ १३ ॥

क्षेत्रव्यासे दशांशैर्वह्निरिह विनिधायैकमंशं सुवृत्तम्
मानेनानेन कृत्वा पुनरपिच चतुःषष्टिभागीकृतेऽत्र ।
पट्टायामप्रमाणं दृढमतिरमुना सत्त्विकैस्त्रिंशदंशैः
कुर्यात् सप्तासकुण्डं भवति हि तदिदं सप्तसूत्रप्रयोगात् ॥ १४ ॥
यावन्मानं कुण्डविस्तारकस्य तावत् खातस्यापि मानं प्रदिष्टम् ।
कुण्डाकारं पण्डितो यादृशं तत् तादृशं पं मेखलाया निदध्यात्
॥ १५ ॥

तिस्रः कुण्डे मेखलामेखले द्वे यद्वा चैकां मेखलां वापि कुर्यात् ।
कुर्याद्दूर्ध्वं मेखलाया गजौष्ठाकारं योनिं चापि होतुर्दिशीह ॥ १६ ॥
सुष्टिमात्रे तु ता मेखला द्वाङ्गुलैका-
ङ्गुलार्द्धाङ्गुलोत्सेधताराः क्रमात् स्युः ।
रत्निमात्रे तु तास्त्राङ्गुलद्वाङ्गुलैका-
ङ्गुलोत्सेधतारा भवेयुः पुनस्ताः ॥ १७ ॥

युगाप्युत्तनेवाङ्गुलोत्सेधताराः स्युरेताः क्रमाद्वस्त्रमात्रेऽत्र कुण्डे ।
करद्वन्द्वमात्रे रसाभोधिवङ्गाङ्गुलोत्सेधतारा भवेयुः पुनस्ताः ॥ १८ ॥
वेदकरेऽस्मिन् सिन्धुरतर्काव्याङ्गुलतारोत्सेधयुताः स्युः ।
षट्करमात्रेऽस्मिन् दशवस्त्रुङ्गुलतारोत्सेधसमेताः ॥ १९ ॥
भास्करपंक्तिगजाङ्गुलतारोत्सेधयुताः स्युरिमा वसुहस्ते ।
नाभिमिहाम्बुजवच्च विदध्यादष्टदलं सह कर्णिकयान्तः ॥ २० ॥

सप्तासकुण्डमाह क्षेत्रव्यास इति । अत्र व्यासप्रकृतं चतुरस्रं दशधा विभज्य
एकांशेन वह्निर्यस्य पुनस्तेनैव मानेन परितो वृत्तं सामयेत् । पुनरपि चतुरस्रं
चतुःषष्टिधा विभज्य तेष्वेकत्रिंशदंशं परिलज्य अवशिष्टेन त्रयस्त्रिंशदंशेन वृत्तरेखां
सप्तधा प्रणीय सप्तचिह्नानि कृत्वा सप्तसूत्राण्यास्कालयेत् । एवं सप्तकोणम् असङ्ग-
चित्ताय कुर्यादिति ॥ १४ ॥

खातमानमाह यावदिति । युगं चत्वारि अर्पितं द्वाङ्गुलं नैव द्वाङ्गुलं सिन्धु-
वाचौ तर्काः षट् अक्षयशतारः । नाभिप्रसरमाह नाभिमिहिति । अतः कुण्डमध्य-

मुष्टिमात्रे रसाभोधिनेत्राङ्गुलायामतारोन्नतिर्योनिरुक्ता बुधैः ।
 नेत्रवेदाङ्गुलीस्ते धतारान्विता नाभिरप्यत्र योन्यग्रमेकाङ्गुलम् २१
 योन्यामेतद्गदितं रत्निमात्रस्य कुण्डस्य ।
 यन्मयोक्तं तदेव खलु हस्तमात्रस्य ॥ २२ ॥
 एकैकेनाङ्गुलीनामलनिशितमतिर्वर्द्धयेदन्यकुण्डे-
 ध्वेनां योनिञ्च नाभिं खलु यवयुगलेनेह योन्यास्तथायम् ।
 कुर्यान्नाभिञ्च वृन्ताकृतिमपि यदि वा कुण्डरूपस्वरूपम्
 योन्याकारेऽत्र योनिं सरसिजसदृशे नो विदध्याच्च नाभिम् ॥ २३ ॥
 कुण्डस्यैके हस्तमात्रस्य योनिं प्राहुर्भूतान्यङ्गुलायामताराम् ।
 व्यासस्यैकांशकोत्सेधयुक्तां कुर्याद् बोधिज्जाजपत्रानुरूपाम् ॥ २४ ॥
 नेत्रभूताङ्गुलीस्ते धतारान्वितां नाभिमंशद्वये तद्वलानि ।
 व्यासवक्त्रांशतोऽंशेन तत्कर्णिकां मध्यभागे विदध्यादुधः कुण्डतः २५
 कुण्डस्यैककरस्य चारु परितो नेमिर्भवेदङ्गुले-
 नैकेनैव ततो विलोचनकरादारभ्य संवर्द्धयेत् ।
 कुण्डे दिक्करकुण्डकावधि बुधः प्रत्येकमर्द्धाङ्गुलम्
 तद्वाह्ये खलु मेखलावितयकं कुर्यादुयथोक्तक्रमात् ॥ २६ ॥

योनिप्रकारमाह मुष्टीति । दैर्घ्यरश्मिविस्तारः नेत्रः षट्चतुर्दशङ्गुलायामः यथा-
 संख्यम् । नाभिमानमाह नेत्रेति । योन्यग्रमाह योन्यग्रमिति योनिर्कुण्डे । योनिं
 पञ्चकुण्डे । नाभिश्चाविहिते इत्याह इत्येकाङ्गुल इत्यादि विदध्याच्च नाभिमित्यन्तेन
 च । कुण्डस्येति एके आगमविदः हस्तपरिमितकुण्डस्य योनिमानम् अन्यथा वर्ण-
 यन्ति भूत-अग्नि-अङ्गुलायामताराम् । व्यासः आयामः तस्मिन् आयामे तां षट्-
 संख्यां षडङ्गुलां बोधिज्जाजपत्रानुरूपाम् अश्वत्थपत्राकाराम् एतदुक्तं भवति । एक-
 हस्तमात्रषडङ्गुलविस्तृतां द्वाङ्गुलीन्त्रतामश्वत्थपत्रवत् ॥ २५—२४ ॥

नेत्रेति । द्वाङ्गुलपञ्चाङ्गुलैस्तृप्तिधतारान्वितां कुर्यात् । भागद्वयेऽष्टदलानि च
 व्यासस्य विस्तारस्य वक्त्रांशभागेन तृतीयभागेन मध्यकुण्डे कर्णिकां कुर्यात् । एक-
 हस्तकुण्डस्य परितः सर्वत्र एकेन अंशेन अनेन नेमिः एवं विलोचनात् विकरादारभ्य

शतार्द्धहोमे खलु मुष्टिमात्रमरत्निमात्रं शतहोमकुण्डम् ।
 हस्तं सहस्रे त्वयुते द्विहस्तं लघे चतुर्हस्तमिदं प्रदिष्टम् ॥ २७ ॥
 दशलक्षे रसहस्तं वसुहस्तं कोटिहोमे स्यात् ।
 कोट्यर्धे चाष्टकरं होमेष्वगमविदो ब्रुवते ॥ २८ ॥
 केचिद्वस्तं लघुहोमे द्विहस्तं लघुदन्वे वङ्गिलक्षे त्रिहस्तम् ।
 होमे कुण्डं वेदलक्षेऽग्निहस्तं प्राहुर्दीर्घां पञ्चकं पञ्चलक्षे ॥ २९ ॥
 वसुलक्षे वसुहस्तं सप्तकरं सप्तलक्षे स्यात् ।
 वसुहस्तं वसुलक्षे नवलक्षे नवहस्तम् ॥ ३० ॥
 दशहस्तं दशलक्षे दशकरमेवेह कोटिहोमेऽपि ।
 दशहस्तान्नहि कुण्डं परमस्ति महीतलेऽमुष्मिन् ॥ ३१ ॥
 सर्वसिद्धिकरमम्बु धिकोणं पुनर्दं मनसिजालयमथोक्तम् ।
 अर्धचन्द्रसदृशं शुभदं स्यादग्निकोणमरिमर्दनहेतुः ॥ ३२ ॥
 शान्तिकर्मणि भवेत् सुवर्तुलं छेदमारणकरं षडस्रकम् ।
 पञ्चकुण्डमिह व्युष्टिकारकं रोगशान्तिकरमष्टकोणकम् ॥ ३३ ॥
 चतुरस्रं विप्राणां राज्ञामिह वर्तुलं कुण्डम् ।
 वणिजामर्धशशाङ्काकारं चासं तु शूद्राणाम् ॥ ३४ ॥
 चतुरस्रं सर्वेषां प्रशस्तमिति केचिदाहुराचार्याः ।
 वाञ्छितफलदं यच्च कुण्डं हयमपि भुक्तिमुक्तिकरम् ॥ ३५ ॥
 षट्कोणमर्धचन्द्राकारञ्चापि प्रजाकरकुण्डम् ।

वर्द्धयेत् । एवं दिक्करकुण्डावधि दशहस्तकुण्डपर्यन्तं प्रत्येकम् अर्द्धाङ्गुलं न वर्द्धयेत् ।
 तद्वाह्ये खलु मेखलावितयं कुर्यात् ॥ २५ ॥ २६ ॥

होमसंख्यानुरूपकुण्डमाह शतार्द्धेति । द्विहस्तमयुते द्विहस्तं हस्तकुण्डकोणसूत्र-
 परिमितं तथाच सूत्रप्रमाणेन द्विहस्तकुण्डसुद्धरेत् । एकहस्तस्य कुण्डस्य कर्णसूत्र-
 प्रमाणतः । द्विहस्तसुद्धरेत् कुण्डमेवं तन्मविदो विदुः ॥ २७—३१ ॥

मुक्तिकरं पञ्चासं हयकोणश्चेह राज्यदा योनिः ॥ ३६ ॥
इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चये नवमः पटलः ।

दशमः पटलः ।

नित्ये नैमित्तिके च प्रविमलमतयः प्राहुरेकेऽधिकोणम्
कुण्डं हस्तप्रमाणं स्मरहसदृशं चाथ वृत्तं प्रशस्तम् ।
षट्कोणं चार्द्धदोषाकरसदृशमथ स्थण्डिलं रत्निमात्रा-
यामं चाङ्गुष्ठपूर्वोन्वतमपि सुप्रमं निर्मितं बालुकाभिः ॥ १ ॥

चतुष्कोणमध्याङ्गुलोल्लेधमेके

बुधा हस्तविस्तारयुक्तं तदाहुः ।

ततः शोधनं चालनं न्यापि कुर्या-

त्तथा ध्रावनं चापि कुण्डस्य विद्वान् ॥ २ ॥

तिस्रस्तत्र लिखेदुदगतशिखारिखाहृदा वर्हिषा
प्रागयाश्च तथा चतुर्मुखयमश्यामाकरा देवताः ।

तासां वृत्तरिपोर्हरिदुदगतशिखायामध्यसव्योत्तराः

कायविशेषे कुण्डविशेषमाह सर्वसिद्धिकरमिति । मनसिजकरसंख्यातयोनि-
कुण्डं जातिविशेषे कुण्डविशेषमाह चतुरलमिति ॥ ३२-३६ ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां पदार्थादर्शे नवमः पटलः ॥ २ ॥

एवं मण्डपकुण्डविधानानन्तरं स्थण्डिलविधानं होमविधानञ्च वक्तुमुपक्रमते
नित्येत्यादिना । नित्ये नैमित्तिके हस्तप्रमाणं कुण्डमात्रायाः प्राहुः । बालुकानिर्मित-
स्थण्डिलप्रमाणमाह स्थण्डिलमिति ॥ १ ॥

कुण्डशोधनप्रकारमाह तत इति, कुण्डं स्थण्डिलं च कला नखत्रिशूलोद्गात्रादीन्
संशोध्य गोमयाभसा कुण्डमुपलिप्य स्थण्डिलं चाभ्युक्ष्य वायुवीजेन संशोध्य
वक्षुषवीजेनाध्रावनं कला हृदा हृदयमन्त्रेण नम इति मन्त्रेण वर्हिषा विगु-
णितकुशेन दक्षिणाग्रं पश्चिमादिपूर्वाग्रकर्मण रेखावयं त्रिलिख्य तासां दक्षिणा-

श्रीशार्दूलसुराधिपा इति तथा प्रागग्ररेखाधिपाः ॥ ३ ॥

अभ्युक्ष्य मूलेनाभोभिर्गन्धादैस्तस्य मध्यमभ्यर्च्य ।

इह नौलनौरदाभां ध्यायेद्वागीश्वरीस्तुक्ताताम् ॥ ४ ॥

जातं मार्त्तण्डकान्ताद्भुतवह्नमरणेः श्रोत्रियागारतो वा

क्षेत्रान्निक्षिप्य पात्रे वरकनकमये ताम्रपात्रेऽथवापि ।

स्तृपात्रे वा निधायामलविपुलमतिर्वर्जिवीजेन मन्त्री

क्रव्यादांशं त्यजंस्तत्तदनु च मनुना शोधयेदस्त्रकोण ॥ ५ ॥

कवचेन ततोऽवगुण्ठ्य पश्चाद्-यतात्मा परिदर्श्य धेनुमुद्राम् ।

अमृतोत्तरं ततो विदध्याज्जलवीजेन सविन्दुना कृशानोः ॥ ६ ॥

प्रादक्षिण्याक्षिः परिध्यास्य सस्यग्-

वागीश्वर्याः कुण्डमध्ये स्थितायाः ।

योनावेन विन्यसेत् स्वाभिवक्त्रम्

पश्चादग्निं मूलमन्त्रेण मन्त्री ॥ ७ ॥

दुत्तराग्रेषु मध्यपश्चिमपूर्वभागगतानां क्रमेण प्रह्वयमसीमाः पश्चिमादिपूर्वाग्रेषु मध्य-

दक्षिणोत्तराणां दिग्ः श्रीशुराधिपादेवताः कर्तुं ततो दक्षिणभागेन गन्धपुष्पा-

क्षतादीनि होमद्रव्याणि संस्थाप्य वामभागे पूर्वाग्रान् दर्भानासीव्यं तदपरि वयोक्त-

निपातान् तीर्थजलेनापूर्य्य पूर्वोक्तद्रव्यजातम् । पात्राणि च पूर्वोक्तमन्त्रेण समीक्ष्य

कुण्डस्थण्डिलशरीरवर्तने मध्ये गन्धादिभिरभ्यर्च्य ॥ २ ॥ ३ ॥

वागीश्वरीस्तुक्तातां वागीश्वरेण संयुक्तां विभुजाम् उत्पलवारिणीमिति

ध्यात्वा ॥ ४ ॥

सूर्यकान्तसम्भवं अरण्येः श्रोत्रियगृहाद्वा एकमग्रिमानीयं वर्जिवीजेन पात्रे

निधाय क्रव्यादने किञ्चिद्वाक्यखण्डं परिलिख्य अस्त्रेण संस्थाप्य ॥ ५ ॥

कवचेनावगुण्ठ्य अमृतवीजेन धेनुमुद्रया अमृतोक्तव्य उत्थाप्य प्रादक्षिण्यक्रमेण

स्थण्डिलकुण्डं परिध्यास्य स्वसम्मुखं कृत्वा । स्ववीजबुद्ध्या कुण्डमध्ये देव्या योनौ

तत् सप्तपथेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

हृन्मन्त्रेण समाहितोऽथ जुहुयादाज्येन सप्ताहुती-
गर्भाधानमिदं सितेतरगतेः सम्यक् कृतं स्यादिह ।

एवं पुंसवनं ततो वितनुयान्मन्त्री तु सीमन्तकम्
तेनैवास्य तु जातकर्मविधिना वक्त्रेर्विदध्यादिह ॥ ८ ॥

ततः सप्तहस्तं त्रिपादं द्विशीर्षं चतुर्भिर्विषाणैस्त्रिधावद्धमिदम् ।
पिशङ्गैर्युतं लोचनैस्तर्कसंख्यैर्विनाशं रणन्तं चतुःश्रोत्रमग्निम् ॥ ९ ॥
रक्ताम्बुजास्यं परिसम्बितैकपादञ्च पृष्ठेन गतं वृषेन्द्रम् ।

स्वसम्मुखं दक्षिणैश्चतुर्भिर्वागैस्त्रिभिर्बाहुभिरप्युपेतम् ॥ १० ॥
शक्तिं रन्ध्रं सुकुसुवौ सव्यहस्तैर्वागैर्हस्तैस्तीमरं तालवृन्तम् ।
सर्पिः पूर्णं तप्तसौवर्णवर्णं पात्रं स्वाञ्च सप्तजिह्वां दधानम् ॥ ११ ॥
या सा हिरण्या कनका च रक्ता हृष्टा च सव्यान्ननगा रसज्ञा ।
या सुप्रभाख्या रसनातिरक्ता वामाननस्या बहुरूपिका च ॥ १२ ॥

तत्र योगपीठमर्धचं पश्चाद्देवस्य देव्याश्च दद्यादाचमनादिकम् । ज्वालयेन्मनु-
नानेन वसप्रिमथ देशिकः । ओं चित् पिङ्गल हन हन दह दह पच पच सर्वा-
ज्ञानि ज्ञापय स्वाहा । अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदी हुताशनम् । सुवर्णवर्ण-
ममलं समिद्धं सर्वतो मुखम् । उपविष्टेन विधिना मनुनानेन पावकम् । विन्य-
सिदात्मनो देहे मन्त्रैर्जिह्वाहविर्भुजः । लिङ्गपायुशिरीषकृत्वाणनेत्रेषु सर्वतः ।
वज्रिर्घोशसंयुक्ताः सादिवर्णाः सविन्दवः । तेन स्त्रुं ध्रुं श्रुं वृं यु-मर्णानन्ताः समु-
द्दिष्टा जिह्वाग्रेः सप्तदेशिकैः । पूर्वोक्तहन्मन्त्रेण गर्भाधानपुंसवनसीमन्तीन्नयनजात-
कर्मणां मन्त्रेण सप्ताहुतीः कृत्वा तत्र गायत्र्यनुष्टुप्बृहतीपङ्क्तिविष्टवृजगती चन्द्रीमय-
सप्तधातुम् ॥ ८ ॥

गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निमयं त्रिपादं यजमानं प्रत्यात्मकं द्विशीर्षं चतुःशङ्खम् ।
विदंचतुष्टयं चतुःक्षन्त्रं प्रातर्मध्याह्नसायमिति शबलत्रयवद्धशरीरं वेदालोकाय पञ्च-
रात्रबौद्धार्धम् । हव्यस्यात्मकं विना पुंसवनवयेषु ऋग्यजुःसामाथर्वात्मकं चतु-
श्रोत्रं जङ्गमदीप्यमानवपुषं वृषेन्द्रपृष्ठेन गतं वृषेन्द्रस्य पृष्ठगतं तथालम्बितकपालम्,
अथ दक्षिणभागैश्चतुर्भुजैः शक्तिं वीजं सुकुसुवौ । वामकारैस्त्रिभिलीनरतालवृन्तं
तदृणपुसौवर्णपात्रञ्च दधानमित्यादि ॥ ९-११ ॥

सुतप्तचामीकरचारुवर्णा स्थिता हिरण्या दिशि शूलपाणेः ।
वैदूर्यवर्णा कनकाभिधाना या सा निषणा दिशि वासवस्य ॥ १३ ॥

या रक्ता तरुणदिवाकराभवर्णा
सा जिह्वा हरिति सुसंस्थिता कृशानोः ।
या कृष्णा विकसितनीलनीरजाभा
सा रक्षःपरिवृद्धदिग्विभागलम्ना ॥ १४ ॥

पद्मरागसदृशप्रभोज्ज्वला सुप्रभा वरुणदिश्यवस्थिता ।
या महारजतपुष्पसन्निभा गन्धवाहदिशि सातिरक्तिका ॥ १५ ॥
यथार्थसंज्ञा बहुरूपिका या जिह्वोत्तरे दक्षिणतः स्थिता सा ।
कुण्डस्य मध्ये त्वय सा प्रशस्ता जिह्वा हिरण्या भुवि कार्म-
णादौ ॥ १६ ॥

स्तम्भनादिषु मता कनकाख्या द्वेषणादिषु मता खलु रक्ता ।
मारणे निगदिता भुवि कृष्णा सुप्रभा बधवरैरिह शान्त्याम् ॥ १७ ॥
उच्चाटनेऽतिरक्ता या बहुरूपोत्तरे सिद्धिम् ।

ऋद्धिं दक्षिणतः सा तनुते मध्ये शुभानि सदा ॥ १८ ॥
अन्ये त्वागमपारगामलधियः प्राहुर्बुधाः सुप्रभाम्
वृत्रारेः ककुभि स्थितां पितृपतेः कृष्णां हिरण्यां पुनः ।
वारुण्यां बहुरूपिकां पुरभिदो रक्तामुदौचां श्रिता-
माग्नेय्यामतिरक्तिकाञ्च कनकां कुण्डस्यमध्ये स्थिताम् ॥ १९ ॥
जिह्वान्तु हिरण्याख्यां शान्तिकर्मणि तथा कनकाख्याम् ।
रक्तां कार्मणकर्मणि कृष्णां क्षुद्रक्रियासु बुधः ॥ २० ॥

जातवेदसं ध्यात्वा पाद्यादिषूपदीपानैरुपचारैरभ्यर्च्य ततः प्राग्यैरुदगग्रं दर्भै-
रेकमेखलाकुण्डे मेखलाधस्तात् । द्विमेखले द्वयोर्मध्ये त्रिमेखले मेखलायां परि-
क्षीर्य यदि स्थण्डिले तदा दक्षिणीत्तरपश्चिमभागेषु वीन् परिधीन् विन्यस्य पविषिष्य
ततो गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तीन्नयनं पुनः । अनन्तरं जातकर्म स्यान्नामकरणं तथा ।

या सुप्रभेति गदिता तामाहुर्मन्त्रकारिणीं जिह्वाम् ।
 अतिरक्तामाकृष्टौ बहुरूपामखिलसिद्धिदां जिह्वाम् ॥ २१ ॥
 सर्वालङ्करणान्वितां सर्वकर्मस्वेवं रूपं साधकश्चित्रभानुम् ।
 सम्यग्ध्यायेत् सप्तजिह्वाभिर्युक्तं ज्ञात्वा वाग्यतोत्तानवक्त्रम् ॥ २२ ॥
 कुर्यान्नन्वी जातकर्मावसाने पाद्यार्घ्याद्यै रचयित्वा यथावत् ।
 हृन्मन्त्रेणाज्याहुतीः सप्त कृत्वा श्रीमन्नमामुष्य धूमध्वजस्य ॥ २३ ॥
 प्रागग्रैरुदगग्रैः परिस्तरेदथ कुशैः सम्यक् ।
 एकमेखलकुण्डे निशितमतिर्मेखलाधस्तात् ॥ २४ ॥
 परिस्तरेद्विमेखले द्वितीयमेखलोपरि ।
 त्रिमेखले तु मध्यमेखलोपरि परिस्तरेत् ॥ २५ ॥
 स्थण्डिलके सिकतानामग्रे पार्श्वेऽथ विन्यसेत् परिधीन् ।
 कुण्डस्य दक्षिणोत्तरपश्चिमभागेषु साधको मतिमान् ॥ २६ ॥
 होतुः पूर्वं पूर्वभागं प्रदिष्टं सव्यं भागं दक्षिणं भागमग्नौ ।
 वामं विद्यादुत्तरं भागमग्रं प्रज्ञावद्भिः पश्चिमं भागमुक्तम् ॥ २७ ॥
 ततो वामभागे परिस्तोर्यं दर्भान्
 पुलोमात्मजावल्गभाशगताग्रान् ।
 तदूर्ध्वं न्यसेद्वन्द्वरूपेण पात्रा-
 ण्यथोऽधोगतास्यानि सर्वाणि धीमान् ॥ २८ ॥
 सौवर्णाण्यपि राजतान्यपि तथा पात्राणि शौत्वानि वा
 मृत्पात्राण्यपि शान्तिकादिषु परं शस्तानि कर्मस्विह ।
 शैल्वल्गुमशिशूभूरुहकृतान्ये तानि विद्वेषणो-
 चाटोच्छादनमारणादिषु मृशं शस्तानि पात्राण्यपि ॥ २९ ॥

उपनिष्क्रमणं पश्चादन्नप्राशनमौचितम् । चौड़ीपनयने भूयो महानग्निमहाव्रत-
 मित्यादि । प्रयोगान्ते मङ्गलनाम्नीऽग्नेर्गोमार्धानं करोति नमः स्वाहा इत्यादि ।
 तत्राच शतं मङ्गलनामानं कुण्डेऽग्निस्थापनं तथेति । उत्तरे सिद्धिमिति दक्षिणतः

अथोत्तानितेष्वेतेषु पात्रेषु विद्वान्
 जलेनैकमापूर्य्य तीर्थानि तत्र ।
 सुसञ्चिन्त्य तैः प्रोक्षयेत् कूर्चदर्भै-
 स्तदा सव्यभागस्थितं द्रव्यजातम् ॥ ३० ॥
 कृतघृतशुद्धिः प्रविमलबुद्धिर्जुहुयादाहुतिसप्तकमत्र ।
 अन्नप्राशनमयचूडोपनयनयोरपि विदधीतेत्यम् ॥ ३१ ॥
 गोदानमङ्गलादिषु सर्वेषु सहृदयेन ।
 तेनैव समावर्त्तनविवाहयोराहुतीर्जुहुयात् ॥ ३२ ॥
 अस्मृतिरिति सुसंस्कृते लशानी विधिना पूर्वसमौरितासनं तत् ।
 परिकल्प्य यथावदर्थयेत्तां परिवारेण सहाभ्विकामयात्र ॥ ३३ ॥
 परिवारस्यैकैकां देव्याश्च दशाहुतीर्जुहुयात् ।
 एवं भैरव्यग्निर्जनितः स्यान्नोममाचरेताथ ॥ ३४ ॥
 पालाशैर्मधुरतयेण कुसुमैः सितैरशेषान्नरः
 कामांश्चक्रकपाटलाविचिकिलैः प्राप्नोति होमश्रियम् ।
 राज्यं विष्वदलैः फलैरपि तथा सामान्यमभ्योक्तै
 वायुः शाहलपल्लवैः सह गुडैः शान्तिं सहास्रैस्त्रिलैः ॥ ३५ ॥
 अघोरेण द्रविणं विगदत्वं प्राप्याच्च सिद्धार्थैः ।
 प्रीतिं प्रियङ्गुपत्रैः पुष्पान् सौख्यं फलैर्मनुजाः ॥ ३६ ॥
 लाजैः सौभाग्यं धान्यहोमेन
 होमात् पुष्पैर्यक्षलोकाधिपत्यम् ।
 मर्त्यैः पुन्नागैरतिविद्याधरत्वम्
 पुष्पैर्मालयाः सिद्धगन्धर्वलोकान् ॥ ३७ ॥

स्थिता सा उत्तरे मध्ये च ऋद्धिं सिद्धिञ्च तनुते । श्रीमन्नमिति असुष्य वस-
 ध्वजस्य वक्त्रेः श्रीमन्नमिति मङ्गलनामासीति शारदातिलके राघवभट्टः । परिधी-
 निति प्रादेशव्यपरिमितयन्त्रायकाष्ठं शैलुः वृचविशेषः । शैलुः शेषातकः शीत

आकृष्टिर्यक्षिणीनां त्रिमधुरसहितैर्जुनैः सर्षपैः स्याद्
 वेश्या वश्या भवेयुर्हयरिपुकुसुमैः किंशुकैश्चापि होमात् ।
 वश्याः स्युः कर्णिकारैरथ धरणिसुराः क्षत्त्रियाः कासमर्दे-
 वेश्यानां किङ्किरातैर्गण इह वशगः पाटलाभैश्च शूद्राः ॥३८॥
 कागलाङ्गजजाङ्गलहोमात् परराष्ट्रं स्ववशं भवेदशेषम् ।
 अथवारिवलं पराङ्मुखं स्यान्मधुराक्तेन महापललेन वापि ॥३९॥
 कटुव्यपन्ननिम्बकेशैः सगुडैर्नारपलान्वितैर्निशासु ।
 कटुतैलविमिश्रितैश्च होमादरयस्त्रिमुनिवासरान् स्त्रियन्ते ॥४०॥
 नग्नजिदस्थजरो हरिद्राकण्डनकैर्विहितः किल होमः ।
 सप्तदिनात् प्रतिपन्नृपाणां स्तम्भनकृत् प्रबलस्य बलस्य ॥४१॥

माषैर्मूकत्वं कोद्वैर्याधिबाधाम्

आतङ्कार्तिः स्यात् कलायैस्तु होमात् ।

उन्मत्तः स्यादक्षजाभिः समिद्धि-

मृत्युः सप्ताहाच्छाल्मलीवृक्षजाभिः ॥ ४२ ॥

कपिलाष्टतसंयुतैर्मनुष्यो यवगोधूमतिलैः षड्सकुण्डे ।
 नियुतं खचरत्वमेति हुत्वा निशि चारेण समाहितान्तरात्मा ॥४३॥
 पलाशस्य काष्ठैः परिज्वाल्य हव्यासनं चन्दनाम्बूक्षितैर्वन्धुजीवैः ।
 समस्तानि भूतानि वश्यानि होमाङ्गवेयुः प्रियङ्गुप्रसूतैश्च तद्वत्
 ॥ ४४ ॥

उद्दाली बहुवारकः इत्यमरः । चुद्रमंशता इति यस्य प्रसिद्धिः । ऋक्षशाखः
 शिफः क्षुप इत्यमरः । शिग्रुः शैलज इति ख्याते । विचिकिलः पुष्पविशेषः बन्धुजीव
 इति केचित् । कासमर्देः कालकासुन्दापुष्पैः । किङ्किरातः पुष्पविशेषः कागलाङ्गजं
 कागमांसं जङ्गली द्रव्यविशेषः पूर्ववत् । अथवेति अरिवलं शत्रुबलं पराङ्मुखं स्यात्
 मधुराक्तेन महापललं महामांसम् अतएव वैद्योक्तशस्त्रे ब्राह्मणे च तथा तैले मांसि
 ज्वेलादिषु महच्छब्दो न दीयते, तथा, कटुव्यनिम्बपत्रकेशैर्नारपलान्वितैः

नरो भक्ष्यभोज्यान्नपानानि हुत्वा परां सम्पदां प्राप्नुयादन्न लोके ।
 वटोडुखरायङ्कुरैः स्वादुवर्गान्वितैः कल्पातां मल्लिकाभिर्यशः स्यात्
 ॥ ४५ ॥

तुष्टिर्नीलाम्बुजैर्होमात् स्यादचिरेण स्वशक्तिमुपेतुम् ।
 घृताहुतिद्विगुणितषोडशाङ्गुलीन्नतिर्वरा तत इह मध्यमार्द्धतः ४६
 गजाङ्गुलीन्नतिरधमा तिलोद्भवं तथेव माध्विकमपि पञ्चगव्ययुक् ।
 एकं बुल्लकं पयसो दध्नी रसमैश्च वच्च तद्वत् ॥ ४७ ॥

एकैकापूपलिकापायसमक्षप्रमाणञ्च ।

कदलीफलमेकैकं नागरङ्गं मातुलुङ्गञ्च ॥ ४८ ॥

पनसं दशखण्डं स्याद्गुणखण्डं स्यात् फलं वैल्मम् ।

कर्कटिकागुणखण्डात् दलपुष्पफलान्यखण्डानि ॥ ४९ ॥

चतुरङ्गुष्ठसमानव्यञ्जनपिण्याकण्डशराश्च ।

चुल्लकार्वा हि तिलाः प्रसूतिमिताः शक्तवो गदिताः ॥ ५० ॥

लाजाः स्युर्मुष्टिमिताः कर्षार्द्धाः सर्षपाः प्रोक्ताः ।

कर्षप्रतिमा मुक्ता माषाश्च ब्रीहयो मुष्टिमिताः ॥ ५१ ॥

षोडशनरपतिमाषा गोधूमाश्च रक्तशालयस्तद्वत् ।

सप्ताष्टौ वाथ वा यवाः पञ्चशो भण्णिताः ॥ ५२ ॥

अर्धपलं गुडमांसं मुष्ट्यर्धं तण्डुलाः प्रोक्ताः ।

कुङ्कुममृगमदचन्दनघनसाराश्चनकमात्राः स्युः ॥ ५३ ॥

नरमांसं हीमात् अवयवः विसप्तवासरात् एकविंशतिदिवसात् प्राक् स्त्रियन्ते । तथा
 नग्नजिदस्थि कर्पासवीजं केचिद्द्रवाक्षफलम् अजलोम हरिद्राखण्डनकैर्विहितो होमः
 सप्ताहात् प्रति प्रतिपन्नृपाणां स्तम्भनकृत् प्रबलस्य मांसहोमात् सुकरम् । अक्ष-
 कावहेङ्गासमिद्धिः निशिचारेण इडायां वायौ गते ॥ १२—४४ ॥

द्रव्यपरिमाणमाह । घृताहुतिद्विगुणितषोडशाङ्गुलीन्नतिः इति शब्दङ्गुलीन्नति-
 र्बृंहणरो एवभूता आहुतिर्वरा येषां अर्द्धेन मध्यं तथा तिलोद्भवं तैलं माचिकं

वदरफलप्रमाणं पुरं द्विखण्डं कपित्थफलकम् ।
 श्लेष्मातकं पिशाचतरुं त्यक्तान्येभ्यः समाहरत् समिधः ॥५४॥
 गोपुच्छमीषिकांश्च त्यक्तान्यदणं परिस्तरणम् ।
 एधांसि हिरण्यायां चरुमाधारांश्च कनकायाम् ॥ ५५ ॥
 मंहुरूपायां जुहुयात् सिद्धार्थवैणवांश्च रक्तायाम् ।
 कृष्णायामिह लाजान् शक्तून् वैशुप्रभायाञ्च ॥ ५६ ॥
 अतिरक्तायां तु तिलान् सर्वद्रव्याणि कनकायां वज्रेः ।
 कर्णे होमे व्याधिबाधा नेत्रेऽन्धं नासिकायाञ्च व्याधिः ॥ ५७ ॥
 द्रव्यच्छेदो मस्तके स्यान्मुखान्तर्होमं कुर्यात्तेन नित्यं विप्रश्चित् ॥ ५८ ॥

मेरीवारणवारिदध्वनिनिभो वज्रे ध्वनिः शोभनो-
 वर्णः स्वर्णनिभः शुभोदयकरः सिन्दूरवर्णः समम् ।
 उद्यद्भास्करसन्निभश्च घुष्टणक्षौद्रेन्द्रगोपारुणो
 गन्धश्चम्पकपाटलाविचिकिलैराज्येन तुल्योऽपि च ॥५९॥

मधु पञ्चगव्यं सूकलहरणे तथैव पूर्ववज्ज्ञेयम् । उडुम्बराग्रान् उडुम्बरसमिधः
 तथा एकमेकं जुहुयात् । व्यञ्जनं सृपादि पिण्याकमन्नं कैशराखिलतण्डुलाः चतु-
 रङ्गुलसमानाः चतुःपूर्वपरीताः । कर्षाद्वे इति अशीतिगुञ्जापरिमितशास्त्रीक-
 तोलकद्वयं कर्ष इति अतएव शुबलक्षणे कर्षाद्युग्राहि तच्छिर इत्युक्तं कर्षद्वयं शक्तिः ।
 षोडशमाषकपरिमिता राजसाधाः । रेणुयवाः चूर्णयवाः पुरं गुग्गुलुः श्लेष्मातकं
 पूर्वीतवचविशेषः । पिशाचतरुः वहेडा । गोपुरमीषिकान् दणशेषान् त्यक्त्वा अन्य-
 दणपरिस्तरणम् एधांसि संतजिह्वायां पृथग् द्रव्येण हीतव्यं तदेवाह हिरण्यायां
 चरुं कनकायाम् आधारां तप्तवृत्तं दद्यात् । कर्षादिहीमे सृषणमाह वज्रे-
 रिति ॥ ४५—५६ ॥

वज्रे ध्वनिफलमाह मेरीति । मेरी वाद्यविशेषः वारणी हस्ती । वर्णफलमाह
 वर्ण इति । अस्त्रेण अस्त्रमन्त्रेण चक्रपूजां दशदिग्बन्धनञ्च कुर्यात् । दीपशाली

पुन्नागनागकेशरगुग्गुलुगन्धोपमश्च सिद्धिकरः ।
 कृत्वाकारा तु शिखा शिखिनः शुभदाय कल्पना च भवेत् ॥६०॥
 धूमोऽग्नेः कुन्दनिभः शुभफलदः काशकुसुमसङ्काशः ।
 खरवायसरवसदृशो वज्रेः शब्दो विनाशकरः ॥ ६१ ॥
 कृष्णो हुतवहवर्णो यजमानं नाशयेदचिरात् ।
 पिङ्गो बहुरोगकरो रौप्याभो राष्ट्रहानिमपि तनुयात् ॥ ६२ ॥
 विष्ठासदृशो गन्धो वज्रे दुःखानि विदधाति ।
 मूत्रसमो बलहानि खेदजे शुभविनाशनं कुर्यात् ॥ ६३ ॥
 विच्छिन्नाग्ने मृत्युं शिखा सुवृत्ता करोति बलहानिम् ।
 शुकपिच्छाभो धूमो वज्रे र्वाहानिहाश नाशयति ॥६४॥
 कुर्यात् कपीतसदृशः क्षपीटयोनिर्गवां नाशम् ।
 शार्वर्तः शुभफलदः प्रदक्षिणो वीतिहीनश्च ॥ ६५ ॥
 विद्युत्पाते दर्दुरे विस्फूलिङ्गे आनर्थ्यं स्याद्वैमकाले कृशानोः ।
 वामावर्त्तो विग्रही हासयुक्ते होतुर्भीतिः सम्भवेद्भूतसङ्घात् ॥६६॥
 वस्त्रधिकं शतमाज्यैर्जुहुयात् शान्तिकामेषु दोषेषु ।
 अस्त्रेण साधकेन्द्रस्तुयादथ चक्रपूजाञ्च ॥ ६७ ॥
 वशो भवत्यवश्यं भूमिपतिर्लक्षहोमेन ।
 लक्षार्द्धनामात्यः सामन्तो लक्षपादेन ॥ ६८ ॥
 षड्भिः सहस्रैर्भूपतिपत्न्यो वश्यास्तदीयपुत्राश्च ।
 एकसहस्रहोमात् सुभगा गणिकाश्च वश्याः स्युः ॥ ६९ ॥
 नियुतैर्दशभिर्भवन्ति सर्वे वशा नाकसदः सुरेन्द्रमुखाः ।
 नियुतैस्त्रिभिरेव देवपत्न्यो मुनयश्चापि अथान्यदेवता ॥ ७० ॥
 गन्धर्वसिद्धचारणगणास्तरसो हृषीकलक्षेण ।
 विंशतिलक्षैर्वशगा भवन्ति विद्येश्वराः सर्वे ॥ ७१ ॥

जपानन्तरं नित्यजपप्रकारमाह जन्मेति । जन्माधारगृहीदरात् मूलाधारकीटरात्

नित्युतैः शतार्द्धसंख्येः सदाशिवाभोजनेत्रकमलभवाः ।
 वश्या भवन्ति लक्षैः कोटिभिराप्नोति शाश्वतं धाम ॥ ७२ ॥
 पूर्णाहुतिमथ हुत्वा पुररिमुदयितां विसृज्य दृढभक्तिः ।
 तदनु समाहितबुद्धिः स्वाहानाथं विसर्जयेन्नन्वी ॥ ७३ ॥
 सपरिस्तराननुहोमे नित्ये परिधीन् दहेन्नतिमान् ।
 नैमित्तिके तु होमे परिधीन् परिस्तरान् दहेन्नन्वी ॥ ७४ ॥
 सुधाकरे चाथ समर्च्य देवीं नृत्यैश्च गीतैः स्तुतिभिः प्रणम्य ।
 उद्वास्य मूलेन गुरुपदिष्टकादम्बरीभिर्जुहुयान्नस्त्री ॥ ७५ ॥
 जन्माधारगृहोदरादजमुखत्रासान्तमात्रान्तया
 वृत्त्या जल्पति शक्तितन्त्रनियतः सूत्राक्षमालायुतः ।
 मन्त्रश्च स्ववशोद्गतः प्रतिपदं तत्प्रत्यगाशासुखम्
 लिङ्गञ्च स्थितमव्ययं विजयते नित्यो जपात् त्रैपुरः ॥ ७६ ॥
 इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये होमविधानं
 नाम दशमः पटलः ।

अजमुखत्रासान्तमात्रान्तया अजमुखं मूलाधारस्थत्रास्तरम्, तदन्तर्गतं त्रासं तदन्त-
 र्गतमात्रया तेजोरूपसूक्ष्मशिखया आहृत्वा पौनःपुन्ये स्वरशी मन्त्रः प्रतिपदं प्रत्येक-
 द्रव्यं लिङ्गस्थितं लिङ्गत्रयीपरि यत्तेजः तस्योपरिस्थितं प्रत्यगाशासुखं सर्वतोमुखं
 तेजोविशेषणं जल्पति तद्वोधं करोति कौटुम्बः शक्तितन्त्रनिहितः कुशलः तथा
 सूत्राक्षमालायुक्तः सूत्ररूपाकारा अकारादिचकारान्तवर्णमालायुक्तः । एवं चिन्तनं
 नित्यजपरूपी भवति ॥ ५७—७६ ॥

इति श्रीगीविन्दाचार्यविरचितायां त्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां प्रदार्था-

दर्शं दशमः पटलः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए,

PANDITA KULAPATI

JIBANANDA VIDYASAGARA, B. A.

Superintendent, Free Sanskrit College, Calcutta.